

# TEREZIŇSKĚ LISTY

SBORNÍK  
PAMÁTNÍKU  
TEREZÍN

51

---

2023

Z NOVÝCH AKVIZIC  
SBÍRKOVÉHO ODDĚLENÍ  
PAMÁTNÍKU TEREZÍN  
V ROCE 2022

Významný přírůstek do sbírky Památníku Terezín tvoří předměty z pozůstalosti severočeského architekta, malíře a odbojáře Jana Podrackého. Nejcenější z tohoto souboru jsou písemnosti a kresby vzniklé v nacistických věznicích, především jeho deník z cely smrti.

Jan Podracký se narodil 16. května 1909 v Louce u Litvínova. Dětství prožil v Mariánských Radčicích, kde jeho otec pracoval na dole Johann II (Kohinoor II). V roce 1920 nastoupil na nově zřízené České státní reformní reálné gymnázium v Duchcově, odkud přešel do Plzně na vyšší školu stavební. Studium na stavební průmyslovce ukončil v roce 1930 složením maturity. V době velké hospodářské krize nemohl nalézt stálé zaměstnání a vykonával různé příležitostné práce. Aktivně se zapojil do kulturního života české menšiny na Duchcovsku, zajímal se o moderní architekturu a intenzivně se věnoval výtvarné tvorbě – kresbě, malbě i grafice. V polovině třicátých let získal zaměstnání u Československých

státních drah a v srpnu 1936 se oženil se svojí snoubenkou Marií Staudovou. Až po obsazení pohraničních území českých zemí nacistickým Německem si našel práci v oboru jako stavbyvedoucí u duchcovské firmy Ing. Josefa Funka.

K převzetí moci nacisty nezůstal Jan Podracký lhostejný. V Duchcově připojeném k Třetí říši se zapojil se do činnosti levicové odbojové skupiny, která se postupně rozšířila do řady míst v Podkrušnohoří. Podílel se hlavně na pomoci rodinám zatčených a distribuci ilegálních tiskovin. K jeho zatčení gestapem došlo 9. prosince 1941. Vězněn byl nejprve v Mostě a poté od listopadu 1942 v Litoměřicích, kde byl Vrchním zemským soudem (Oberlandesgericht) dne 16. prosince 1942 odsouzen k pěti letům káznice. Následoval transport do pracovního tábora Griebo, kde odsouzení vězni pracovali na regulaci Labe. Po odvolání vrchního říšského návladního proti litoměřickému rozsudku byl případ Jana Podrackého předán Lidovému soudnímu dvoru v Berlíně (Volksgerichtshof), který jej 16. června 1943 odsoudil k trestu smrti. Popraven byl 7. září 1943 v berlínské věznici Plötzensee.

*Tomáš Raichl, Památník Terezín*



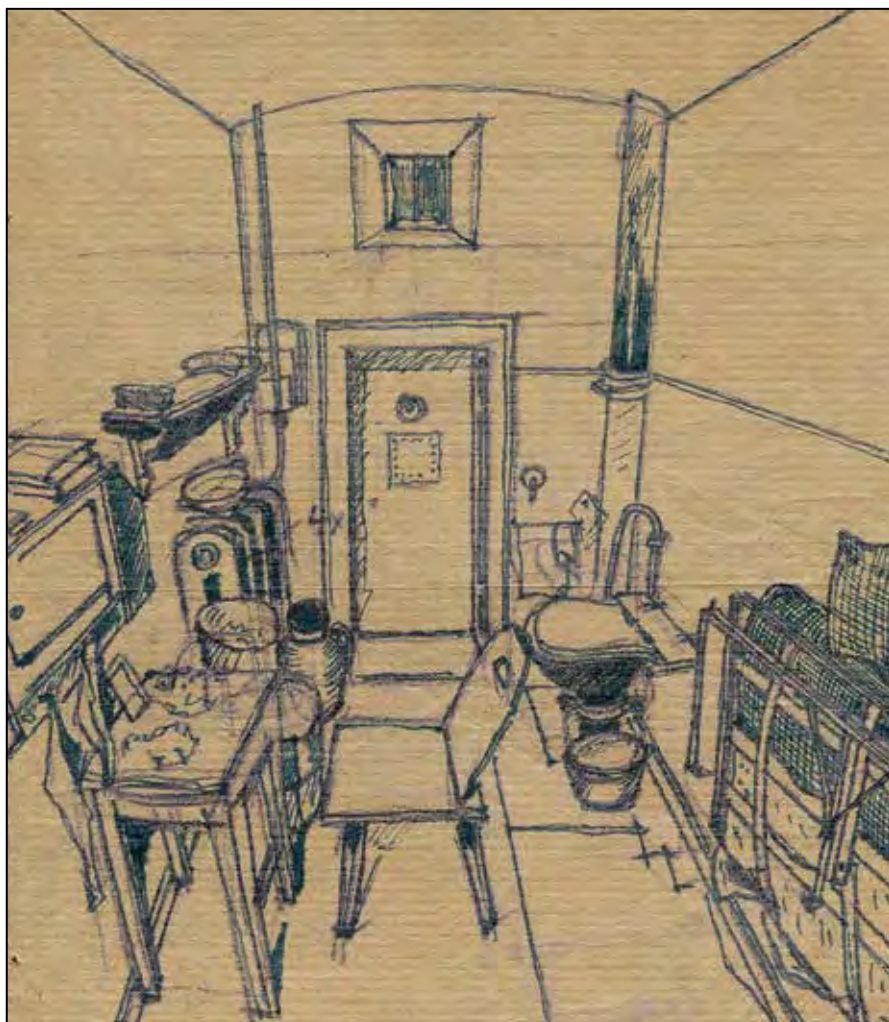
Fotografie Jana Podrackého z roku 1940.  
Památník Terežín, inv. č. A 13922.

Photograph of Jan Podracký from 1940.  
Terežín Memorial, inv. No. A 13922.



Jan Podracký, Společná cela č. 202 ve věznici v Mostě, 1942. Památník Terežín, inv. č. PT 14850.

Jan Podracký, Shared cell No. 202 in the Most Prison, 1942. Terežín Memorial, inv. No. PT 14850.



Jan Podracký, Cella smrti ve věznici Berlín-Plötzensee, 1943. Památník Terežín, inv. č. PT 14851.

Jan Podracký, Death row in the Berlín-Plötzensee Prison, 1943. Terežín Memorial, inv. No. PT 14851.

# TEREZIŇSKĚ LISTY 51

SBORNÍK  
PAMÁTNÍKU  
TEREZÍN

© Památník Terežín, 2023

ISBN 978-80-88052-36-4

# OBSAH

## Články a studie

Farmacie v ghettu Terezín

*Tomáš Arndt*

( 7 )

Švýcarská uprchlická politika a terezínský transport do Švýcarska

*Lucie Němečková*

( 32 )

Terezín – Auschwitz – Riga – Stutthof

– osudy židovských rodin

*Danuta Drywa*

( 43 )

Generál zdravotní služby MUDr. Jan Konstantin Kessler

– osud protinacistického odbojáře

*Michael Michner*

( 61 )

## Zprávy

Pobočky koncentračního tábora Flossenbürg na území cvičiště SS Böhmen

– přehled a geneze pietních míst

*Lubor Lacina*

( 85 )

„Něco takového pochopíš jen tehdy, zažiješ-li to na vlastní kůži.“  
Svědkové z Westerborku – význam nizozemského svědectví o Terezíně

*José Martin*

( 99 )

Malíř Otto Ungar v deníku Bedřicha Taubera

*Jana Racková*

( 111 )

Odborná knihovna Památníku Terežín  
*Hana Procházková*  
( 118 )

Chronologický přehled o činnosti Památníku Terežín v roce 2022  
*Dagmar Holzhammerová*  
( 122 )



## FARMACIE V GHETTU TEREZÍN

*Tomáš Arndt, Univerzita Karlova v Praze*

Historie terezínského ghetta byla prozkoumána z mnoha stran. Ze své pozice historika farmacie jsem si zvolil tematiku, která je mi blízká – postavení farmacie ve zdravotnickém systému ghetta a osudy lékárníků a lékárníků vězňů v Terezíně, ať už z protektorátu, z Německa, Rakouska či jiných zemí.

### **Zdravotní péče v ghettu Terezín**

Zdravotní péče v ghettu byla plně záležitostí židovských vězňů (byli lékaři, zdravotními sestrami, pečovatelkami – a lékárníky). Všichni začínali ve velmi primitivních podmínkách. Zpočátku byli vězni izolováni ve vybraných budovách, takže zdravotní péče začínala tam. První marodka vznikla koncem roku 1941 v Sudetských kasárnách. Pokud se užívá označení „marodka“ (Marodenstube), musíme vzít v úvahu, že se spíše jednalo o místnost, kde nemocní vězni byli ošetřováni na lůžkách, zprvu ve velmi primitivních podmínkách. Další vznikla v Drážďanských kasárnách, kde byly ubytovány ženy. Transportem z 30. listopadu 1941 přijel do ghetta MUDr. Erich Munk, který od počátku až do podzimních transportů v roce 1944 působil v čele zdravotnické služby v Terezíně.

Postupně byly vybudovány nemocnice a další zdravotnická zařízení (specializovaná oddělení, marodky, ambulance). Kvalitu zdravotní péče negativně ovlivňovaly okolnosti života v ghettu (snadné šíření infekcí, nedostatek léků a zdravotnického materiálu, málo vody, sociálních zařízení, nedostatečná hygiena). K častým nemocem patřily infekční průjmy (úplavice), TBC, kožní nemoci nebo břišní tyfus.<sup>1)</sup> Po zkušenosti s epidemií spály vzniklo v Drážďanských kasárnách v lednu 1942 první infekční oddělení.

Komandantura SS stanovila úředním lékařem (Amtsarzt) z řad židovských vězňů MUC. Otto Reinische.<sup>2)</sup> Ten musel podávat velitelství SS kontrolní hlášení, dohlížet na správnost lékařských postupů, spolurozhodovat o zařazení do transportu, přerušení vazby, přijímání pacientů do nemocnice a také o nákupu lékařských přístrojů, nástrojů, léků a obvazového materiálu. Otto Reinisch studoval v letech 1928–1935 na Lékařské fakultě Univerzity Karlovy, ale studium medicíny nedokončil.<sup>3)</sup> V dokumentech z terezínského ghetta je však uváděn jako lékař s titulem Dr.

Centrem lékařské péče v ghettu se stala nemocnice s několika odděleními ve Vrchlabských kasárnách, kde již před zřízením ghetta sídlila vojenská nemocnice. Její kapacita (maximálně 200 lůžek) byla zcela nedostačující a počet nemocných ji několikanásobně převyšoval (v době největšího počtu vězňů se zde nacházelo kolem 900 nemocných). V nemocnici navíc bydleli někteří lékaři a zdravotnický personál. Vybavení nemocnice bylo zpočátku velmi improvizované. Postupně se zlepšovalo, protože docházelo k jeho doplňování vybavením zabaveným v židov-



Ústřední lékárna ghetta Terezín na kresbě Otto Kaufmanna (Karase). Památník Terezín, inv. č. PT 11525.

Central pharmacy in the Terezín Ghetto in a drawing by Otto Kaufmann (Karas). Terezín Memorial, inv. No. PT 11525.

ských ordinacích a nemocnicích na území protektorátu.<sup>4)</sup> Zdravotníci zde měli k dispozici elektrokardiograf, rentgen, horské slunce a fungující laboratoř.<sup>5)</sup> Každý blok měl svého blokového lékaře, který vykonával dohled nad zdravotnickými jednotkami (odborné a všeobecné ambulance, marodky). Dále postupně vznikly domov pro staré vězně, dětská nemocnice, Ústřední sklad léčiv s lékárnou a výrobnou laboratorního skla, dezinfekční a dezinfekční oddělení a další jednotky. V roce 1943 byla terezínská zdravotní služba rozdělena na 133 oddělení, což odpovídalo značně přebujelému administrativnímu systému ghetta.

Zdravotní péči výrazně ovlivnily transporty starých vězňů z Německa a Rakouska (věkový průměr byl přes 70 let), kteří vyžadovali zvýšenou péči vzhledem k jejich věku a nemocem, kterými trpěli. Před deportací byli nuceni uzavřít tzv. smlouvy o zakoupení domova v terezínském ghettu, které jim měly doživotně zaručit důstojné bydlení, stravu a lékařskou i jinou péči. Do ghetta přijížděli nedostatečně vybaveni a po seznámení s krutou terezínskou realitou byli podvedeni staří lidé většinou těžce traumatizováni a nedokázali čelit hladu a nemocem. Zdravotnický systém ghetta tento nápor nezvládal a nemocní z jejich řad byli po příjezdu umístěni v tzv. chorobinci (Siechenheim) na půdě Vrchlabských kasá-

ren, kde přežívali ve velmi nedůstojných až zoufalých podmínkách. Situace v oblasti zdravotnictví se v ghettu alespoň trochu zlepšila po příjezdu diplomovaných sester z Německa a Rakouska po tom, co zde nacisté zrušili židovské nemocnice a domovy důchodců.

Abychom si mohli učinit představu o rozsahu zdravotní péče, je možné uvést následující příklady. V únoru 1944 působilo v ghettu 225 odborných lékařů, 256 lékařů praktických a 68 stomatologů.<sup>6)</sup> V červenci 1943 bylo ve zdravotnictví zaměstnáno celkem 4066 osob (z toho 635 lékařů a lékařek a 1432 osob v jiných zdravotnických profesích).<sup>7)</sup> Na konci roku 1943 pracovalo ve zdravotnictví 2966 osob.<sup>8)</sup>

V letech 1943–1944 se vybavení a zásoby lékařského náčiní, přístrojů, léků a zdravotnického materiálu postupně zlepšovaly, až dosáhly poměrně dobré úrovně. Na podzim 1944 byla většina zdravotnického personálu deportována do koncentračního tábora Auschwitz-Birkenau. Tyto likvidační transporty proběhly mezi 28. zářím a 28. říjnem 1944. Celkem tehdy bylo v jedenácti transportech do Osvětimi deportováno 18 402 vězňů.<sup>9)</sup> Před nimi působilo v ghettu 720 lékařů, poté pouze 76. Byli doplněni o některé lékaře z řad vězňů starších 65 let, kteří předtím nemohli vykonávat praxi. I tak počet lékařského personálu vzrostl jen na 120 osob. Do Osvětimi byl deportován i dosavadní vedoucí terezínského zdravotnictví MUDr. Erich Munk s rodinou (všichni byli zavražděni). Jeho nástupcem se stal vynikající oftalmolog doc. MUDr. Richard Stein. Mnohá oddělení byla uzavřena a některá sloučena. V provozu zůstala pouze nemocnice ve Vrchlabských kasárnách a pomocná nemocnice v Ženijních kasárnách (byla zde např. oddělení pro choroby srdeční, urologické, TBC).<sup>10)</sup>

Na konci války se Terezín stal cílem evakuačních transportů a pochodů smrti z různých koncentračních a pracovních táborů likvidovaných před postupujícími Spojenci. První evakuační transport dorazil 20. dubna 1945, pak rychle následovaly další. Celkem bylo těmito transporty do města dopraveno kolem 15 500 zbídačelých vězňů, kteří do Terezína zavlekli skvrnitý tyfus a další nemoci. Nebezpečnou tyfovou epidemii společně zdolali židovští zdravotníci z ghetta, personál zdravotní služby Rudé armády a lékaři a zdravotní sestry z České pomocné akce.<sup>11)</sup>

### **Zásobování ghetta léky**

V začátcích existence ghetta se jednalo o léky, které si přivezli lékaři s sebou nebo léky ze zabavených ordinací židovských lékařů.<sup>12)</sup> V protektorátu byla správa věcí zabavených v ordinacích záležitostí oddělení Treuhandstelle působícího při Židovské náboženské obci v Praze. K 17. březnu 1943 evidovalo 60 571 lékařských přístrojů a léků. Byly uskladněny v jednom ze zřízených skladů, který byl určen pro léky a zdravotnický materiál.<sup>13)</sup>

Později k nim přibýly léky zabavené příchozím v tzv. šlojsce (místnost, kde se vězňům při příchodu prohledávala zavazadla). Výjimku tvořil inzulin, který byl nemocným ponechán. Zabavené léky byly odevzdány do Ústřední lékárny. Osa-

zenstvo lékárny muselo někdy obtížně identifikovat jednotlivé neoznačené tablety, pilulky a jiné lékové formy, protože nově přichází ze strachu, že jim budou léky zabaveny, se je snažili ukrýt v zavazadlech nebo oblečení. Roli zde sehrálo to, že postupem času se Židé v Praze dozvěděli, že jim budou při vstupu do ghetta odebrány léky, a proto se je snažili co nejlépe ukrýt. I přesto jim obvykle byly zabaveny a poté musely být rozděleny podle barvy, tvaru nebo v některých případech dle továrních značek.<sup>14)</sup>

Později obstarával léky hlavní lékař židovské samosprávy (ve funkci vedoucího oddělení zdravotnictví) MUDr. Erich Munk,<sup>15)</sup> a to v lékárně U Zlaté koruny PhMr. Jaroslava Venclíčka v Roudnici nad Labem. Odkdy byly léky takto dodávány, není známo, nicméně v Archivu Židovského muzea v Praze se zachovaly dokumenty s objednávkami léků z této lékárny z roku 1944. Dalším dodavatelem byla stejnojmenná lékárna U Zlaté koruny PhMr. Jarmily Saicové z Budyně nad Ohří, která byla formálně rozvedená s židovským lékařem MUDr. Viktorem Pentlářem, jenž byl v letech 1942–1944 vězněn v terezínském ghettu.<sup>16)</sup> O zásobování ghetta Terezín se staral také MUDr. Benno Krönert, německý úřední lékař z nedalekých Litoměřic, do jehož oblasti působnosti Terezín formálně spadal.<sup>17)</sup> Jeho hlavním úkolem bylo zamezit šíření infekčních nemocí z ghetta mezi německé vojáky (v bezprostřední blízkosti ghetta byl lazaret SS) a civilní obyvatelstvo v okolí. Terezín se nacházel na hranicích protektorátu a Třetí říše, nedaleké Litoměřice (Leitmeritz) už byly součástí Říšské župy Sudety. Zodpovídal také za očkování a v ghettu v této oblasti spolupracoval s již zmíněným MUC. Otto Reinischem. Podle svědectví vězňů z policejní věznice v Malé pevnosti i z terezínského ghetta se choval k vězňům slušně a snažil se jim v rámci svých možností pomoci. Když byl po válce postaven před Mimořádný lidový soud v Litoměřicích, tato svědectví mu pomohla k osvobození.

Je možné, že někteří židovští majitelé nebo nájemci lékáren si mohli převést do Terezína zásoby léků (nebo jejich část) ze své lékárny. PhMr. Hilda Arnsteinová ve svých vzpomínkách uvedla, že nájemci lékárny U Bílého jednorožce na Staroměstském náměstí v Praze PhMr. Josefu Freundovi bylo dovoleno převést do ghetta vybavení lékárny.<sup>18)</sup>

Léky byly získávány také prostřednictvím Rolfa Bartelse, vedoucího ekonomického oddělení komandantury SS, jenž spolupracoval se sionistou rakouského původu Richardem Friedmannem z Židovské náboženské obce v Praze. Motivy Bartelsova jednání jsou nejasné, snad šlo o úplatky. Friedmann zřejmě dokázal falšování návrhů rozpočtů získávat peníze z Vystěhovalického fondu Ústředny pro židovské vystěhovalce v Praze. Pro podezření z nelegálních aktivit byl v lednu 1943 zadržen a deportován do terezínského ghetta. Odsud byl 18. května 1944 převezen transportem Eb do Osvětimi a tam 22. května 1943 zavražděn. Jeho manželka MUDr. Cecilie Friedmannová přežila a podala o jeho činnosti svědectví.<sup>19)</sup>

Některé léky mohl získat od komandantury SS docent Richard Stein jako odměnu za oficiální i neoficiální lékařské zákroky. Léčil příslušníky SS (včetně

druhého velitele ghetta Antona Burgera a táborového inspektora Karla Bergela) a svůj vliv mohl uplatnit i při získávání léků. Docházelo i k pašování léků do ghetta prostřednictvím četníků, je zaznamenán případ Františka Makovského.

V letech 1943–1944 byly léky do Terezína zasílány také prostřednictvím smíšené komise Mezinárodního Červeného kříže. Na této akci se podílely i Světový židovský kongres (World Jewish Congress), československá exilová vláda a Židovská agentura pro Izrael (Jewish Agency for Israel). Balíčky byly odesílány z neutrálních zemí – Portugalska a Švýcarska. V Terezíně jejich příjem formálně potvrzoval židovský starší a případně také jeho zástupce. Ve skutečnosti však vězni dostali jen velmi malý zlomek těchto léků (většina zásilek byla cestou rozkradena). Z těchto důvodů (a také kvůli obstrukcím ze strany Portugalska) bylo posílání balíčků v létě 1944 zastaveno. V zásilce odeslané v říjnu 1943 ze Ženevy byly mimo jiné léky Coramin, Digilanide Calcium, Narcoticum a Strophoside. Coramin (diethylamid kyseliny nikotinové) bylo centrální analeptikum; Digilanid Calcium (kardioaktivní glykosidy z náprstníku kopinatého, *Digitalis lanata*) bylo kardiotonikum; Narcoticum (složení nezjištěno) bylo podle názvu centrální anestetikum; Strophosid (kardiotonické glykosidy z rodu *Strophantus*, krutikvět) bylo kardiotonikum.<sup>20)</sup>

Nejvíce dokumentů vztahujících se k zásobování léky se zachovalo v Archivu Židovského muzea v Praze z období let 1944–1945. Důležitá jsou ale také další svědectví, například lékaře MUDr. Karla Fleischmanna, který byl do Terezína deportován v dubnu 1942 a ve své vzpomínce z roku 1943 zmiňuje, že v době jeho příjezdu do ghetta se v Ústředním skladu léčiv nacházely zásoby v hodnotě minimálně půl milionu protektorátních korun.<sup>21)</sup> Nelze ověřit, jak k této částce došel, zřejmě šlo o odhad. Nicméně údaje uváděné A. Hájkovou<sup>22)</sup> a informace z dokumentů Archivu Židovského muzea v Praze Fleischmannem uváděnou finanční částku nepřímou potvrzují. V roce 1944 už byly uskutečňovány objednávky léků v řádech statisíců protektorátních korun. Dokládá to například zápis z 30. května 1944, kde se zmiňuje nákup z lékárny PhMr. Jaroslava Venclíčka U Zlaté koruny v Roudnici nad Labem za 136 441,30 protektorátních korun.<sup>23)</sup> V dubnu 1945 byly zásoby léků doplněny o zásilku ze Švýcarska.

### **Návštěva delegace Mezinárodního výboru Červeného kříže v červnu 1944**

Delegace Mezinárodního výboru Červeného kříže navštívila terezínské ghetto dne 23. června 1944. V rámci pečlivě vybudovaných kulís byla do prohlídkové trasy zařazena také lékárna. Vedoucí delegace Maurice Rossel ve své zprávě mimo jiné uvedl: „*Smíšená komise [...] byla velice udivena potvrzením, které je v tomto dopisu, že množství léků je víc než uspokojivé. [...] Nechtělo se nám tomu věřit, ale měli jsme možnost se přesvědčit, že tomu tak skutečně je. Terezín má ústřední lékárnu a několik filiálék. Zásoby jsou velmi značné a velmi různorodé, lékárníci nás ujistili, že mohou vyhovět veškerým požadavkům lékařů. Jednotlivci si nemohou léky kupovat, dostávají je zdarma při předložení lékařského předpi-*

su. Tento systém každého uspokojí. [...] Jakkoli to zní sebe neuvěřitelněji, můžeme jen s radostí potvrdit toto výjimečné bohatství v léčivech.<sup>24)</sup> Ve skutečnosti byl v Terezíně léků stále nedostatek a do ghetta se pašovaly.<sup>25)</sup> Dokladem je mimo jiné fakt, že dánští členové komise s sebou přivezli velkou dodávku velmi žádaného inzulínu.<sup>26)</sup> K nedostatkovým látkám patřily jód (jako jeho primitivní náhražka byla používána antiseptika Jox nebo Sepso),<sup>27)</sup> alkaloidy a sulfonamidy. Podle H. G. Adlera se sulfonamidy v roce 1942 v podobě ruličky tablet nebo balení injekcí prodávaly na černém trhu za dva tisíce korun a více a alkaloidy nebyly vůbec k sehnání.<sup>28)</sup>

### **Původní lékárna v Terezíně**

Před válkou existovala v Terezíně pouze jedna lékárna s názvem U Koruny v ulici 28. října, č. p. 83. Jednalo se o koncesovanou lékárnu založenou v roce 1865, jejímž majitelem byl PhMr. Otto Niklas.<sup>29)</sup> V souvislosti s vytvořením ghetta byla uzavřena a v prvních měsících jeho existence, kdy vězňové nesměli opouštět kasárna, byla pro zdravotníky z ghetta nepřístupná. Dokládá to dopis vedoucího oddělení zdravotnictví MUDr. Ericha Munka z 12. května 1942, ve kterém informoval MUDr. Františka Basse po jeho deportaci do Terezína mimo jiné i o tom, že je zakázán vstup do bývalé městské lékárny.<sup>30)</sup> Po vystěhování původního obyvatelstva se stalo ghettem celé město a 6. července 1942 byl vězňům povolen pohyb po Terezíně. Následně byla v bývalé lékárně U Koruny umístěna Ústřední lékárna ghetta. Budova měla označení Q 412, po pojmenování ulic v ghettu Neue Gasse 12. Po válce byla lékárna vrácena PhMr. Niklasovi, který je jako její majitel uváděn v Lékárnické ročence 1947–1948.

### **Postavení lékárny**

Označování lékárny nebylo zcela jednoznačné, převládal termín Ústřední lékárna existující vedle skladu léčebných pomůcek a léků. Ústřední lékárna (Zentral Apotheke) byla umístěna v domě s označením Q 412 ležícím v rohu náměstí mezi budovou komandantury SS a Ženijními kasárnami.<sup>31)</sup> Zde se do beden připravovaly sady léků podle objednávek z nemocnice a dalších jednotek zdravotní péče v Terezíně. Oficiálně zde působila pod tímto označením od 3. prosince 1942. Kromě samotné lékárny zde byl například i sklad léčiv. Lékárna (Apotheke) sídlila v místnosti 06 a laboratoř (Laborator) v místnosti 07.<sup>32)</sup> Zde se léky centrálně skladovaly. Označení je nutno brát s nadsázkou, nejednalo se o lékárnu a laboratoř ve smyslu lékáren, jak byly tehdy chápány. Ústřední lékárna zásobovala výdejny, tzv. filiálky, umístěné v jednotlivých kasárnách a zdravotnických zařízeních. Samostatně existoval ještě sklad obvazového a zdravotnického materiálu (hlavně pro nemocnici) se zcela nedostatečnými zásobami.<sup>33)</sup>

Lékárna byla podle administrativního členění ghetta součástí oddělení G – Zdravotní péče a prevence (Gesundheitswesen und Vorsorge). Ústřední sklad léčiv (Heilmittel Zentrallager) byl označen jako G3. Děлил se na zařízení a vybavení skladu (G31, Einrichtungsgegenstände), oddělení lékařského skla s výrobnou la-

boratorního skla (G32, Medizinische Glas und Glasbläserei), lékárnou (G33, Apotheke) a výrobu farmaceutických přípravků (G34, Erzeugung pharmazeutische Präparate).<sup>34)</sup> H. G. Adler uvádí, že celkem v Ústředním skladu léčiv pracovalo 35 osob a další tři lidé byli zaměstnání při umývání skla v lékárně.<sup>35)</sup>

Kromě Ústřední lékárny existovalo na území ghetta několik jejích poboček, někdy označovaných jako tzv. filiálky. Nacházely se v bloku D IV (Neue Gasse), Hannoverských kasárnách (B IV), budově L 514 (Parkstrasse 14, blok G VI), budově C I, tj. v Sokolovně (Westgasse), Hamburských kasárnách (C III), Vrchlabských kasárnách (E VI), kasárnách Kavalír (E VII), Drážďanských kasárnách (H V), budově Q 713 (Berggasse 13, blok G V) a v budově L 317 (Lange Strasse 17, blok D IV). Pobočka v budově L 305 (Lange Strasse 5) byla asi totožná s filiálkou v Hamburských kasárnách (C III), která měla v době ghetta tuto adresu.<sup>36)</sup>

### **Distribuce léků**

Sestry ve zdravotnických zařízeních vypracovaly seznamy léků, které byly potřeba. Musely při tom dodržovat podrobné předpisy pro léčiva (Ausführliche Medikamentenvorschriften). Vedoucí lékaři poté vystavovali komplikované žádosti o léky. Ty byly předány lékárnici nebo lékárníkovi ve výdejně léků. Ve výdejnách pracovali jeden až dva lékárníci, bez ohledu na národnosti (Češi, Němci, Rakušané). Transport léků mezi Ústřední lékárnou a výdejnami zajišťovali denně kurýři (nešlo o zdravotníky).<sup>37)</sup> Ambulantní pacienti si pak vyzvedli léky v jednotlivých výdejnách zdravotnických zařízení. Injekce byly vydávány na předpis po jednotlivých ampulích a tablety nebo čípky maximálně na dva dny, aby někteří pacienti léky zbytečně nehromadili.<sup>38)</sup>

Vzhledem k variabilitě zdrojů léků (od léků zabavených příchozím přes léky přivezené lékaři a farmaceuty po řádné dodávky od lékáren a lékařů z okolí) měli terezínští lékaři k dispozici relativně široké, byť kvalitativně nedostačující portfolio léčiv. Poskytované léky, stejně jako celá zdravotní péče, byly v ghettu zdarma.

### **Židovští farmaceuti v ghettu Terezín**

V terezínském ghettu byli věznění židovští lékárníci z Protektorátu Čechy a Morava, Německa, Rakouska, Slovenska a pravděpodobně i z Nizozemska. Někteří z nich zemřeli vzhledem ke špatným životním podmínkám už v Terezíně. Další byli deportováni do vyhlazovacích a koncentračních táborů na Východě, kde byli po příjezdu zavražděni, nebo prošli selekcí a zahynuli později v důsledku hladu, vysílení a nemocí. Přežít se podařilo jen nemnohým.

Ještě před zřízením terezínského ghetta bylo na podzim 1941 deportováno z Prahy do ghetta v Lodži minimálně šest židovských lékárníků a lékárníc. O necelé tři roky později byl jeden lékárník zařazen do mimořádného transportu AAh vypraveného dne 10. června 1942 z Prahy do pracovního tábora Ujazdów (jednalo se o tzv. trestný transport za smrt Reinharda Heydricha). Nikdo z nich nepřežil.<sup>39)</sup>

**Tab. 1****Farmaceuti deportovaní z Prahy přímo na Východ**

Příjmení	Jméno	Datum narození	Transport z Prahy (datum, označení, cílové místo)	Osud	Poznámka
Allinová	Melanie	2. 6. 1907	3. 11. 1941, E, Lodž	Zahynula	
Arnstein	Oskar	5. 6. 1896	26. 10. 1941, C, Lodž	Zahynul	Zemřel 3. 11. 1941 v lodžském ghettu.
Bardová (roz. Rapoportová)	Ester	25. 12. 1906	21. 10. 1941, B, Lodž	Zahynula	
Fabian	Otto	2. 10. 1906	21. 10. 1941, B, Lodž	Zahynul	
Kübel	Jindřich	30. 6. 1887	3. 11. 1941, E, Lodž	Zahynul	Zemřel 29. 3. 1942 v lodžském ghettu.
Seidler	Emil	27. 8. 1886	31. 10. 1941, D, Lodž	Zahynul	
Weiss	Erich	14. 5. 1913	10. 6. 1942, AAh, Ujazdów	Zahynul	Zemřel 4. 9. 1942 v táboře Majdanek (KT Lublin).

**a) Farmaceuti z českých zemí a Slovenska**

Prozatím jsem zaznamenal 78 židovských lékárníků a lékárnice deportovaných do Terezína transporty z Protektorátu Čechy a Morava a ze Slovenska,<sup>40)</sup> kteří jsou jmenovitě uvedeni v tabulce č. 4. Tento výčet jistě není konečný. Jejich osudy souhrnně zachycuje tabulka č. 2.

**Tab. 2****Farmaceuti z českých zemí a Slovenska deportovaní do ghetta Terezín – přehled**

	Vězňů celkem	Z toho
Lékařníci a lékárnice deportovaní do Terezína v letech 1941–1943 protektorátními transporty	70	2 zemřelí v Terezíně
		10 nedeportovaných na Východ a osvobozených v Terezíně
		52 deportovaných na Východ, kteří zahynuli
		6 deportovaných na Východ, kteří přežili
Lékařnice deportované do Terezína v roce 1945 z Prahy transporty řady AE	5	5 osvobozených v Terezíně
Slovenští lékárníci a lékárnice deportovaní do Terezína v roce 1945 z tábora v Seredi	3	3 osvobození v Terezíně



Ze 70 farmaceutů deportovaných do terezínského ghetta v letech 1941–1943 protektorátními transporty přežilo holokaust 16 lékárníků a lékárníček (jeden však zemřel krátce po osvobození ještě v Terezíně). V období od ledna do dubna 1945 přijelo do Terezína dalších osm farmaceutů. Jednalo se o pět lékárníček z transportů řady AE (židovské partnerky ze „smíšených manželství“ nebo „židovské míšenky“)<sup>41)</sup> a tři slovenské židovské farmaceuty z tábora v Seredi. Protože v této době už z Terezína neodjížděly žádné transporty na Východ, všichni se v ghettu dožili osvobození.

### **b) Farmaceuti z Německa a Rakouska**

Dosud bylo zjištěno 29 německých a rakouských lékárníků deportovaných v letech 1942–1944 do ghetta Terezín (ve všech případech šlo o muže).<sup>42)</sup> Jmenovitě jsou uvedeni v tabulce č. 5, souhrnně jejich osudy zachycuje tabulka č. 3. Čtyřicet farmaceutů přijelo transporty z Německa, čtyři byli deportováni z Rakouska a jeden německý lékárník byl do ghetta převezen transportem z Nizozemska. Jejich věkový průměr při příjezdu byl 68,2 roku a jen málokterí se ještě mohli v ghettu pracovně uplatnit. Většina z nich zemřela už v Terezíně, další po deportaci na Východ. Přežili jen dva němečtí lékárníci, kteří se dočkali konce války v terezínském ghettu.<sup>43)</sup>

**Tab. 3**

### **Němečtí a rakouští farmaceuti deportovaní do ghetta Terezín – přehled**

	<b>Věznů celkem</b>	<b>Z toho</b>
Němečtí a rakouští lékárníci deportovaní v letech 1942–1944 do Terezína	29	17 zemřelých v Terezíně
		2 nedeportovaní na Východ a osvobození v Terezíně
		10 deportovaných na Východ, kteří zahynuli
		0 deportovaných na Východ, kteří přežili

Pro úplnost uvádím, že v terezínském ghettu byl osvobozen také maďarský židovský lékárník Gyula Gelei (Geley), nar. 27. ledna 1889, který byl předtím vězňem v koncentračním táboře Buchenwald. Do Terezína se dostal až na samém konci války některým z evakuačních transportů.<sup>44)</sup>

### **Identifikace léků podle archivních dokumentů**

Zdroj informací představují dokumenty z Archivu Židovského muzea v Praze (objednávky, stvrzenky o převzetí, inventurní seznam). Obsahují názvy léků, které se nacházely v Ústředním skladu léčiv (nebo lékárně) v ghettu Terezín. Vztahují se většinou k období 1944–1945.

### **Skladiště léčiv, lékárna**

Prvním nalezeným zdrojem v Archivu Židovského muzea v Praze byl soubor s názvem Skladiště léčiv, lékárna, v němž jsou zařazeny tři dokumenty.<sup>45)</sup> Jeden z nich obsahuje i seznam více než 400 léčivých přípravků, farmaceutických surovin a léči-

vých drog, ze kterých jsem identifikoval 324 specialit, 34 farmaceutických surovin a 40 rostlinných drog.<sup>46)</sup> Neidentifikováno zůstalo 61 položek. První část dokumentu tvoří patnáctistránkový rukopisný seznam léků. Druhá část (pět stran strojopisu, z toho jeden duplikát – průklep) je nedatovaný seznam léčiv, která do ghetta dodala „Apotheke ‚Zur Goldenen Krone‘, Ph.Mr. Jarmila Saicová, Budín“. Jednalo se o již zmiňovanou lékárnu U Zlaté koruny v Budyni nad Ohří (12 km jižně od Terezína). Tuto jedinou lékárnou v Budyni vlastnila v roce 1938 PhMr. Jarmila Pentlářová (po rozvodu užívala příjmení Saicová). Šlo o koncesovanou lékárnou založenou v roce 1804, která sídlila na Velkém náměstí, č. p. 34.<sup>47)</sup>

### ***Stvrzenky z roku 1945***

V Archivu Židovského muzea v Praze jsou k dispozici i stvrzenky z roku 1945 potvrzující převzetí léčiv. Poslední z nich jsou datovány až po osvobození ghetta. Z tohoto pramene bylo zatím určeno 504 položek. Jednalo se buď o identifikaci na základě originálního Gehes Codexu z roku 1937, nebo akceptací názvu léčivého přípravku, pokud byl identický s označením léčivé látky (například skupiny léků obsahujících morfin, adrenalin, efedrin atd.).<sup>48)</sup>

### ***Dodávky léků z roku 1944 (PhMr. Venclíček z Roudnice nad Labem a další dodavatelé)***

Dodávky léků do terezínského ghetta v době od 13. června do 15. prosince 1944 jsou zaznamenány v dokumentech uložených v souboru Stvrzenky Ústředního skladu pro dodávky léčiv. Dodavateli byli hlavně majitelé lékáren z blízké Roudnice nad Labem – PhMr. Jaroslav Venclíček z lékárnou U Zlaté koruny a PhMr. Václav Sháněl z lékárnou U Lva. Léky dodávala také PhMr. Jarmila Saicová z lékárnou U Zlaté koruny v Budyni nad Ohří. Další dodavatelé byli spíše marginální. Před dokončením tohoto článku jsem ze stvrzenek prozatím identifikoval 1082 druhů léků, z toho 125 druhů léků se opakovalo ve více dodávkách. Pokud bychom hodnotili pouze počet značek (bez rozlišování jednotlivých forem), pak se v těchto dodávkách objevilo 655 jednotlivých značek léků.<sup>49)</sup>

### ***Další archivní zdroje***

Dalšími dostupnými dokumenty z Archivu Židovského muzea v Praze jsou tyto: Dodací listy pro dodání léčiv do Ústředního skladu (1. 1. 1945 – 19. 5. 1945),<sup>50)</sup> Dodací listy Ústředního skladu pro Ústřední sklad léčiv v Terezíně (16. 8. 1944, 13. 9. 1944, 20. 9. 1944, 5. 10. 1944, 11. 10. 1944),<sup>51)</sup> Dodávky zboží z Ústředního skladu léčiv pro Hospodářské oddělení v Terezíně (27. 8. 1944 – 21. 9. 1944),<sup>52)</sup> Dodávky, účtenky a záznamy Ústřednímu skladu léčiv v Terezíně (1944).<sup>53)</sup>

### ***Příklady léků z Ústředního skladu léčiv***

#### **TANNALBIN<sup>54)</sup>**

Jde o sloučeninu kyseliny tříslové (tannin) s bílkovinou (albuminem). V té době šlo o velmi předepsovaný lék při akutních a chronických střevních katarech (en-

teritidách). Působil protizánětlivě, protiresorpčně, protiprůjmově. Samotná kyselina tříslová se nepoužívala, mohutným svíravým účinkem stahovala žaludek a nutila ke zvracení (což byla naopak výhoda při otravách alkaloidy). Sloučenina Tannalbin je v kyselém prostředí žaludku nerozpustná. V mírně alkalickém prostředí tenkého střeva je rozložena enzymy (dobovou terminologií „trypticky natrávena“) na tannin a bílkovinu. V tlustém střevě, kde je opět kyselé prostředí, působí tannin mírně adstringentně (svíravě, protiprůjmově).<sup>55)</sup> V lékárnách byl v zásobách jako surovina Albuminum tannicum. Dnes je ve stejném složení vyráběn německou firmou Medice Arzneimittel Pütter, Iserlohn.

#### SEPSO-TINKTURA<sup>56)</sup>

Jedná se o antiseptikum (vyráběné od roku 1936) s baktericidním účinkem určené k dezinfekci. Je to tinktura, alkoholický roztok komplexních sloučenin určitých kovů s bromem a rhodonem. Ve své desetiprocentní koncentraci odpovídá jódové tinktuře. V dermatologii byl používán pro léčbu plísňových onemocnění. V Terezíně se uplatňoval jako náhražka jódu (Adler lék označuje jako sloučeninu manganu).<sup>57)</sup> V roce 1984 se vyráběl v kombinaci: bromid draselný, tribromid draselný, bromid sodný. Nicméně účinky na spory jsou u tohoto léku nižší než u jódové tinktury.

#### DIPRON<sup>58)</sup>

Šlo o sulfonamid-sulfanilamid. Byl vyráběn firmou Interpharma Praha. Předepisoval se k léčbě kapavky, pneumonie, kokové meningitidy nebo erysipelu. Při přednášce v terezínském ghettu kritizoval v roce 1943 MUDr. Josef Reiss nadměrné předepisování Dipronu. Uvedl, že při streptokokových infekcích má malý nebo žádný účinek, ale pomáhá u furunklů, karbunklů a flegmon.<sup>59)</sup> Při léčbě kapavky byl po ztrátě účinnosti vystřídán sulfapyridiny (Albucid). V 50. letech se již vnitřně neužíval, ale byl součástí některých kombinovaných léků a podstatou některých



Lék Mutosan z terezínského ghetta. Památník Terezín, inv. č. PT 14768.

Medicament Mutosan from the Terezín Ghetto. Terezín Memorial, inv. No. PT 14768.

zásypů.<sup>60)</sup> Při lokálním použití byl tehdy velmi rozšířený. Používal se pro zástavu začínající infekce, nežitu apod. Dnes se už nevyrábí.

#### ALBUCID<sup>61)</sup>

Jedná se také o sulfonamid (chemicky N-sulfanilacetamid). Byl odvozen od sulfanilamidu (neměnná aminoskupina). Předepisoval se při infekcích způsobených stafylokoky, gonokoky, Escherichia coli. V Terezíně byl nasazován při enteritidách (účinnost ne zcela průkazná, zabíral dočasně u starších pacientů), léčbě infekcí močových cest a pohlavních orgánů (například kapavky, cystitidy, pyelitidy), meningitidy, pneumonie atd. Dnes se používá se stejným názvem a účinnou látkou v očních kapkách (bakteriostatický účinek je využíván při očních infekcích).

#### CARDIAZOL<sup>62)</sup>

Šlo o syntetické stimulantium. Po chemické stránce to byl pentamethylentetrazol. Měl menší stimulační účinek na centrální nervový systém než diethylamid kyseliny pyridinkarbonové (nikotinové), za války velmi oblíbený Coramin Ciba (ten se podával při porušení dýchací činnosti – asfyxie, otrava, pneumonie apod.). Cardiazol velmi mohutně a protražovaně povzbuzoval srdce, proto byl řazen do skupiny analeptik (léků povzbuzujících vitální funkce). V tehdejší době to byl suverénní lék chronických srdečních slabostí (následků infekčních chorob). Podával se také při pneumonii (a jiných infekčních nemocech) jako prevence hrozícího kolapsu organismu. Pro svůj dráždivý účinek na centrální nervový systém se používal také k vyvolání křečí při ústavní léčbě schizofrenií pro zlepšení psychického stavu. Aplikoval se perorálně nebo ve formě intramuskulárních injekcí. Dnes se už nepoužívá.

### **Epilog: osud léků po válce**

Majetek zanechaný v Terezíně po ukončení repatriací a likvidaci ghetta byl označován jako tzv. Terezínská podstata. Převzalo jej ministerstvo ochrany práce a sociální péče a na podzim 1945 převezlo do pražských skladů. O dalším osudu tohoto majetku měla rozhodnout vláda, která ho chtěla využít k restitucím, odškodnění a sociálním podporám. Rada židovských náboženských obcí požadovala, aby majetek byl dán k dispozici výhradně jim. Proti tomu zase protestovaly další instituce. Židovské náboženské obce měly největší zájem o ošacení a potraviny (rozdělování svršků ze skladů začalo na jaře 1946).<sup>63)</sup>

Do tzv. Terezínské podstaty patřily i léky, které zůstaly v bývalém ghettu po zdolání tyfové epidemie a ukončení činnosti zdejších nemocnic. Podle zprávy z ledna 1946 bylo z Terezína do Prahy převezeno patnáct nákladních aut s léčivý.<sup>64)</sup> Na poradě Rady ŽNO v prosinci 1945 bylo konstatováno, že ministerstvo ochrany práce a sociální péče rozhodlo o prodeji 500 beden s léky ministerstvu zdravotnictví, aniž by o tom Radu ŽNO předem informovalo.<sup>65)</sup> V Terezínské podstatě byly pravděpodobně zahrnuty také léky dodané do ghetta až po osvobození. Další osud terezínských léků je dosud nejasný.<sup>66)</sup>

Tab. 4

## Farmaceuti z českých zemí a Slovenska deportovaní do ghetta Terezín

Příjmení	Jméno	Datum narození	Transport do Terezína (datum, označení, místo vypravení)	Transport z Terezína (datum, označení, cílové místo)	Osud	Poznámka
Allerhandová	Hilda	29. 5. 1899	4. 4. 1942, Ah, Brno	6. 10. 1944, Eo, Osvětim	Zahynula	
Baumgartlová	Marie	20. 5. 1913	4. 9. 1942, Bd, Praha	8. 9. 1942, Bk, Malý Trostinec	Zahynula	
Bermann	Vilém	20. 5. 1896	23. 3. 1942, Ad, Brno	16. 5. 1944, Ea, Osvětim	Zahynul	
Bermannová	Elisa (Eliška)	30. 9. 1910	12. 2. 1942, X, Praha	–	Přežila	Osvobozena v Terezíně.
Bešáková (roz. Benešová)	Hilda	12. 7. 1900	24. 10. 1942, Ca, Praha	26. 10. 1942, By, Osvětim	Zahynula	
Bloch	Jiří	15. 6. 1912	4. 9. 1942, Bd, Praha	8. 9. 1942, Bk, Malý Trostinec	Zahynul	
Bock	Jan	3. 11. 1913	5. 12. 1941, K, Brno	1. 10. 1944, Em, Osvětim	Zahynul	Zemřel 22. 3. 1945 v KT Kaufering.
Bognerová	Alice	29. 9. 1904	13. 6. 1942, AAd, Kolín	13. 6. 1942, AAI, cíl neznámý	Zahynula	
Brod	Karel	1. 1. 1888	5. 6. 1942, AAb, Kolín	13. 6. 1942, AAI, cíl neznámý	Zahynul	
Brückner	Emil	2. 6. 1899	26. 1. 1942, Cd, Klatovy	20. 1. 1943, Cq, Osvětim	Zahynul	
Bučinová	Milena	9. 7. 1897	25. 2. 1945, AE4, Praha	–	Přežila	Osvobozena v Terezíně.
Černá (roz. Fantová)	Františka	30. 9. 1910	11. 2. 1945, AE3, Praha	–	Přežila	Osvobozena v Terezíně.
Danzerová	Irma	24. 2. 1903	21. 12. 1942, Ci, Hradec Králové	23. 1. 1943, Cr, Osvětim	Zahynula	
Drucker	Robert	1. 1. 1897	19. 3. 1942, Ac, Brno	1. 4. 1942, Ag, Píseck	Zahynul	

<b>Příjmení</b>	<b>Jméno</b>	<b>Datum narození</b>	<b>Transport do Terezína (datum, označení, místo vypravení)</b>	<b>Transport z Terezína (datum, označení, cílové místo)</b>	<b>Osud</b>	<b>Poznámka</b>
Dubinová (roz. Selkaová)	Bianka	2. 12. 1904	23. 3. 1942, Ad, Brno	18. 5. 1944, Eb, Osvětim	Zahynula	
Dukas	Alexander	30. 11. 1902	7. 5. 1942, At, Praha	9. 5. 1942, Ax, Sobibor, Ossowa	Zahynul	
Duschak	Leo	8. 11. 1899	2. 7. 1942, AAl, Praha	25. 8. 1942, Bc, Malý Trostinec	Zahynul	
Eisinger	Armin	18. 11. 1894	30. 6. 1942, AAg, Olomouc	23. 10. 1944, Et, Osvětim	Zahynul	
Fanta	Pavel	20. 9. 1900	30. 9. 1942, Bm, Ostrava	8. 10. 1942, Bu, Treblinka	Zahynul	
Fantová	Luisa	20. 3. 1904	23. 3. 1942, Ad, Brno	27. 4. 1942, Aq, Izbica	Zahynula	
Fantová (roz. Ameisová)	Tekla	29. 5. 1911	30. 9. 1942, Bm, Ostrava	8. 10. 1942, Bu, Treblinka	Zahynula	
Fertig	Hanuš	2. 1. 1912	4. 12. 1941, J, Praha	28. 9. 1944, Ek, Osvětim	Zahynul	
Fischer	František	24. 12. 1909	16. 1. 1943, Cm, Mladá Boleslav	20. 1. 1943, Cq, Osvětim	Zahynul	Zemřel 12. 2. 1943 v KT Auschwitz.
Freudenfeld	Štěpán	16. 6. 1910	29. 3. 1942, Ae, Brno	29. 9. 1944, El, Osvětim	Zahynul	
Freund	Josef	25. 5. 1873	6. 3. 1943, Cv, Praha	-	Zahynul	Zemřel 9. 7. 1944 v Terezíně.
Freund	Richard	3. 1. 1892	18. 1. 1942, R, Pízeň	23. 4. 1942, Al, Lublin	Zahynul	
Friedmannová	Lolla	16. 5. 1900	19. 1. 1945, XXVI/2, Sereď	-	Přežila	Osvobozena v Terezíně.
Ganz	Zoltán	6. 9. 1905	9. 12. 1942, Cg, Pardubice	23. 1. 1943, Cr, Osvětim	Zahynul	
Glaserová (roz. Reichnerová)	Marta	19. 1. 1904	26. 1. 1942, T, Pízeň	4. 10. 1944, En, Osvětim	Zahynula	

Haasová	Marie	14. 5. 1894	2. 12. 1941, G, Brno	9. 1. 1942, O, Riga	Zahynula	
Hoffmann	Evžen	2. 11. 1889	22. 9. 1942, Bi, Ostrava	8. 10. 1942, Bu, Treblinka	Zahynul	
Kende	Mikolaus	13. 8. 1891	7. 4. 1945, XXVI/4, Sereď	–	Přežil	Osvobozen v Terezíně.
Kleinová	Anna	29. 1. 1896	9. 12. 1942, Cg, Pardubice	6. 9. 1943, DI, Osvětim	Zahynula	
Klement (roz. Kohn)	Oskar	26. 10. 1895	12. 5. 1942, Au, Praha	23. 10. 1944, Et, Osvětim	Zahynul	
Klementová (roz. Vantochová)	Ida	8. 4. 1897	12. 5. 1942, Au, Praha	–	Přežila	Osvobozena v Terezíně.
Königsteinová	Ilisa	17. 2. 1911	24. 10. 1942, Ca, Praha	–	Přežila	Osvobozena v Terezíně.
Koudelková (roz. Arnsteinová)	Hilda	28. 7. 1900	31. 1. 1945, AE1, Praha	–	Přežila	Osvobozena v Terezíně.
Kürschner	Karel	1. 10. 1902	24. 11. 1941, Ak, Praha	23. 10. 1944, Et, Osvětim	Zahynul	
Leichterová	Ilisa	22. 1. 1901	22. 9. 1942, Bi, Ostrava	22. 10. 1942, Bx, Treblinka	Zahynula	
Löwy	Valtr (Valter Hugo)	22. 5. 1918	14. 9. 1943, Dn, Lípa	15. 12. 1943, Dr, Osvětim	Přežil	Místa jeho dalšího věznění zatím ne- byla zjištěna, na konci války se vrátil evakuačním transportem do Terezína, kde byl osvobozen.
Löwyová	Irma	11. 5. 1911	18. 1. 1942, R, Plzeň	18. 12. 1943, Ds, Osvětim	Přežila	Osvobozena v KT Auschwitz.
Mandelík	Hanuš	28. 1. 1911	4. 12. 1941, J, Praha	1. 10. 1944, Em, Osvětim	Zahynul	Zemřel 25. 2. 1945 v KT Kaufering.
Munk	Pavel	7. 9. 1891	22. 12. 1942, Ck, Praha	18. 5. 1944, Eb, Osvětim	Zahynul	
Munková (roz. Krausová)	Marta	26. 7. 1906	22. 12. 1942, Ck, Praha	–	Zahynula	Zemřela 29. 3. 1944 v Terezíně.
Nadelová	Hilda	28. 1. 1907	22. 5. 1942, Aw, Třebíč	25. 5. 1942, Az, Lublin	Zahynula	

<b>Příjmení</b>	<b>Jméno</b>	<b>Datum narození</b>	<b>Transport do Terezína (datum, označení, místo vypravení)</b>	<b>Transport z Terezína (datum, označení, cílové místo)</b>	<b>Osud</b>	<b>Poznámka</b>
Pereles	Rudolf	23. 5. 1884	8. 4. 1942, Ai, Brno	6. 10. 1944, Eo, Osvětim	Zahynul	
Pick	Rudolf	22. 4. 1908	22. 12. 1942, Ck, Praha	–	Přežil	Osvobozen v Terezíně.
Pick	Jiří	2. 11. 1916	12. 5. 1942, Au, Praha	23. 10. 1944, Et, Osvětim	Zahynul	
Pick	Ota	1. 11. 1890	10. 12. 1941, L, Praha	4. 5. 1944, Osvětim (transport z policejní věznice v Malé pevnosti Terezín)	Zahynul	Z terezínského ghetta předán 18. 12. 1943 do policejní věznice v Malé pevnosti, dále vězněn v KT Auschwitz, KT Groß-Rosen a KT Buchenwald, kde 23. 2. 1945 zemřel.
Plicková (roz. Tanzerová)	Gerta	16. 8. 1911	4. 2. 1945, AE2, Praha	–	Přežila	Osvobozena v Terezíně.
Poláková	Hana	25. 2. 1915	27. 7. 1942, AAu, Praha	26. 10. 1942, By, Osvětim	Zahynula	
Porgesová	Gertruda	19. 12. 1910	14. 12. 1941, M, Praha	12. 10. 1944, Eq, Osvětim	Přežila	Osvobozena v KT Auschwitz.
Povrozňuková	Sima	7. 10. 1903	11. 2. 1945, AE3, Praha	–	Přežila	Osvobozena v Terezíně.
Pragerová	Lotte	29. 4. 1908	5. 12. 1942, Cf, Pardubice	23. 10. 1944, Et, Osvětim	Zahynula	
Rappaport	Mikuláš	7. 7. 1903	22. 9. 1942, Bi, Ostrava	18. 12. 1943, Ds, Osvětim	Zahynul	Zemřel v srpnu 1944 v KT Blechhammer.
Salzerová	Amálie	10. 10. 1901	28. 4. 1942, Ao, Praha	30. 4. 1942, As, Zamość	Zahynula	
Sand	Ludvík	13. 10. 1910	10. 8. 1942, Ba, Praha	6. 9. 1943, Dm, Osvětim	Přežil	Vězněn v KT Auschwitz, KT Sachsenhausen a od listopadu 1944 v KT Kaufering, kde byl osvobozen.
Schicková	Aurelie	22. 11. 1908	5. 12. 1942, Cf, Pardubice	15. 12. 1943, Dr, Osvětim	Přežila	Osvobozena v KT Bergen-Belsen, od r. 1945 žila ve Švédsku.



Schiff	Artur	20. 12. 1912	13. 7. 1943, Di, Praha	–	Přežil	Osvobozen v Terezíně.
Schneiderová	Arnoštka	13. 12. 1910	22. 1. 1942, S, Plzeň	26. 10. 1942, By, Osvětim	Zahynula	
Schwarz	Hanuš Jan	21. 12. 1918	12. 9. 1942, Bg, Praha	26. 10. 1942, By, Osvětim	Zahynul	
Schwarzová (roz. Arnsteinová, po válce podruhé provdaná Sandová)	Marie	4. 10. 1916	24. 10. 1942, Ca, Praha	1. 10. 1944, Em, Osvětim	Přežila	Vězněna v KT Freiberg, koncem dubna 1945 uprchla z evakuačního transportu a do konce války se skrývala.
Schweinburg	Evžen	18. 11. 1882	18. 4. 1942, Akb, České Budějovice	13. 6. 1942, AAI, cíl neznámý	Zahynul	
Sonderlingová	Therese (Terezie)	24. 4. 1906	2. 7. 1942, AAI, Praha	14. 7. 1942, AAX, Malý Trostinec	Zahynula	
Sonnenschein	Leopold	6. 1. 1896	14. 12. 1941, M, Praha	1. 10. 1944, Em, Osvětim	Zahynul	
Springerová (roz. Freundová)	Alžběta	5. 7. 1911	22. 12. 1942, Ck, Praha	–	Přežila	Osvobozena v Terezíně.
Stein	Pavel	27. 8. 1911	22. 12. 1942, Ck, Praha	29. 1. 1943, Ct, Osvětim	Zahynul	
Steiner	Arpad	4. 9. 1911	7. 4. 1945, XXVI/4, Sereď	–	Přežil	Osvobozen v Terezíně.
Sternová (roz. Dorfmannová)	Edita	25. 7. 1911	8. 7. 1943, Dh, Praha	18. 12. 1943, Ds, Osvětim	Zahynula	Vězněna v KT Auschwitz a od července 1944 v KT Stutthof, datum ani místo jejího úmrtí není známo.
Švadlenková	Hana	3. 7. 1916	5. 12. 1942, Cf, Pardubice	–	Přežila	Osvobozena v Terezíně.
Wantoch	Robert	14. 6. 1889	24. 10. 1942, Ca, Praha	26. 10. 1942, By, Osvětim	Zahynul	
Weidnerová (roz. Wellischová)	Greta	26. 12. 1912	8. 12. 1943, Dq, Praha	–	Přežila	Osvobozena v Terezíně.
Weinberger	Heřman	3. 3. 1905	8. 7. 1942, AAO, Olomouc	18. 5. 1944, Eb, Osvětim	Zahynul	

Příjmení	Jméno	Datum narození	Transport do Terezína (datum, označení, místo vypravení)	Transport z Terezína (datum, označení, cílové místo)	Osud	Poznámka
Weissová	Greta	26. 2. 1912	26. 6. 1942, AAF, Olomouc	25. 8. 1942, Bc, Malý Trostinec	Zahynula	
Winterová	Nelly	30. 4. 1906	27. 1. 1943, Co, Uherský Brod	29. 1. 1943, Ct, Osvětim	Zahynula	
Wolf	Jindřich	20. 3. 1865	18. 9. 1942, Bh, Ostrava	–	Přežil	Zemřel po osvobození 16. 5. 1945 v Terezíně.
Wolf	Erich Šimon	30. 5. 1892	9. 6. 1943, Dc, Praha	28. 9. 1944, Ek, Osvětim	Zahynul	
Zweigová	Anna	24. 5. 1916	8. 7. 1942, AAo, Olomouc	–	Přežila	Osvobozena v Terezíně.

Tab. 5

Němečtí a rakouští farmaceuti deportovaní do ghetta Terezín

Příjmení	Jméno	Datum a místo narození	Bydliště před deportací	Transport do Terezína (datum, označení, místo vypravení)	Transport z Terezína (datum, označení, cílové místo)	Osud	Poznámka
Behnsch	Theodor David	11. 1. 1871, Tarnowitz	Berlín	23. 7. 1942, I/29, Berlín	–	Zahynul	Zemřel 9. 12. 1943 v Terezíně.
Cohn	Georg	4. 4. 1879, Berlín	Berlín	21. 1. 1944, I/106, Berlín	–	Přežil	Osvobozen v Terezíně, zemřel v r. 1950 v Berlíně.
Freund	Max Moritz	16. 4. 1862 (13. 4. 1862), Königlich Radoschau (Schlesien)	Berlín	9. 9. 1942, I/62, Berlín	–	Zahynul	Zemřel 25. 9. 1942 v Terezíně.
Friedländer	Arthur	18. 10. 1863, Bischofswerder (Westpreußen)	Berlín	15. 9. 1942, I/65, Berlín	–	Zahynul	Zemřel 28. 11. 1942 v Terezíně.

<b>Giballe</b>	<b>Siegfried</b>	2. 3. 1890, Murowana-Goslin (Posen)	Berlín	4. 10. 1942, I/71, Berlín	23. 1. 1943, Cr, Osvětim	Zahynul	
<b>Glaser</b>	<b>Adalbert</b>	16. 3. 1867, Uherské Hradiště	Videň	29. 7. 1942, IV/6, Videň	–	Zahynul	Zemřel 27. 9. 1942 v Terezíně.
<b>Happ</b>	<b>Albert</b>	20. 8. 1897, Tremessen (Posen)	Berlín	17. 6. 1943, I/96, Berlín	12. 10. 1944, Eq, Osvětim	Zahynul	
<b>Herrmann</b>	<b>Hellmuth Franz</b>	22. 1. 1885, Frankfurt an der Oder (Brandenburg)	Berlín	19. 11. 1942, I/78, Berlín	28. 10. 1944, Ev, Osvětim	Zahynul	
<b>Herzberg</b>	<b>Georg</b>	17. 11. 1872, Neuruppin (Brandenburg)	Berlín	27. 8. 1942, I/53, Berlín	–	Zahynul	Zemřel 29. 10. 1942 v Terezíně.
<b>Herzog</b>	<b>Josef</b>	9. 4. 1864, Königsberg (Ostpreußen)	Berlín	28. 8. 1942, I/54, Berlín	–	Zahynul	Zemřel 14. 10. 1942 v Terezíně.
<b>Hirschberg</b>	<b>Julius</b>	19. 2. 1873, Mewe (Westpreußen)	Berlín	5. 8. 1942, I/38, Berlín	–	Zahynul	Zemřel v Terezíně, kremace 15. 5. 1944.
<b>Lewy</b>	<b>Siegfried</b>	28. 12. 1876, Preußisch Friedland (Westpreußen)	Berlín	19. 11. 1942, I/78, Berlín	16. 5. 1944, Ea, Osvětim	Zahynul	
<b>Lewy</b>	<b>Julius</b>	7. 2. 1867, Görlitz (Schlesien)	Berlín	1. 9. 1942, I/56, Berlín	–	Zahynul	Zemřel 31. 1. 1943 v Terezíně.
<b>Lindt</b>	<b>Ludwig</b>	28. 4. 1870, Kirchheimbolanden (Bayern)	Wiesbaden	2. 9. 1942, XII/2, Frankfurt nad Mohanem	–	Zahynul	Zemřel 7. 2. 1943 v Terezíně.
<b>Ritter</b>	<b>Leopold</b>	26. 11. 1866, Beuthen (Schlesien)	Gleiwitz, Berlín	14. 8. 1942, I/45, Berlín	–	Zahynul	Zemřel 24. 12. 1942 v Terezíně.
<b>Rosenthal</b>	<b>Alfred</b>	18. 10. 1884, Tichau (Schlesien)	Berlín	17. 6. 1943, I/96, Berlín	19. 10. 1944, Es, Osvětim	Zahynul	
<b>Salinger</b>	<b>Max</b>	17. 10. 1865, Marienburg (Westpreußen)	Berlín	27. 8. 1942, I/53, Berlín	–	Zahynul	Zemřel 29. 9. 1942 v Terezíně.

<b>Příjmení</b>	<b>Jméno</b>	<b>Datum a místo narození</b>	<b>Bydliště před deportací</b>	<b>Transport do Terezína (datum, označení, místo vypravení)</b>	<b>Transport z Terezína (datum, označení, cílové místo)</b>	<b>Osud</b>	<b>Poznámka</b>
<b>Selbiger</b>	<b>Ernst</b>	8. 4. 1865, Tuchel (Westpreußen)	Düsseldorf	22. 7. 1942, VII/1, Düsseldorf	21. 9. 1942, Bp, Treblinka	Zahynul	
<b>Selzer</b>	<b>Hermann</b>	5. 1. 1869, Lemberg	Vídeň	21. 6. 1942, IV/1, Vídeň	19. 9. 1942, Bo, Treblinka	Zahynul	
<b>Schatz</b>	<b>Isak</b>	2. 11. 1872, Stanislawczyk	Vídeň	15. 7. 1942, IV/4, Vídeň	21. 9. 1942, Bp, Treblinka	Zahynul	
<b>Schüler</b>	<b>Sally</b>	25. 3. 1875, Stolp (Pommern)	Lipsko	20. 9. 1942, XVI/1, Lipsko	–	Zahynul	Zemřel 20. 1. 1943 v Terezíně.
<b>Siegmann</b>	<b>Julius</b>	25. 11. 1873, Berlín	Berlín	14. 1. 1943, I/85, Berlín	28. 10. 1944, Ev, Osvětim	Zahynul	
<b>Silten</b>	<b>Fritz</b>	16. 2. 1904, Berlín	Amsterdam	20. 1. 1944, XXIV/2, Nizozemsko (Westerbork)	–	Přežil	V r. 1938 uprchl z Berlína do Amsterdamu, z Nizozemska deportován do Terezína, kde byl osvobozen. Zemřel v r. 1980 v Curychu.
<b>Sittner</b>	<b>Max</b>	17. 1. 1870, Neisse (Schlesien)	Berlín	15. 9. 1942, I/65, Berlín	–	Zahynul	Zemřel v Terezíně, kremace 9. 12. 1943.
<b>Sobel</b>	<b>Martin</b>	28. 2. 1871, Tysmicnica	Vídeň	29. 6. 1942, IV/2, Vídeň	–	Zahynul	Zemřel 25. 3. 1943 v Terezíně.
<b>Tebrich</b>	<b>Max</b>	29. 12. 1872, Kamenz (Sachsen)	Berlín	6. 11. 1942, I/77, Berlín	–	Zahynul	Zemřel 7. 10. 1943 v Terezíně.
<b>Weissenberg</b>	<b>Malvin</b>	12. 9. 1875, Zawodzie (Schlesien)	Berlín	4. 10. 1942, I/71, Berlín	–	Zahynul	Zemřel 2. 2. 1943 v Terezíně.
<b>Weiss</b>	<b>Nathan</b>	16. 11. 1865, Ratibor (Schlesien)	Berlín	14. 1. 1943, I/85, Berlín	–	Zahynul	Zemřel 18. 2. 1943 v Terezíně.
<b>Wolfsohn</b>	<b>Max</b>	13. 6. 1872, Graudenz (Westpreußen)	Hamburk	16. 7. 1942, VI/1, Hamburk	23. 9. 1942, Bq, Treblinka	Zahynul	

- <sup>1)</sup> Kateřina ČERMÁKOVÁ – Jaroslav PILNÝ, *Hygienická a epidemiologická péče v ghettu Terezín*, *Vakcinologie* 9, 2015, č. 3, s. 144–148.
- <sup>2)</sup> Tomáš FEDOROVIC, *Několik poznámek k lékařům a jejich činnosti v ghettu Terezín*, *Terezínské listy* 35, 2007, s. 89–90.
- <sup>3)</sup> Portál projektu holocaust.cz, databáze obětí, Otto Reinisch, nar. 26. 9. 1904. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obet/117528-otto-reinisch/> [cit. 15. 5. 2023].
- <sup>4)</sup> Vznik a organizační vývoj zdravotní péče v terezínském ghettu zpracoval Wolfgang SCHELLENBACHER, *Das Gesundheitswesen im Ghetto Theresienstadt. 1941–1945*, diplomová práce, Universität Wien, 2010, s. 35–69. Dostupné z: <https://theses.univie.ac.at/detail/11166#> [cit. 10. 5. 2022].
- <sup>5)</sup> Tomáš ARNDT – František DOHNAL – Jan BABICA, *Lékárna, lékárníci a léky v ghettu Terezín*, *Česká a slovenská farmacie* 67, 2018, č. 3, s. 116–129. Dostupné z: <https://www.prolekare.cz/casopisy/ceska-slovenska-farmacie/2018-3-24/lekarna-lekarnici-a-leky-v-ghettu-terezin-106536> [cit. 10. 5. 2022].
- <sup>6)</sup> Hans Günther ADLER, *Terezín 1941–1945. Tvář nuceného společenství. Díl II. – Sociologie*, Brno 2007, s. 347.
- <sup>7)</sup> H. G. ADLER, *Terezín 1941–1945. Díl II. – Sociologie*, s. 353; Anna HÁJKOVÁ, *Poslední ghetto. Všední život v Terezíně*, Praha 2021, s. 148.
- <sup>8)</sup> H. G. ADLER, *Terezín 1941–1945. Díl II. – Sociologie*, s. 201.
- <sup>9)</sup> Karel LAGUS – Josef POLÁK, *Město za mřížemi*, 2. vydání, Praha 2006, s. 247–251.
- <sup>10)</sup> W. SCHELLENBACHER, *Das Gesundheitswesen im Ghetto Theresienstadt*, s. 65–67.
- <sup>11)</sup> K terezínským tyfovým epidemiím naposledy Radana RUTOVÁ, *MUDr. Karel Raška v Terezíně*, *Terezínské listy* 50, 2022, s. 51–69.
- <sup>12)</sup> W. SCHELLENBACHER, *Das Gesundheitswesen im Ghetto Theresienstadt*, s. 39.
- <sup>13)</sup> K. LAGUS – J. POLÁK, *Město za mřížemi*, s. 61.
- <sup>14)</sup> Památník Terezín (dále PT), inv. č. A 7647, *Vzpomínka PhMr. Marie Sandové (dříve Schwarzové)* z 12. 3. 1989, s. 2; Renata GRÝMOVÁ, *Chirurgická péče v ghettu Terezín*, diplomová práce, Univerzita Pardubice, Fakulta zdravotnických studií, 2018, s. 44. Dostupné z: <https://dk.upce.cz/handle/10195/70539> [cit. 10. 5. 2022].
- <sup>15)</sup> MUDr. Erich Munk, nar. 21. 3. 1904 v Praze. Do Terezína byl deportován 4. 12. 1941 z Prahy transportem J. V terezínském ghettu byl členem Rady starších a vedoucím oddělení zdravotnictví. 28. 10. 1944 odjel transportem Ev do Osvětí, kde byl zavražděn. Viz EHRI Portal, Authority Sets, Erich Munk. Dostupné z: <https://portal.ehri-project.eu/authorities/terezin-victims-person-iti-1673881> [cit. 15. 7. 2021]. PT, Databáze politicky a rasově pronásledovaných osob, Erich Munk, nar. 1904. Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/databaze> [cit. 15. 5. 2023].
- <sup>16)</sup> A. HÁJKOVÁ, *Poslední ghetto*, s. 150 a s. 312, poznámka 41, kde autorka odkazuje na zdroj: „Antonín Sismilich, *„Stručná historie lékárny v Budyni nad Ohří“* (nepublikovaný rukopis, Budyně nad Ohří). Děkuji Ivaně Kodlové z budyňské lékárny za zaslání scanu tohoto pramene.“
- <sup>17)</sup> Veronika KRATOCHVÍLOVÁ, *Péče o umírající židovské víry*, diplomová práce, Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta zdravotnických studií, 2015, s. 21. Dostupné z: <https://theses.cz/id/8s0ylo/> [cit. 10. 5. 2022].
- <sup>18)</sup> Hilda Arnsteinová, roz. Sommerová (1911–2010), životopis. Paměť národa. Dostupné z: <http://www.pametnaroda.cz/index.php/witness/index/id/2148> [cit. 16. 3. 2017].
- <sup>19)</sup> Archiv Židovského muzea v Praze (dále AŽMP), sbírka Terezín, inv. č. 343, Friedmannová, Cecilie: protokol (Dokumentární akce), identifikátor DOCUMENT.JMP.SHOAH/T/3/343/019/002. PT, Databáze politicky a rasově pronásledovaných osob, Richard Friedmann, nar. 1908. Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/databaze> [cit. 15. 5. 2023].
- <sup>20)</sup> Mikuláš ČTVRTNÍK, *Balíčková pomoc Terezínu 1942–1944*, *Paginae Historiae* 17, 2009, s. 29–54; Tomáš ARNDT – František DOHNAL, *Zásobování léky v ghettu Terezín*, *Česká a slovenská farmacie* 70, 2021, č. 6, s. 220–230, zde s. 224 a 228, poznámka 30. Dostupné z: <https://www.prolekare.cz/casopisy/ceska-slovenska-farmacie/2021-6-12/zasobovani-leky-v-ghettu-terezin-129708> [cit. 10. 5. 2022]. K identifikaci léků viz *Gehes Codex der pharmazeutischen und organotherapeutischen Spezialpräparate (einschließlich der Sera, Impfstoffe, Kosmetica, Reinigungs-, Desinfektions- und Schädlingsbekämpfungsmittel), umfassend deutsche und zahlreiche ausländische Erzeugnisse*, 7., neu gestaltete Auflage, Dresden 1937.

- <sup>211</sup> AŽMP, sbírka Terezín, inv. č. 326, Fleischmann, Karel: Jak vznikalo zdravotnictvo v terezínském ghettu, identifikátor DOCUMENT.JMP.SHOAH/T/2/A/10j/326/015/013. Dostupné z: [http://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object\\_id/2048#](http://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/2048#) [cit. 20. 2. 2021].
- <sup>221</sup> A. HÁJKOVÁ, *Poslední ghetto*, s. 150.
- <sup>231</sup> AŽMP, sbírka Terezín, Úřední záznam č. W 720 z Terezína ze dne 30. 5. 1944, identifikátor DOCUMENT.JMP.SHOAH/T/2/A/2s/146/001/001. Dostupné z: [https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object\\_id/133802](https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/133802) [cit. 16. 3. 2017].
- <sup>241</sup> *Zpráva Maurice Rossela o prohlídce Terezína 23. června 1944*, in: Terezínské studie a dokumenty 1996, Praha 1996, s. 188–206, zde s. 204.
- <sup>251</sup> Matěj STRÁNSKÝ, *Zkrášlovací akce a návštěva Mezinárodního výboru Červeného kříže v Terezíně 23. června 1944*. Publikováno na portálu projektu holocaust.cz v roce 2011. Dostupné z: <http://www.holocaust.cz/dejiny/udalosti/zkraslovaci-akce-a-navsteva-mezinarodniho-vyboru-cervene-ho-krize-v-terezine-1944> [cit. 25. 6. 2018].
- <sup>261</sup> A. HÁJKOVÁ, *Poslední ghetto*, s. 150.
- <sup>271</sup> Sepso byl v roce 1938 nový název pro lék Metajodin. Viz *Gehes Codex*, 7., neu gestaltete Auflage, s. 196. Původní Sepso bylo antiseptikum na rány a k ošetření kůže. Kromě hlavní účinné látky, sloučeniny jódu pod názvem metajodin, bylo složeno z 10 % aluminium chloridu, 1,2 % chloridu železitého, 1,75 % ammonium rhodanidu, 2,8 % kyseliny salicylové, 0,5 % kafru a 48,2 % ethanolu. Sepso se vyrábí dodnes ve stejné indikaci, ale jód již obsahuje ve formě jodovaného povidonu a má obchodní název Sepso-J-Lösung.
- <sup>281</sup> H. G. ADLER, *Terezín 1941–1945. Díl II. – Sociologie*, s. 338; V. KRATOCHVÍLOVÁ, *Péče o umírající židovské víry*, s. 20.
- <sup>291</sup> Jiří ŘÍHA (red.), *Zdravotnická ročenka Československá, ročník 10 (1938)*, Praha 1938, s. 546.
- <sup>301</sup> V dopise je uvedeno: „Das Betreten von Geschäften, inkl. der Apotheke ist ausnahmslos verboten.“ Tento pramen publikoval už Hans Günther ADLER, *Die verheimlichte Wahrheit. Theresienstädter Dokumente*, Tübingen 1958, s. 217. Koncept a průklep dopisu jsou uloženy v AŽMP, sbírka Terezín, inv. č. 269b, Munk, Erich: korespondence s Františkem Bassem z Terezína, identifikátor DOCUMENT.JMP.SHOAH/T/2/A/8b/269b/006. Dostupné z: [http://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object\\_id/137079](http://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/137079).
- <sup>311</sup> Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Terezínské ghetto*, Praha 1991, s. 18–19.
- <sup>321</sup> T. ARNDT – F. DOHNAL, *Zásobování léky v ghettu Terezín*, s. 225.
- <sup>331</sup> PT, inv. č. A 7647, Vzpomínka PhMr. Marie Sandové (dříve Schwarzové) z 12. 3. 1989, s. 1–2. Výdejna v Sudetských kasárnách byla uzavřena v červenci 1943, kdy byla celá kasárna vyklizena pro umístění části archivu Hlavního úřadu říšské bezpečnosti (RSHA).
- <sup>341</sup> T. ARNDT – F. DOHNAL, *Zásobování léky v ghettu Terezín*, s. 225.
- <sup>351</sup> H. G. ADLER, *Terezín 1941–1945. Díl II. – Sociologie*, s. 210, 235.
- <sup>361</sup> Viz Státní oblastní archiv v Litoměřicích – Státní okresní archiv Litoměřice se sídlem v Lovosicích, fond Terezín ghetto – samospráva, oddělení technické a stavební, 1942–1945.
- <sup>371</sup> V pobočce lékárny ve Vrchlabských kasárnách byl kurýr zajišťující přepravu léků označován jako „ordonanc“. Viz PT, inv. č. A 7647, Vzpomínka PhMr. Marie Sandové (dříve Schwarzové) z 12. 3. 1989, s. 3.
- <sup>381</sup> Tamtéž, s. 3.
- <sup>391</sup> PT, Oběti ghetta Terezín a oběti deportované z českých zemí do ghett Lodž, Minsk a do pracovního tábora Ujazdów (vyhledávání podle titulů), dostupné z: <http://archive.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/ghetto/> [cit. 15. 5. 2023]; portál projektu holocaust.cz, databáze obětí, dostupné z: <https://www.holocaust.cz/database-obeti/> [cit. 15. 5. 2023]. Podrobnější informace o některých farmaceutech deportovaných z Prahy na Východ uvádí Tomáš ARNDT, *Lékárny s Davidovou hvězdou v čase šoa. Osudy židovských farmaceutů v meziválečném Československu a během genocidy za druhé světové války*, Praha 2020.
- <sup>401</sup> PT, Oběti ghetta Terezín a oběti deportované z českých zemí do ghett Lodž, Minsk a do pracovního tábora Ujazdów (vyhledávání podle titulů), dostupné z: <http://archive.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/ghetto/>; PT, Databáze politicky a rasově pronásledovaných osob, dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/database/>; portál projektu holocaust.cz, databáze obětí, dostupné z: <https://www.holocaust.cz/database-obeti/>; Arolsen Archives, International Center on Nazi Persecution, dostupné z: <https://collections.arolsen-archives.org/de/search> [vše cit. 15. 5. 2023]. Podrobnější informace o některých českých a slovenských farmaceutech vězněných v terezínském ghettu uvádí T. ARNDT, *Lékárny s Davidovou hvězdou v čase šoa*.

- <sup>41)</sup> Šárka KUŽÍLKOVÁ, *Osudy česko-židovských míšenců a smíšených manželství v protektorátu Čechy a Morava*, bakalářská práce, Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií, 2008. Dostupné z: <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/14134/130007667.pdf> [cit. 10. 5. 2022].
- <sup>42)</sup> Řadu cenných informací o německých a rakouských farmaceutech vězněných v ghettu Terezín publikoval německý historik farmacie F. Leimkugel – viz Frank LEIMKUGEL, *Wege jüdischer Apotheker. Die Geschichte deutscher und österreichisch-ungarischer Pharmazeuten*, Frankfurt am Main 1991. Jeho údaje jsem doplnil hlavně o informace z různých internetových zdrojů a databází – např. Bundesarchiv, Gedenkbuch Opfer der Verfolgung der Juden unter der nationalsozialistischen Gewaltherrschaft in Deutschland 1933–1945, dostupné z: <https://www.bundesarchiv.de/gedenkbuch/de>; Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes, dostupné z: <https://www.doew.at/>; Arolsen Archives, International Center on Nazi Persecution, dostupné z: <https://collections.arolsen-archives.org/de/search/>; PT, Databáze politicky a rasově pronásledovaných osob, dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/database/>; portál projektu holocaust.cz, databáze obětí, dostupné z: <https://www.holocaust.cz/database-obeti/> [vše cit. 15. 5. 2023].
- <sup>43)</sup> Pokračuje vyhledávání dalších farmaceutů, kteří prošli terezínským ghettem. Zatím se např. nepodařilo identifikovat vídeňského lékárníka, který pracoval s PhMr. Marií Schwarzovou ve filiálce ve Vrchlabských kasárnách, do které nastoupila v druhé polovině roku 1943. Nemůže jít o žádného ze čtyř známých farmaceutů deportovaných z Vídně do Terezína, protože v této době už nebyl nikdo z nich naživu. Viz PT, inv. č. A 7647, Vzpomínka PhMr. Marie Sandové (dříve Schwarzové) z 12. 3. 1989, s. 3.
- <sup>44)</sup> PT, Oběti ghetta Terezín a oběti deportované z českých zemí do ghetta Lodž, Minsk a do pracovního tábora Ujazdów (vyhledávání podle titulů), dostupné z: <http://archive.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/ghetto/> [cit. 15. 5. 2023]; Arolsen Archives, International Center on Nazi Persecution, dostupné z: <https://collections.arolsen-archives.org/en/search/> [cit. 15. 5. 2023].
- <sup>45)</sup> AŽMP, sbírka Terezín, inv. č. 273, Skladiště léčiv, lékárna, 1942–1945, identifikátor DOCUMENT.JMP.SHOAH/T/2/A/8c/273. Dostupné z: [https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Collection/Show/collection\\_id/538](https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Collection/Show/collection_id/538) [cit. 15. 5. 2023].
- <sup>46)</sup> AŽMP, sbírka Terezín, inv. č. 273, Skladiště léčiv, lékárna, 1942–1945, Inventář skladu léčiv v Terezíně a přehledy dodávek léků, identifikátor DOCUMENT.JMP.SHOAH/T/2/A/8c/273/002. Dostupné z: [https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object\\_id/137097](https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/137097) [cit. 15. 5. 2023].
- <sup>47)</sup> J. ŘÍHA (red.), *Zdravotnická ročenka Československá, ročník 10 (1938)*, s. 534.
- <sup>48)</sup> AŽMP, sbírka Terezín, inv. č. 220. Jednotlivé stvrzenky mají vlastní identifikátory a internetové adresy, nadřazený soubor písemností Ústřední sklad léčiv (objednávky a dodávky zboží) je dostupný z: [http://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Collection/Show/collection\\_id/456](http://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Collection/Show/collection_id/456) [cit. 15. 5. 2023].
- <sup>49)</sup> AŽMP, sbírka Terezín, inv. č. 220, identifikátor DOCUMENT.JMP.SHOAH/T/2/A/5f/220/003. Dostupné z: [http://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object\\_id/135358](http://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/135358) [cit. 15. 5. 2023].
- <sup>50)</sup> AŽMP, sbírka Terezín, inv. č. 220, identifikátor DOCUMENT.JMP.SHOAH/T/2/A/5f/220/002. Dostupné z: [http://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object\\_id/135357](http://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/135357) [cit. 15. 5. 2023].
- <sup>51)</sup> AŽMP, sbírka Terezín, inv. č. 230, identifikátor DOCUMENT.JMP.SHOAH/T/2/A/5f/230/001. Dostupné z: [http://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object\\_id/136035](http://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/136035) [cit. 15. 5. 2023].
- <sup>52)</sup> AŽMP, sbírka Terezín, inv. č. 273, identifikátor DOCUMENT.JMP.SHOAH/T/2/A/8c/273/001. Dostupné z: [http://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object\\_id/137096](http://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/137096) [cit. 15. 5. 2023].
- <sup>53)</sup> AŽMP, sbírka Terezín, inv. č. 220, identifikátor DOCUMENT.JMP.SHOAH/T/2/A/5f/220/007. Dostupné z: [http://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object\\_id/135362](http://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/135362) [cit. 15. 5. 2023].
- <sup>54)</sup> T. ARNDT – F. DOHNAL – J. BABICA, *Lékárna, lékárníci a léky v ghettu Terezín*, s. 119.
- <sup>55)</sup> Jiří ŠTEFL, *Farmakoterapie praktického lékaře*, Praha 1945, s. 302.
- <sup>56)</sup> *Gehes Codex, 7*, neu gestaltete Auflage, s. 538.
- <sup>57)</sup> H. G. ADLER, *Terezín 1941–1945. Díl II. – Sociologie*, s. 338.
- <sup>58)</sup> J. ŠTEFL, *Farmakoterapie praktického lékaře*, s. 275.

- <sup>59)</sup> H. G. ADLER, *Terezín 1941–1945. Díl II. – Sociologie*, s. 339–341. Viz též AŽMP, sbírka Terezín, inv. č. 259, Reiss, Josef: referát k diskuzi o přednášce Kürschnera z Terezína, identifikátor DOCUMENT.JMP.SHOAH/T/2/A/8a/259/007. Dostupné z: [https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object\\_id/137038](https://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/137038) [cit. 15. 5. 2023].
- <sup>60)</sup> Jiří ŠTEFL, *Farmakologie pro lékárníky*, Praha 1956, s. 320–321.
- <sup>61)</sup> J. ŠTEFL, *Farmakoterapie praktického lékaře*, s. 275.
- <sup>62)</sup> Tamtéž, s. 97, 181.
- <sup>63)</sup> K tzv. Terezínské podstatě viz např. Petr SEDLÁK, *Poté. Postoj a přístup k Židům v českých zemích po druhé světové válce (1945–1947/1953)*, disertační práce, Masarykova univerzita, Brno, Filozofická fakulta, 2008, s. 106–110, dostupné z: <https://is.muni.cz/th/b8na1/> [cit. 10. 5. 2022]; Radana SUŠILOVÁ, *Židé v poválečném Československu*, diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2011, s. 72–74 a informace sdělené autorkou diplomové práce paní Radanou Rutovou v korespondenci, dostupné z: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/49442> [cit. 15. 5. 2023]. Dále viz Monika HANKOVÁ, *Kapitoly z poválečných dějin židovské komunity v Čechách a na Moravě (1945–1956)*, diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2006, s. 60. Dostupné z: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/4571> [cit. 10. 5. 2022].
- <sup>64)</sup> Archiv Ministerstva zahraničních věcí, Praha, fond Konzulární odbor 1945–1964, karton 43, Spis ve věci likvidace majetku v Terezíně, 21. 1. 1946.
- <sup>65)</sup> Archiv bezpečnostních složek, Praha, fond Židovské organizace (425), sign. 425-234-2.
- <sup>66)</sup> P. SEDLÁK, *Poté. Postoj a přístup k Židům v českých zemích po druhé světové válce (1945–1947/1953)*, s. 106–110.



## PHARMACY IN THE TEREZÍN GHETTO

### Summary

*Tomáš Arndt, Charles University in Prague*

Viewed through the prism of the history of pharmacy, the life stories of the pharmacists serving in the Terezín Ghetto constitute a hitherto unexplored subject, just as the system of supplying the Ghetto with medicaments, their distribution and the rules of local pharmacotherapy. Pharmacy, or probably just storage of medicaments, formed the fixed component of the Ghetto's health system. Its Health-care Department launched its activities under highly improvised conditions, but thanks to maximum efforts exerted by the imprisoned medical personnel the pharmacy eventually grew into a large and relatively well-functioning structure of the camp's health-care facilities. In terms of quantity, the system kept improving but remained imbalanced qualitatively. In spite of official assurances of the sufficient stock of drugs, in actual fact, medicaments had been smuggled into the Ghetto throughout its existence. For instance, sulfonamides, forerunners of today's antibiotics in the treatment of bacterial infections, were highly demanded in the camp. Dozens of pharmacists from the Protectorate, as well as pharmacists from Germany and Austria (frequently elderly people), worked in the Ghetto. Most of the Protectorate pharmacists had been later deported to the extermination and concentration camps in the East where they perished, with very few exceptions. However, some of them lived to see their liberation in the Terezín Ghetto. The Archive of the Jewish Museum in Prague keeps orders of medicaments and other medical documents, especially from the years 1944–1945, which have been analyzed here in terms of the history of pharmacy.

## ŠVÝCARSKÁ UPRCHLICKÁ POLITIKA A TEREZÍNSKÝ TRANSPORT DO ŠVÝCARSKA

*Lucie Němečková, Centrum pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války, o.p.s.*

Švýcarská zahraniční politika mezi roky 1933–1945<sup>1)</sup> se v minulosti stala předmětem mnohých studií. Část textů přináší neocenitelné informace z osobních poznámek a vzpomínek uprchlíků snažících se o záchranu života a také přímých účastníků transportů propuštěných vězňů. Zachycují také období pobytu ve švýcarských uprchlických táborech, jejich tužby i obavy o další osud a cestu na svobodu.<sup>2)</sup> Uvedené osobní dokumenty popisující náročné měsíce a roky, které i přes naději byly plné nejistoty, jsou naštěstí v tuzemských i zahraničních archivech zachovány. Mimo tyto subjektivní záznamy se řada badatelů zaměřuje také na studium a zpracování pramenů týkajících se vrcholných představitelů a tvůrců zahraniční politiky Švýcarska. Stejně tak se věnují oficiálním stanoviskům a pravidlům, kterým se již od padesátých let dvacátého století dostalo poměrně značné kritiky, a staly se předmětem nejedné kontroverze.<sup>3)</sup> Poměrně velké pozornosti se v historických pracích včetně oficiálních studií dostalo finančnímu aspektu švýcarské zahraniční politiky a hospodářsko-finančním otázkám obecně.<sup>4)</sup> Nicméně tato do značné míry formální stránka švýcarského pohledu na dění za hranicemi stále ještě poskytuje prostor pro doplnění informací. Jedním z limitů studia švýcarského přístupu k uprchlíkům může být i otázka dostupnosti pramenů pro badatele, zejména v zahraničních institucích. Následující řádky si nekladou za cíl být vyčerpávající studií k tématu švýcarské uprchlické politiky. Spíše chtějí přispět několika informacemi, které se prolínají s naší historií a přináší, byť strohé, údaje o přijetí československých židovských vězňů propuštěných z koncentračního tábora Bergen-Belsen a terezínského ghetta za hranicemi Švýcarska v letech 1944–1945.<sup>5)</sup> Dohledané střípky informací jsou založené na studiu pramenů uložených ve Schweizerisches Bundesarchiv Bern<sup>6)</sup> a doplňují je relevantní písemnosti z fondů United States Holocaust Memorial Museum.<sup>7)</sup> Ty jsou pro studium daného tématu neméně důležité, protože v období druhé světové války to byly zejména americké humanitární i vládní organizace, které ve Švýcarsku působily a do určité míry se snažily či dokázaly ovlivnit směr, kterým se ubíralo přijímání uprchlíků před nacismem. Oba zdroje poskytují množství oficiální korespondence a dokumentů, které umožní alespoň základní zhodnocení postojů jak švýcarské, tak americké strany, jejichž aktivita byla zejména v posledních letech válečného konfliktu klíčová pro osud tisíců lidí, kteří se pokoušeli dostat z dosahu nacistické moci.

### **Přítomnost americké strany**

Jak již bylo naznačeno výše, důvodem, proč není možné pominout alespoň základní znalost pramenů uložených mimo Švýcarsko, je přítomnost řady vlád-

ních a humanitárních organizací reprezentujících vliv Spojených států amerických v daném období. V kontextu uprchlické politiky a pramenů ze švýcarských archivů se setkáme nejčastěji s několika institucemi a jmény. Patří k nim zejména American Jewish Joint Distribution Committee (JDC), World Jewish Congress (WJC) a v neposlední řadě American Friends Service Committee (AFSC). Švýcarská pobočka prvně jmenované organizace American Jewish Joint Distribution Committee<sup>8)</sup> sídlila za druhé světové války v St. Gallen a v roce 1940 byl do jejího čela nominován konzervativní prezident Schweizerischer Israelitischer Gemeindebund Saly Mayer.<sup>9)</sup> Švýcarský občan Mayer byl jednou z důležitých postav při jednáních s představiteli švýcarské vlády, ale i nacistického Německa,<sup>10)</sup> která vedla k záchraně mnoha životů, mimo jiné k uchránění řady Židů před deportací do koncentračních táborů. Mayerova činnost však není vnímána jednoznačně a bývá obviňován z účasti na rigidní uprchlické politice Švýcarska.

V Ženevě sídlila v roce 1936 založená mezinárodní organizace World Jewish Congress,<sup>11)</sup> jejímž cílem bylo působit jako diplomatický orgán židovského národa a mobilizovat svět proti nacismu. Organizace intenzivně spolupracovala s Červeným křížem a mezi její neznámější osobnosti patří švýcarský představitel WJC Gerhard Riegner. Četná korespondence a Riegnerovy telegramy informovaly v období válečného konfliktu americkou stranu zejména o tzv. konečném řešení židovské otázky a jsou tak jedním ze zdrojů, které zaznamenávají tehdejší stav poznání a postoje nejen Švýcarska, ale i Západu v čele se Spojenými státy a Velkou Británií.<sup>12)</sup> Jako jeden z výsledků činnosti WJC snad můžeme vnímat také založení War Refugee Board,<sup>13)</sup> ke kterému se odhodlal americký prezident Franklin D. Roosevelt v roce 1944.<sup>14)</sup> V případě War Refugee Board (WRB) se jednalo o vládní organizaci řízenou ministry zahraničí, války a financí, jejímž posláním byla pomoc Židům v Evropě a jejich záchrana. Švýcarská pobočka WRB v Bernu potom patřila k nejdůležitějším organizacím, které byly nápomocné k jednání o uprchlické politice nejen na území Švýcarska, ale i za jeho hranicemi. Mnohé záchranné operace v Evropě podpořila výrazně i finančně.<sup>15)</sup>

Od roku 1942 byla v Ženevě činná také kvakerská organizace American Friends Service Committee.<sup>16)</sup> K nejvýznamnějším zdrojům poznání zde patří korespondence manželů Marjorie a Roswella D. McClellandových, kteří působili jako reprezentanti této instituce v Římě, Marseille a nakonec právě v Ženevě, kde byl od roku 1944 Roswell McClelland také zástupcem již zmíněné organizace War Refugee Board ve Švýcarsku. Blízký vztah, který oba manželé po celou dobu udržovali s klíčovými postavami nejen americké, ale i švýcarské zahraniční politiky, a také vliv, který na tyto aktéry měli, je dokumentován v obsáhlé korespondenci.<sup>17)</sup> Právě v písemnostech McClellandových se setkáme s poměrně zajímavým přehledem záchranných operací, které se na území neutrálního Švýcarska snažily realizovat jednotlivé organizace, ale také se svědectvími o tamních uprchlických táborech, která vycházejí z osobních návštěv.

V československém kontextu nemůžeme pominout ještě jednu klíčovou osobu, která sice nenáležela ke zmiňovaným organizacím, ale minimálně z našeho

pohledu patřila podle zmínek v pramenech k důležitým postavám v rámci vyjednávání. Jedná se o diplomata JUDr. Jaromíra Kopeckého, který byl v listopadu 1942 jmenován stálým československým delegátem u Společnosti národů v Ženevě.<sup>18)</sup> Po celou dobu války udržoval intenzivní kontakt zejména s československou exilovou vládou (a skrze ni i s britskými a americkými představiteli), které do Londýna zasílal depeše s informacemi o dění na kontinentě.<sup>19)</sup> Ve svých zprávách jej často zmiňují Roswell McClelland i švýcarští kolegové, zejména v souvislosti s intervenováním ve prospěch československých občanů.<sup>20)</sup>

Diplomatická jednání, neúnavná snaha, četné intervence a finanční podpora poskytovaná zmíněnými organizacemi i soukromými osobami bezpochyby umožnily úspěch některých záchranných akcí a povolení, byť dočasného, pobytu mnoha uprchlíků na území Švýcarska.

### **Svědectví archivů o přijímání utečenců ve Švýcarsku v letech 1944–1945**

Ve Schweizerisches Bundesarchiv Bern jsou uloženy dva druhy pramenů se vztahem k terezínskému ghettu, zejména z let 1944–1945. Začíst se můžeme do korespondence a osobních vzpomínek přímých účastníků terezínského transportu do Švýcarska. Jedním z takových svědectví je zpráva Vilmy Cohn-Leven, která svou osobní zkušenost popisuje den po dni od 3. února 1945 až po příjezd do Švýcarska.<sup>21)</sup>

Nesrovnatelně obsáhlejší soubor archiválií deponovaných v bernském archivu však tvoří úřední písemnosti. Pohled švýcarských úřadů a jednotlivých úředníků, kteří dokumenty zpracovávali, se i v období čtyřicátých let dvacátého století vyznačoval značnou strohostí a jistou repetitivností, což ostře kontrastuje s osobním pohledem na cestu a jednotlivé momenty úniku za švýcarské hranice, jak je popisují uprchlíci a účastníci transportů propuštěných vězňů. Ostatně vysoká míra byrokracie, která převažovala nad lidským přístupem, a její obtížná překonatelnost byly terčem silné kritiky už od počátku války.<sup>22)</sup> Určitou nepřístupnost plynoucí z nedůvěry zmiňuje ve svých pamětech také Jaromír Kopecký, jehož apel vyznívá až beznadějně: „*Vůbec vyhlazovací akce, o nichž jsme podávali zprávy novinářům a jiným činitelům a k nimž docházelo v Československu, jako případ Lidic a Ležáků, popravy za Heydricha a podobně, byly dosti dlouho přijímány s jistou dávkou nedůvěry, neboť západním lidem nebylo – kromě vysloveným našim přátelům – možno pochopit, že jsou na světě lidé toho druhu, jako nacisté. Lidickou tragédií například pochopily francouzské kruhy, až když se něco podobného stalo v Oradouru a Švýcaři to začali chápat, až když podobný osud stihl i městečko na druhé (francouzské) straně Ženevského jezera a z Montreux bylo jasně vidět požár a sloupy dýmu vystupující z vyhlazeného městečka.*“<sup>23)</sup> Ostatně jistá nedůvěra byla v rámci švýcarské zahraniční politiky popisována i v kontextu roku 1942 a částečného uzavření švýcarských hranic ve smyslu boje proti tzv. Überfremdung (nadměrnému přistěhovalectví cizinců).<sup>24)</sup> Je však samozřejmě nutno doplnit, že skepse k informacím nepanovala jen u švýcarských úředníků a politiků, ale je patrná také v korespondenci Spojenců.

V rámci úředních záznamů a korespondence se s lidmi pocházejícími z Československa setkáme zejména v řadě seznamů účastníků transportů židovských vězňů<sup>25)</sup> propuštěných z koncentračního tábora Bergen-Belsen<sup>26)</sup> a z terezínského ghetta.<sup>27)</sup> V transportu vypraveném 6. prosince 1944 z Bergen-Belsenu přijelo do Švýcarska 1368 osob, z toho 215 Čechoslováků.<sup>28)</sup> Z ghetta Terezín odjel 5. února 1945 transport 1200 osob, ve kterém bylo jen 99 Židů z českých zemí,<sup>29)</sup> ostatní propuštění pocházeli z Německa, Rakouska a Nizozemska.<sup>30)</sup> Oba transporty jsou ve většině švýcarských pramenů uváděny společně a díky preciznosti úředníků můžeme při porovnání seznamů mimo jiné sledovat cestu jednotlivých osob či rodin v rámci švýcarských uprchlických táborů – ať už se jednalo o tábory v St. Gallen, Ženevě, Les Avants, Caux, Lausanne či některý z dalších. Na příkladu transportu z Terezína můžeme vidět, že hned po příjezdu 7. února 1945 bylo každému jednotlivci, respektive rodině určeno místo, kde budou svůj čas na švýcarském území trávit.<sup>31)</sup>

Identifikaci osob usnadňuje fakt, že v jednotlivých seznamech je opakovaně zaznamenáno nejen jméno a příjmení příchozího, ale také datum narození, udaná národnost a místo uprchlického tábora na území Švýcarska, kde byl umístěn. Při registraci v určeném táboře bylo často uváděno i jeho původní povolání.<sup>32)</sup> Precizní seznamy byly sestavovány i v jednotlivých táborech a švýcarští úředníci vedli také statistiky uprchlíků a propuštěných vězňů podle cíle jejich poválečné cesty. Dozvíme se tak například, že z terezínského transportu do Švýcarska projevilo původně zájem o vystěhování do Palestiny 94 z 1200 osob – většinou s uvedením německé či rakouské národnosti.<sup>33)</sup> Oproti tomu z transportu, který dorazil z tábora Bergen-Belsen, uvedlo jako cíl své cesty Palestinu 1103 z 1368 propuštěných vězňů.<sup>34)</sup> Nicméně reálné počty se dále měnily. Cesta do Palestiny totiž nezávisela jen na přání a rozhodnutí jednotlivců, ale také na tom, zda se jim podařilo získat přistěhovalecké certifikáty vydávané britskou správou Palestiny a rozdělované Palestinským úřadem.<sup>35)</sup> Původní seznamy zájemců o vystěhování ze Švýcarska do Palestiny se tak postupně upravovaly (vidíme v nich například mnohá přeškrtnutá jména a přepisy). Další seznam uvádí jako držitele certifikátů 673 Židů z Bergen-Belsenu a jen 31 z Terezína.<sup>36)</sup> Jedním ze způsobů pomoci výše zmíněných amerických organizací byla právě asistence při vyřízení a získání certifikátu, bez kterého nebylo vystěhování do Palestiny možné. V dopise z 1. července 1945 adresovaném vedení přijímacích táborů se například setkáme s informací o vydání 700 certifikátů do Palestiny pro skupinu bývalých vězňů koncentračního tábora Bergen-Belsen a ghetta Terezín,<sup>37)</sup> což odráží další ze seznamů nazvaný Liste des Transportes „700“ nach Palästina.<sup>38)</sup>

Důvod pro takto obsáhlou dokumentaci a péči o následné odcestování utečenců přijatých do Švýcarska je nasnadě. Už od počátku války, a vlastně i v letech předcházejících, vystupovalo Švýcarsko poměrně rigidně pouze jako přechodná stanice pro uprchlíky a nejednou se v korespondenci setkáme se zvýrazněným a podtrženým slovem Transit.<sup>39)</sup> Také tato část úřední korespondence je značně strohá.<sup>40)</sup> Obsah se často opakuje, dominantní myšlenkou je důraz na ujistění švý-

carských orgánů od spojeneckých vyslanců a organizací o brzké realizaci dalšího přesunu lidí, kterým se podařilo uniknout hrůzám koncentračních a vyhlazovacích táborů. Právě tento tlak, patrný i z korespondence, byl snad jednou z třecích ploch nejen mezi švýcarskými a spojeneckými úřady a institucemi, ale také mezi utečenci a úřady. Častým předmětem debat bylo mimo financí i upřesnění termínu odjezdu cizinců internovaných v táborech ze Švýcarska a jednání o jeho případných posunech.<sup>41)</sup> Součástí této dokumentace jsou i dopisy vyjadřující obavu a rozladění z rychlého přesunu mimo Švýcarsko. Prezident tábora Les Rochers v Caux Alexander Leitner a prezident tábora Esplanade tamtéž Desider Hermann ve svých apelech jménem internovaných osob zaslaných tehdejšímu švýcarskému spolkovému prezidentovi Eduardu von Steigerovi<sup>42)</sup> i v dalších otevřených dopisech zmiňují radost po příjezdu do Švýcarska a úlevu po prožitých útrapách v táboře Bergen-Belsen. Naproti tomu vyjadřují překvapení nad tím, že následná emigrace do Palestiny či návrat zpět domů mají proběhnout po poměrně krátkém pobytu a nikoliv přímo do cílových míst.<sup>43)</sup> Mimo finanční aspekty pobytu a vycestování bylo totiž v roce 1945 další palčivou otázkou, jakou trasou cestu do Palestiny či zpět domů realizovat. Z korespondence se dozvídáme, že pro urychlení přesunu lidí mimo švýcarské území navrhovali představitelé War Refugee Board jejich přemístění do dočasných uprchlických táborů pod spojeneckou ochranou na území Itálie a Alžírsko (Philippeville). V nich měli žadatelé o vystěhování do Palestiny a repatrianti počkat na vydání chybějících certifikátů či v případě návratu domů na vyřešení situace. Ve většině případů tak dle korespondence nebylo možné cestovat přímo (s výjimkou Belgie a Nizozemska).<sup>44)</sup> Obavy, vyčerpání, nechuť k dalšímu přesunu na nové neznámé místo a apel na soucit se starými a nemocnými lidmi jsou předmětem zmíněných dopisů zástupců internovaných z táborů v Caux.<sup>45)</sup> Odpovědi od švýcarských úředníků i ze strany představitele War Refugee Board ve Švýcarsku McClellanda však byly nekompromisní a naopak argumentovaly solidaritou a nutností uvolnit místa pro další potřebné. Zároveň se jasně uvádělo, že pro ty, kteří to myslí s emigrací do Palestiny vážně, je nabízená možnost přesunu zejména do tábora v alžírském Philippeville (dnes Skikda) nejrychlejší a nejsnadnější cestou – i kvůli snazšímu získání již několikrát zmiňovaného přistěhovaleckého certifikátu.<sup>46)</sup> I když z další korespondence víme, že transport ze Švýcarska na území pod ochranou Spojenců doprovázel tým zdravotníků, přece jen z něj byli vyloučeni lidé staří a nemocní, pro které by byl přesun v dané chvíli ohrožením.<sup>47)</sup>

Proti přesunu ze Švýcarska protestovalo i 215 československých občanů propuštěných z koncentračního tábora Bergen-Belsen a ubytovaných v uprchlickém táboře v Caux. V únoru 1945 se obrátili na československou exilovou vládu, aby je uchránila před nebezpečím, že budou v nejbližších týdnech převezeni do severní Afriky. Bylo mezi nimi mnoho starců, lidí těžce nemocných, ale i kojenců. Mnozí by vzhledem ke svému oslabení nový transport a náhlou klimatickou změnu nevydrželi. „Nechceme do Afriky, chceme se vrátit do našich domovů,“ psalo se v memorandu, které bylo prostřednictvím Jaromíra Kopeckého 19. února 1945 odesláno do Londýna.<sup>48)</sup>

Činnost War Refugee Board a jejího zmocněnce ve Švýcarsku Roswella McClellanda se uzavřela ve druhé polovině roku 1945 souběžně s postupným ukončováním činnosti této organizace v září 1945.<sup>49)</sup> V telegramu ze srpna 1945 se dozvídáme, že 5. či 6. srpna 1945 do Švýcarska ještě dorazil Herbert Katzki,<sup>50)</sup> aby se podílel na uzavření činnosti WRB a napomohl realizaci přesunu 700 židovských vystěhovalců do Palestiny ještě před 20. srpnem 1945.<sup>51)</sup>

## Závěrem

V průběhu druhé světové války poskytlo Švýcarsko na kratší či delší dobu útočiště více než 300 000 uprchlíků, zároveň však poměrně významnému počtu lidí v ohrožení života ztížilo překročení hranic či jejich vstupu do země zcela zabránilo. Výzkum týkající se švýcarské zahraniční politiky v období nesvobody i dalších příbuzných témat je však i nadále otevřenou problematikou. I přes řadu studií z posledních let a několikaletou práci na takzvané Bergierově zprávě<sup>52)</sup> stále zůstává část otázek nezodpovězených. Jedním z důvodů může být také fakt, že některé archivní materiály byly kolem roku 1945 nenávratně zničeny, dalším snad i otázka dostupnosti pramenů. Předložený text je tak pouze jedním ze střípků do této stále pouze částečné mozaiky, jejíž doplňování se neobejde zejména bez pokračujícího archivního výzkumu. Snaží se spíše o základní shrnutí obsahu pramenů než o detailní rozbor jednotlivých úředních dokumentů. Dnes se nám může zdát jednoduché hodnotit jednotlivé události, postupy a reakce lidí v daném období, je však nutno vzít v úvahu, že dobové poznání se výrazně lišilo od velkého množství dnes dostupných informací a současných znalostí. Nejlepší tak bude nechat promluvit fakta doplněná o dobový kontext, jak ostatně poznamenal již Fernand Braudel: „*Historik nemá soudit, ale vysvětlovat a chápat. Už nechceme slyšet o Soudu dějin s velkým S.*“<sup>53)</sup>

## Poznámky

<sup>1)</sup> Časové vymezení vychází z tradičního ohraničení od nástupu nacismu k moci v roce 1933 do konce druhé světové války v roce 1945. Většina historických prací se tématem zabývá právě v tomto období.

<sup>2)</sup> Jako příklad z poslední doby můžeme zmínit: Frieda Johles FORMAN, *Jewish Refugees in Switzerland during the Holocaust. A Memoir of Childhood and History*, London – Portland 2009.

<sup>3)</sup> Jednou z prvních kritických studií, která po vydání vzbudila silný ohlas u odborné i laické veřejnosti, je zpráva Dr. Carla Ludwiga. Viz Carl LUDWIG, *Die Flüchtlingspolitik der Schweiz in den Jahren 1933 bis 1955. Bericht an den Bundesrat zuhanden der eidgenössischen Räte*, Bern 1957.

<sup>4)</sup> V tomto kontextu je poměrně vyčerpávající studie vypracovaná skupinou badatelů pod vedením švýcarského historika Jeana-Françoise Bergiera, podle kterého je také často zkráceně nazývána jako tzv. Bergier Report. Tento dokument je výsledkem několikaletého úsilí badatelů, kteří byli součástí výzkumné skupiny Independent Commission of Experts Switzerland – Second World War (ICE), založené s cílem zmapovat a na základě pramenů zhodnotit Švýcarsko v období nesvobody. Viz Independent Commission of Experts Switzerland – Second World War, *Switzerland, National Socialism, and the Second World War. Final Report*, Zürich 2002.

- <sup>5)</sup> Období konce války časově odpovídá jednáním o uskutečnění a následné realizaci transportu z terezínského ghetta, který překročil hranice Švýcarska 7. února 1945. Podrobněji viz Miroslav KÁRNÝ, *Transport terezínských vězňů do Švýcarska v únoru 1945*, Litoměřicko 27–29, 1991–1993 [vyšlo 1995], s. 131–148, respektive Miroslav KÁRNÝ, *Geschichte des Theresienstädter Transports in die Schweiz*, Judaica Bohemiae 27, 1991, s. 4–16.
- <sup>6)</sup> Jedná se o fondy Schweizerisches Bundesarchiv v Bernu, který dnes uchovává mimo jiné materiály Eidgenössisches Justiz- und Polizeidepartement a dokumenty vydané vojenskou správou zodpovědnou za přijímání uprchlíků na švýcarské hranici a jejich předávání do přijímacích táborů. Spravuje také databázi uprchlíků, kterým se podařilo překročit v době války hranice Švýcarska, stejně jako relevantní oficiální písemnosti. Oproti tomu dokumentace týkající se švýcarských židovských organizací, humanitárních organizací a institucí zodpovědných za provoz uprchlických táborů je deponovaná v Zürichu, Archiv für Zeitgeschichte. Část pramenů dle příslušného místa spravují také samostatné archivy jednotlivých kantonů.
- <sup>7)</sup> United States Holocaust Memorial Museum ve Washingtonu mimo muzejních sbírek pečuje také o velké množství pramenů. V kontextu tohoto textu je klíčová písemná pozůstalost manželů McClellandových. Viz United States Holocaust Memorial Museum, Washington, Roswell and Marjorie McClelland Papers, Gift of Kirk McClelland (dále USHMM, McClelland Papers), Accession Number 2014.500.1. Dostupné z: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn80304> [cit. 24. 4. 2023].
- <sup>8)</sup> American Jewish Joint Distribution Committee uvádí svou působnost od roku 1914 ve více než 90 zemích světa. Dnes jsou archivy JDC uloženy v New Yorku a Jeruzalémě. Prameny jsou dostupné také v online databázi: <https://search.archives.jdc.org> [cit. 24. 4. 2023].
- <sup>9)</sup> Více o kontroverzní osobě Salyho Mayera např. Hanna ZWEIG-STRAUSS, *Saly Mayer (1882–1950). Ein Retter jüdischen Lebens während des Holocaust*, Köln 2007; Yehuda BAUER, *Jews for Sale? Nazi-Jewish Negotiations, 1933–1945*, New Haven – London 1994, zejména s. 218–231; Yehuda BAUER, *American Jewry and the Holocaust. The American Jewish Joint Distribution Committee, 1933–1945*, Detroit 1981 či Yehuda BAUER: „Onkel Saly“ – *die Verhandlungen des Saly Mayer zur Rettung der Juden 1944/45*, Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 25, 1977, s. 188–219.
- <sup>10)</sup> Detaily týkající se mnohých jednání a také zásluhy Salyho Mayera vypočítává v závěrečné zprávě například tehdejší výkonný ředitel War Refugee Board William O'Dwyer. Viz USHMM, McClelland Papers, Accession Number 2014.500.1, Series 5, File 6, William O'Dwyer, Final Summary Report of the Executive Director, War Refugee Board, Washington, September 15, 1945. Dostupné z: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn80304> [cit. 24. 4. 2023].
- <sup>11)</sup> Prameny WJC Paříž a Ženeva byly během války zničeny, aby se nedostaly do nepřátelských rukou. Materiály WJC New York jsou dnes dostupné v rámci fondů American Jewish Archives, Hebrew Union College, Cincinnati.
- <sup>12)</sup> Některé zdroje označují Riegnerův telegram do USA a Velké Británie z 8. 8. 1942 za první hodnověrnou zprávu o tzv. konečném řešení židovské otázky, která se dostala na Západ. Více viz Y. BAUER, *Jews for Sale?*, s. 79, 269; Yehuda BAUER, *The Holocaust, America, and American Jewry*, Israel Journal of Foreign Affairs 6, 2012, s. 65–68.
- <sup>13)</sup> Oficiální materiály War Refugee Board jsou dnes uloženy ve Franklin D. Roosevelt Presidential Library, New York.
- <sup>14)</sup> War Refugee Board vznikl 22. ledna 1944 Výkonným nařízením (Executive Order) č. 9417 prezidenta Roosevelta s cílem neodkladné záchrany židovského obyvatelstva a pomoci Židům v Evropě, stejně jako dalším obětem nepřátelské perzekuce.
- <sup>15)</sup> Jako příklad můžeme zmínit pomoc evropským Židům s pravými, ale i falešnými latinskoamerickými pasy. Po začátku deportací z Francie se WRB podařilo přesvědčit konzuláty států Latinské Ameriky, aby tyto doklady akceptovaly, což s pomocí intervence švýcarské vlády ve výsledku zachránilo mnohé životy. Ani finanční pomoc se nedá považovat za marginální, v závěrečné zprávě WRB se dočteme, že v době války přes Švýcarsko prošlo přes 17 000 000 USD. Viz USHMM, McClelland Papers, Accession Number 2014.500.1, Series 5, File 6, William O'Dwyer, Final Summary Report of the Executive Director, War Refugee Board, Washington, September 15, 1945. Dostupné z: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn80304> [cit. 24. 4. 2023].
- <sup>16)</sup> Oficiální materiály American Friends Service Committee jsou dnes uloženy v sídle organizace AFSC, Cherry Street, Philadelphia.
- <sup>17)</sup> Viz USHMM, McClelland Papers, Accession Number 2014.500.1, zejména Series 4, 5, 6 a 8. Dostupné z: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn80304> [cit. 24. 4. 2023].



- <sup>18)</sup> Více informací o JUDr. Jaromíru Kopeckém lze nalézt v jeho pamětech – viz Jaromír KOPECKÝ, *Ženeva. Politické paměti 1939–1945*, ed. Jan Němeček, Praha 1999; Jaromír KOPECKÝ, *Paměti diplomata*, Praha 2004.
- <sup>19)</sup> USHMM, McClelland Papers, Accession Number 2014.500.1, Series 5, File 4, Auschwitz Protocols. Dostupné z: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn80304> [cit. 24. 4. 2023]. J. KOPECKÝ, *Ženeva. Politické paměti 1939–1945*, s. 152–156.
- <sup>20)</sup> Schweizerisches Bundesarchiv Bern (dále BAR Bern), inv. č. E 4001C/1000/783, Dos. Nr. 2685, Flüchtlinge aus Bergen-Belsen und Theresienstadt – Intervention zugunsten der Flüchtlinge.
- <sup>21)</sup> BAR, inv. č. E 9500.239A/2003/53, Dos. Nr. 552, Lager Theresienstadt, Ankunft der Flüchtlinge aus Theresienstadt in der Schweiz, Personenliste des Auffangslagers St. Gallen, Lagerbesuche, Berichte von Lagerbesuchen, Report of the trip from Theresienstadt Concentration Camp to Switzerland by Wilma Cohn-Leven.
- <sup>22)</sup> Viz Unabhängige Expertenkommission Schweiz – Zweiter Weltkrieg, *Die Schweiz und die Flüchtlinge zur Zeit des Nationalsozialismus*, Veröffentlichungen der UEK, Band 17, Zürich 2001.
- <sup>23)</sup> J. KOPECKÝ, *Ženeva. Politické paměti 1939–1945*, s. 154.
- <sup>24)</sup> V tomto kontextu byl již od první světové války zmiňován také boj proti tzv. Verjudung (zvyšování židovské infiltrace a posilování židovského vlivu). Později byl tento termín nahrazován obecným výrazem Überfremdung. Jako velmi důležitá kritéria pro politiku striktní ochrany švýcarských hranic byly zmiňovány také zájmy vnitřní bezpečnosti a zájmy ekonomické. Viz Unabhängige Expertenkommission Schweiz – Zweiter Weltkrieg, *Die Schweiz und die Flüchtlinge zur Zeit des Nationalsozialismus*, Veröffentlichungen der UEK, Band 17, Zürich 2001.
- <sup>25)</sup> BAR, inv. č. E 4260C/1974/34, Dos. Nr. 719, Flüchtlinge aus Bergen-Belsen und Theresienstadt – Listen.
- <sup>26)</sup> Viz např. Y. BAUER, *Jews for Sale?*, s. 104, 199.
- <sup>27)</sup> Viz tamtéž, s. 229–231.
- <sup>28)</sup> M. KÁRNÝ, *Transport terezínských vězňů do Švýcarska v únoru 1945*, s. 137.
- <sup>29)</sup> Z těchto 99 židovských vězňů bylo do Terezína deportováno 96 osob protektorátními transporty a 3 lidé přijeli transporty vypravenými z území tehdejší Říšské župy Sudety (konkrétně z Ústí nad Labem a Opavy). Viz Památník Terezín, inv. č. A 7464, Transportní seznamy „Ew“ z Terezína do Švýcarska. Dostupné z: [http://archive.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/listiny/detail.php?ta=ble=Evidencni\\_karta&col=id&value=5133](http://archive.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/listiny/detail.php?ta=ble=Evidencni_karta&col=id&value=5133); <https://www.pamatnik-terezin.cz/database-transport-Ew> [cit. 24. 4. 2023]. Mírně odlišné údaje odeslal 15. 2. 1945 do Londýna Jaromír Kopecký. Podle jeho informací přijelo v terezínském transportu 97 československých občanů, a to 33 mužů a 64 žen ve věku od 6 do 74 let – viz M. KÁRNÝ, *Transport terezínských vězňů do Švýcarska v únoru 1945*, s. 133. Podle transportního seznamu byly ve skutečnosti nejmladší dvě čtyřleté děti a nejstarší sedmasedmdesátiletá Matylda Fialová.
- <sup>30)</sup> M. KÁRNÝ, *Transport terezínských vězňů do Švýcarska v únoru 1945*, s. 133.
- <sup>31)</sup> BAR, inv. č. E 4260C/1974/34, Dos. Nr. 719, Flüchtlinge aus Bergen-Belsen und Theresienstadt – Listen, Fluechtlinge aus Theresienstadt (1200 Personen), Einreisedatum: 8. Februar 1945. (Ve skutečnosti překročil vlak s 1200 propuštěnými terezínskými vězni švýcarské hranice už dne 7. února 1945 v ranních hodinách.)
- <sup>32)</sup> BAR, inv. č. E 4260C/1974/34, Dos. Nr. 719, Flüchtlinge aus Bergen-Belsen und Theresienstadt – Listen.
- <sup>33)</sup> Viz BAR, inv. č. E 4260C/1974/34, Dos. Nr. 719, Flüchtlinge aus Bergen-Belsen und Theresienstadt – Listen, Liste der Personen aus der Fluechtlingsgruppe Theresienstadt, die nach Palästina auswandern wollen.
- <sup>34)</sup> BAR, inv. č. E 4260C/1974/34, Dos. Nr. 719, Flüchtlinge aus Bergen-Belsen und Theresienstadt – Listen, Liste der Palästina-Auswanderer der Fluechtlingsgruppe Bergen-Belsen.
- <sup>35)</sup> Ve 20. a 30. letech 20. století Palestinský úřad mimo jinou agendu administroval také imigrační certifikáty vydávané vládou Britského mandátu Palestina skrze Jewish Agency for Palestina. V tomto období byly pobočky Palestinského úřadu ve většině hlavních měst Evropy, přičemž největší fungovala ve Varšavě. Po vypuknutí druhé světové války se Palestinský úřad v Ženevě zapojil do záchranných operací v Evropě, později posílených činnostmi úřadů v Istanbulu, Teheránu, Vídni, Mnichově, Římě a Marseille. Po skončení války neoficiálně dále asistoval při ne zcela oficiální imigraci do Palestiny uprchlíkům a přeživším holokaustu. Viz BAR, inv. č. E 4260C/1974/34, Dos. Nr. 718, Flüchtlinge aus Bergen-Belsen und Theresienstadt – Korrespon-

- denz, telegram Office Palestinien de Suisse; BAR, inv. č. E 4260C/1974/34, Dos. Nr. 718, Flüchtlinge aus Bergen-Belsen und Theresienstadt – Korrespondenz, The Jewish Agency for Palestina.
- <sup>36)</sup> BAR, inv. č. E 4260C/1974/34, Dos. Nr. 719, Flüchtlinge aus Bergen-Belsen und Theresienstadt – Listen, Liste der Inhaber von Palästina-Zertifikaten aus den Flüchtlingsgruppen Bergen-Belsen und Theresienstadt.
- <sup>37)</sup> Konkrétně se jednalo o následující tábory: Esplanade 1 v Caux, Les Rochers v Caux, Belmont v Montreux, tábor v Les Avants, Le Signal v Lausanne, La Tour Haldimand v Lausanne, La Rosiaz-La Ramée v Lausanne. Viz BAR, inv. č. E 4260C/1974/34, Dos. Nr. 718, Flüchtlinge aus Bergen-Belsen und Theresienstadt – Korrespondenz.
- <sup>38)</sup> BAR, inv. č. E 4260C/1974/34, Dos. Nr. 719, Flüchtlinge aus Bergen-Belsen und Theresienstadt – Listen, Liste des Transportes „700“ nach Palästina.
- <sup>39)</sup> BAR, inv. č. E 4260C/1974/34, Dos. Nr. 718, Flüchtlinge aus Bergen-Belsen und Theresienstadt – Korrespondenz, Weiterreise der Flüchtlinge aus Bergen-Belsen u. Theresienstadt, Bern, den 20. April 1945.
- <sup>40)</sup> Mezi dokumenty najdeme například korespondenci obsahující přesné rozpisování vlaků včetně jízdních řádů. Viz BAR, inv. č. E 4260C/1974/34, Dos. Nr. 718, Flüchtlinge aus Bergen-Belsen und Theresienstadt – Korrespondenz.
- <sup>41)</sup> USHMM, McClelland Papers, Accession Number 2014.500.1, Series 5, File 6, War Refugee Board correspondence and reports. Dostupné z: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn80304> [cit. 24. 4. 2023]. BAR, inv. č. E 4800.1/1967/111, Dos. Nr. 110, Jüdische Flüchtlinge aus Theresienstadt.
- <sup>42)</sup> Eduard von Steiger, spolkový ministr spravedlnosti a policie (1941–1951) a v letech 1945 a 1951 současně spolkový prezident, byl spolu s Heinrichem Rothmundem, vedoucím policejního oddělení uvedeného ministerstva (1929–1954), z velké části zodpovědný za švýcarskou uprchlickou politiku již od 30. let 20. století.
- <sup>43)</sup> BAR, inv. č. E 4001C/1000/783, Dos. Nr. 2685, Flüchtlinge aus Bergen-Belsen und Theresienstadt – Intervention zugunsten der Flüchtlinge; BAR, inv. č. E 4260C/1974/34, Dos. Nr. 718, Flüchtlinge aus Bergen-Belsen und Theresienstadt – Korrespondenz, Eine vermisste Säuberungsaktion.
- <sup>44)</sup> Švýcarská vláda byla k uprchlíkům z Nizozemska a Belgie vstřícnější. Jedním z důvodů mohly být obchodní vztahy. Dalším faktorem, který pravděpodobně pozitivně ovlivňoval ochotu přijímat uprchlíky před nacismem, zejména z Nizozemska, byla finanční podpora holandských uprchlíků od nizozemské vlády v exilu. V kontextu našeho textu viz BAR, inv. č. E 4260C/1974/34, Dos. Nr. 718, Flüchtlinge aus Bergen-Belsen und Theresienstadt – Korrespondenz, Juifs hollandais de Theresienstadt, Visite de H. Bosch, Ministre des Pays-Bas en Suisse, le 5. 3. 1945.
- <sup>45)</sup> BAR, inv. č. E 4001C/1000/783, Dos. Nr. 2685, Flüchtlinge aus Bergen-Belsen und Theresienstadt – Intervention zugunsten der Flüchtlinge; BAR, inv. č. E 4260C/1974/34, Dos. Nr. 718, Flüchtlinge aus Bergen-Belsen und Theresienstadt – Korrespondenz, Eine vermisste Säuberungsaktion.
- <sup>46)</sup> USHMM, McClelland Papers, Accession Number 2014.500.1, Series 5, File 6, War Refugee Board correspondence and reports. Dostupné z: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn80304> [cit. 24. 4. 2023]. BAR, inv. č. E 4260C/1974/34, Dos. Nr. 718, Flüchtlinge aus Bergen-Belsen und Theresienstadt – Korrespondenz.
- <sup>47)</sup> BAR, inv. č. E 4001C/1000/783, Dos. Nr. 2685, Flüchtlinge aus Bergen-Belsen und Theresienstadt – Intervention zugunsten der Flüchtlinge; BAR, inv. č. E 4260C/1974/34, Dos. Nr. 718, Flüchtlinge aus Bergen-Belsen und Theresienstadt – Korrespondenz.
- <sup>48)</sup> M. KÁRNÝ, *Transport terezínských vězňů do Švýcarska v únoru 1945*, s. 146, poznámka 31 (s odkazem na Archiv Ministerstva zahraničních věcí, fond Londýnský archiv, kr. 513).
- <sup>49)</sup> Organizace War Refugee Board působila až do 15. září 1945, kdy ji Výkonným nařízením (Executive Order) č. 9614 zrušil prezident Harry S. Truman.
- <sup>50)</sup> Katzki působil od roku 1939 v pařížské pobočce American Jewish Joint Distribution Committee a následujícího roku byl jmenován sekretářem European Executive Council. Na jaře 1940 po německém útoku na Francii kancelář uzavřel a s kolegy přešli do Lisabonu. Následně působil jako spolupracovník WRB v Ankaře a Bernu. Po válce navázal na práci JDC a intenzivně se zapojil do pomoci při návratu přeživším a uprchlíkům.
- <sup>51)</sup> USHMM, McClelland Papers, Accession Number 2014.500.1, Series 5, File 6, William O'Dwyer, Final Summary Report of the Executive Director, War Refugee Board, Washington, September 15, 1945. Dostupné z: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn80304> [cit. 24. 4. 2023].

- <sup>52)</sup> Independent Commission of Experts Switzerland – Second World War, *Switzerland, National Socialism, and the Second World War. Final Report*, Zürich 2002.
- <sup>53)</sup> Fernand BRAUDEL, *Les ambitions de l'histoire*, eds. Roselyne de Ayala – Paule Braudel, Paris 1997, s. 35. Ve vztahu k problematice tohoto příspěvku viz Jean-Christian LAMBELET, *A Critical Evaluation of the Bergier Report on "Switzerland and Refugees during the Nazi Era", With a New Analysis of the Issue*, University of Lausanne, Ecole des HEC, Department of Econometrics and Economics (DEEP), Research Paper No 01.03, Lausanne 2001, s. 3.

## SWISS REFUGEE POLICY AND TEREZÍN TRANSPORT TO SWITZERLAND

### Summary

*Lucie Němečková, Documentation Center for Property Transfers of the Cultural Assets of World War II Victims, p.b.o.*

In the past the Swiss foreign policy pursued between the years 1933 and 1945 figured as a subject of many studies. Some of the texts offer invaluable information coming from personal notes and recollections of refugees trying to save their lives, and also from the people who had traveled in the transports carrying released inmates to safety. These sources also cover the stays of the inmates in Swiss refugee camps, their aspirations as well as fears for their future, and their journey to freedom. In addition to these subjective records, many researchers also focus on the study and treatment of sources concerning the top-ranking officials and architects of Switzerland's foreign policy. To the same extent, researchers devote themselves to the official standpoints and rules that have come under comparatively harsh criticism ever since the 1950s and have caused countless controversies. Relatively considerable attention was paid in historical works, including official studies, to the financial aspects of the Swiss foreign policy and to the economic-financial issues in general.

The following paper does not constitute an exhaustive study exploring the topic of the Swiss refugee policy in its complexity. It goes out of its way to add some new pieces of information interlinking with our history and bringing data, albeit concise, on the reception of inmates released from the Bergen-Belsen concentration camp and the Terezín Ghetto in Switzerland in the period 1944–1945. The amassed snippets of information are based on the study of sources kept in the Schweizerisches Bundesarchiv Bern and supplement the relevant written documents from the funds of the United States Holocaust Memorial Museum. These are no less important for the study of the topic under scrutiny since during World War II particularly American humanitarian and government agencies were operating in Switzerland, and – to a certain degree – sought or actually managed to affect the course of reception of the refugees fleeing from Nazism.

## TEREZÍN – AUSCHWITZ – RIGA – STUTTHOF – OSUDY ŽIDOVSKÝCH RODIN

*Danuta Drywa, Muzeum Stutthof w Sztutowie*

Židovské obyvatelstvo žijící před rokem 1939 ve Východním Pomořansku tvořilo malé procento celkové populace tohoto území. Souviselo to s politikou pruského státu týkající se usazování Židů, v jehož hranicích se po třech děleních Polska v 18. století Východní Pomořansko ocitlo. V roce 1939 v tehdy polském Pomořanském vojvodství bydlelo celkem 45 000 Židů. Po připojení Východního Pomořanska ke Třetí říši v říjnu 1939 v nově vzniklé župě Gdaňsk – Západní Prusko (Reichsgau Danzig-Westpreußen), kam spadaly jen některé okresy bývalého Pomořanského vojvodství, žilo 14 458 Židů a ve Svobodném městě Gdaňsk těsně před vypuknutím války asi 1700 Židů. Dne 2. září 1939 byl zprovozněn Zivilgefangenenlager Stutthof sloužící k internaci a likvidaci polského obyvatelstva Svobodného města Gdaňsk a Východního Pomořanska. Tábor Stutthof vybudovaný na pokyn župního vedoucího Alberta Forstera, pozdějšího říšského místodržícího v župě Gdaňsk – Západní Prusko, zahájil svou činnost jako koncentrační tábor 7. ledna 1942.<sup>1)</sup>

Od září 1939 byli v rámci „Intelligenzaktion“ a „Säuberungsaktion“ posíláni do tábora Stutthof ti Poláci a Židé z Gdaňska a Východního Pomořanska zatčení počátkem září, které nepostihly hromadné popravy probíhající v celém Pomořansku na podzim 1939. Do konce roku 1941 plnil tábor Stutthof především úlohu internačního střediska pro polské obyvatelstvo Východního Pomořanska. Přicházeli sem ale rovněž Židé z malého ghetta v Gdaňsku, kde zvláštní komise občas prováděla selekci osob určených k transportu pravděpodobně do varšavského ghetta, zatímco starší lidé byli posíláni do tábora Stutthof. Celkový počet židovských vězňů umístěných zde mezi zářím 1939 a červnem 1944 se odhaduje na 1500. První větší židovský transport dorazil do koncentračního tábora (KT) Stutthof 21. listopadu 1943. Šlo o 300 osob z ghetta Białystok, z nichž 253 bylo již 10. ledna 1944 předáno do KT Auschwitz. Po 10. lednu 1944 v KT Stutthof zůstaly už jen necelé dvě desítky Židů.<sup>2)</sup>

Do poloviny roku 1944 nesměřovaly do KT Stutthof, ležícího daleko od hlavních komunikačních tras, žádné transporty Židů z Němci okupované Evropy. Proto do té doby nefigurují v táborové evidenci žádní bývalí vězni terezínského ghetta. Ani později nešlo o přímé transporty. Židé z Čech nebo z jiných zemí, dříve deportovaní do ghetta v Terezíně nebo z Prahy přímo do ghetta v Lodži, přicházeli do KT Stutthof v transportech z KT Auschwitz a z tábora Kaiserwald u Rigy. Při zkoumání osudů některých Židů vězněných v táboře Stutthof a jejich rodin však najdeme v pramenech stopy, které spojovaly tak vzdálená místa jako Stutthof, Osvětim, Riga a Terezín. Na pozadí jejich tragického osudu lze ukázat systém vytvořený Třetí říší, jehož smyslem bylo zpočátku izolovat Židy od ostatních občanů

jednotlivých zemí, rozdělit jednotlivé rodiny a následně je zničit. Díky dochované dokumentaci KT Stutthof a dalších koncentračních táborů lze alespoň částečně určit místa pobytu či úmrtí jednotlivých členů některých rodin.

Za příklad může posloužit rodina Viktora van der Reise (1889–1957), lékaře ze staré holandské židovské rodiny, který byl jedním z prvních vězňů tábora Stutthof. Viktor van der Reis, pocházející z Neuenhausu u Osnabrücku, nastoupil 1. dubna 1928 do funkce primáře interního oddělení Městské nemocnice v Gdaňsku. Jako Žid a aktivní člen gdaňské strany Centrum (Zentrumspartei der Freien Stadt Danzig), proti níž NSDAP ve Svobodném městě Gdaňsk bojovala, se brzy stal objektem šikanování. V roce 1935 musel z funkce primáře odejít. Poté ještě směl provozovat ve městě soukromou lékařskou praxi, ale od ledna 1939 mu byla i tato odborná činnost znemožněna. Když se dozvěděl o možném zatčení gestapem, ukryl se se svou rodinou v Pelplinu, městě ležícím na území Polska.<sup>3)</sup> Po vypuknutí války a obsazení Pelplinu Němci byl však zatčen a uvězněn v táboře Stutthof, kde obdržel číslo 4984.<sup>4)</sup> Ostatní členové jeho rodiny bydleli v Neuenhausu v Německu. Sestra Frieda Dessauer byla spolu s manželem a dalšími obyvateli Neuenhausu židovského původu v prosinci 1941 deportována do ghetta v Rize, odkud byla v srpnu 1944 převezena do KT Stutthof. Zde v zimě 1944/1945 zemřela.<sup>5)</sup> Další členové jeho rodiny, dvě sestry a dva bratři jeho otce, byli 29. července 1942 deportováni z Neuenhausu do ghetta v Terezíně, protože od roku 1942 Židé v Německu starší 65 let museli podle tzv. smlouvy o zakoupení domova v terezínském ghettu, která jim měla zaručovat bydlení, stravu a doživotní lékařskou péči, předat svůj majetek Říšskému sdružení Židů v Německu (Reichsvereinigung der Juden in Deutschland).<sup>6)</sup> Sestry zemřely v Terezíně – 18. listopadu 1942 Bertha van der Reis (nar. 1863) a 7. prosince 1944 Adele van der Reis (nar. 1869). Bratři Adolf van der Reis (nar. 1860) a Georg van der Reis (nar. 1865) byli deportováni 23. září 1942 z terezínského ghetta do vyhlazovacího tábora Treblinka.<sup>7)</sup> Válku přežil pouze Viktor van der Reis, který díky pomoci přátel utekl z transportu z tábora Stutthof a přes Vatikán se dostal do Brazílie.<sup>8)</sup>

Zahájení sovětské ofenzivy v červnu 1944 a obsazení tábora Majdanek (KT Lublin) Rudou armádou v červenci 1944 přimělo v srpnu téhož roku vedení KT Auschwitz k zahájení příprav na případnou likvidaci tábora, zejména k částečnému zničení dokumentace a k přípravě tzv. evakuačních transportů. Jedním z cílových táborů byl KT Stutthof. Celkem bylo od konce června do 28. října 1944 z KT Auschwitz do KT Stutthof odesláno v jedenácti transportech 23 566 vězňů, z toho 21 817 žen. Převažovaly v nich židovské ženy z Maďarska, dále polští Židé z ghatt Generálního gouvernementu a obyvatelé ghetta v Lodži, zlikvidovaného koncem srpna 1944. Spolu s nimi přišli např. Židé z českých zemí, Slovenska, Německa, Nizozemska, Lotyšska, Lucemburska, Itálie, Rumunska, Řecka.<sup>9)</sup>

Druhou oblastí, ze které do KT Stutthof ve stejnou dobu přijížděly transporty Židů, byly pobaltské země – Litva, Lotyšsko a Estonsko. Přibližování sovětských vojsk k Estonsku a osvobození Běloruska a Litvy donutily německé úřady k likvidaci ghatt a židovských pracovních táborů existujících v těchto zemích

a k evakuaci tam pracujících vězňů do nejbližšího koncentračního tábora, kterým byl Stutthof. V transportech organizovaných Sipo Kaunas a Sipo Riga dorazilo do KT Stutthof celkem 25 043 židovských vězňů. Jednalo se o osoby z Litvy, Polska, Lotyšska, Židy z Německa deportované do ghetta v Rize a také židovské vězně z Maďarska, Francie, Slovenska a Protektorátu Čechy a Morava.<sup>10)</sup> Do konce roku 1944 přijížděli židovští vězni do KT Stutthof také ve sběrných transportech. Celkem bylo od 29. června 1944 do konce tohoto roku v KT Stutthof uvězněno asi 49 000 Židů.<sup>11)</sup>

První Židé z ghetta v Terezíně byli v dokumentech KT Stutthof zaznamenáni mezi 2500 vězeňkyněmi, které přijely z KT Auschwitz 20. července 1944. Vedle více než 1500 maďarských Židovek se v táborové evidenci objevily rovněž německé, holandské, české a slovenské židovské ženy a také Židovky bez státní příslušnosti.<sup>12)</sup> Koncem června 1944 bylo oznámeno v tzv. rodinném táboře terezínských vězňů (Familienlager Theresienstadt), zřízeném v KT Auschwitz na úseku BIIb v Birkenau, že všichni práceschopní lidé odjedou pracovat do Říše. Poté provedl táborový lékař Dr. Mengele selekci, při které byli vybráni mladí a zdraví vězni k pracovnímu nasazení. Muži byli posláni do KT Sachsenhausen, ženy do tábora v Hamburku a do KT Stutthof.<sup>13)</sup> Po příjezdu do Stutthofu ženy znovu podstoupily selekci a 24. července byly dvacet čtyři vězeňkyně zavražděny, pravděpodobně v plynové komoře, ačkoli se jako oficiální příčina smrti v jejich případech uváděla „kardiovaskulární slabost“ (Herz-Kreislaufschwäche) nebo „srdeční a celková tělesná slabost“ (Herz-allgemeine Körperschwäche). Dvacet dvě z nich pocházely z českých zemí, Rakouska, Německa a Nizozemska a do KT Auschwitz přišly z ghetta v Terezíně, zbývající dvě byly původem z Maďarska.<sup>14)</sup> Jednou z usmrčených vězeňkyň byla Emilie Frischmann (Frišmanová), táborové číslo 50589, která byla 5. června 1942 deportována do terezínského ghetta a odtud 18. května 1944 do KT Auschwitz.<sup>15)</sup>

Dne 20. července 1944 z KT Auschwitz přijela mezi jinými Erna Sofie Durlacher-Solomonica. Narodila se 26. září 1905 v saském městě Chemnitz, před válkou žila v Apeldoornu v Nizozemsku. Erna Durlacher byla deportována z Terezína do KT Auschwitz, kam dorazila 17. května 1944. Umístěna byla v rodinném táboře BIIb v Birkenau, kde obdržela číslo A-1383,<sup>16)</sup> v KT Stutthof byla zaevidována pod číslem 50922. Datum úmrtí 15. března 1945 naznačuje, že byla evakuována z některé pobočky nebo hlavního tábora Stutthof. Číslo 51987 obdržela Alice Liebermann (Liebermannová, nar. 1922) z Ostravy,<sup>17)</sup> která byla 30. září 1942 deportována do ghetta v Terezíně a odtud 15. května 1944 do KT Auschwitz.<sup>18)</sup> Její další osud v KT Stutthof není znám.

Dne 20. července 1944 přijela z KT Auschwitz do KT Stutthof také Josefina Wehle (Josefa Wehleová, nar. 1903), číslo 53066. Od 20. listopadu 1942 se nacházela v Terezíně, odkud byla 18. května 1944 deportována do KT Auschwitz a tam 19. května s číslem A-3691 umístěna v rodinném táboře BIIb v Birkenau.<sup>19)</sup> Josefa Wehleová zemřela v KT Stutthof 10. prosince 1944 v období tyfové epidemie, která se nejvíce rozšířila právě v židovském táboře. Židovská nemocnice (Juden-



Budova velitelství koncentračního tábora Stutthof, 1941. Muzeum Stutthof w Sztutowie.  
Headquarters of the Stutthof concentration camp, 1941. The Stutthof Museum  
in Sztutowo.

krankenbau) působící v tomto táboře disponovala samostatným lékařským personálem čítajícím 29 osob, převážně litevských Židovek z Kaunasu. Mezi ošetrovatelským personálem byla česká Židovka Wera Bardach (Věra Bardachová, nar. 1920), deportovaná 5. července 1943 z Prahy do ghetta v Terezíně a odtud 6. září 1943 do KT Auschwitz, kde byl 8. září zaznamenán příchod 5006 Židů z ghetta v Terezíně, mezi nimiž bylo 2713 žen a dívek, které obdržely čísla 58471–61183.<sup>20)</sup> Věře Bardachové v KT Auschwitz vytetovali číslo 58499. Do KT Stutthof dorazila 20. července 1944 a obdržela číslo 50714.<sup>21)</sup> V táboře chyběla jakákoliv možnost pomoci nemocným židovským ženám, jelikož byl problém sehnat i obyčejnou čistou pitnou vodu: „*Kapka vody byla v té době snem. A tak, když jsem jednoho dne uviděla misku s nějakou tekutinou, kterou přinesla Peška, vrhla jsem se chtivě k pití. Až později jsem zjistila, že jsem několik dní po sobě pila moč.*“<sup>22)</sup>

Úloha židovských lékařů se omezovala na pouhé rychlé určení příznaků nemoci a izolování nakažených vězeňkyň. Lékařky sdílely osud ostatních vězňů židovského tábora, často pečovaly o nemocné tak dlouho, dokud nemoc nepostihla je samotné. Jakékoliv pokusy organizovat léčbu pacientů vlastními silami, bez podpory vedení tábora, však neměly šanci na úspěch. Místem izolace nemocných Židovek byl právě Judenkrankenbau v bloku XXX, což byl prakticky „blok smrti“ (Totenblock), kam extrémně vyčerpané vězeňkyně, které se již nedokázaly dostat na nástup, nosili zabalené do deky.<sup>23)</sup>

Před zřízením terezínského ghetta bylo v říjnu a na začátku listopadu 1941 deportováno z Prahy pět tisíc Židů do ghetta v Lodži (Litzmannstadt). Ty z nich, kteří zůstali naživu, převezli koncem srpna 1944 spolu s dalšími obyvateli lodžského





„Brána smrti“ – vstup do areálu Starého tábora, 1941. Muzeum Stutthof w Sztutowie.  
“The Gate of Death” – entrance to the Old Camp area, 1941. The Stutthof Museum  
in Sztutowo.

ghetta do KT Auschwitz a poté v několika transportech do KT Stutthof. Bývalí tezezní vězni byli v evidenci tábora Stutthof zaznamenáni v transportu z 28. srpna 1944 čítajícím celkem 2800 vězňů a mezi 2405 vězni přivezenými z KT Auschwitz 3. září 1944.<sup>24)</sup>

Srpnovým transportem přišla mimo jiné neteř Franze Kafky Hanna Seidner (Seidnerová, nar. 1919), číslo 76509.<sup>25)</sup> Nejprve byla deportována 21. října 1941 z Prahy do ghetta v Lodži, odtud byla v srpnu 1944 spolu s dalšími obyvateli ghetta při jeho likvidaci převezena do KT Auschwitz a odtud dále do KT Stutthof.<sup>26)</sup> Další osud Hanny Seidnerové neznáme, nevíme, zda zemřela v některé z poboček KT Stutthof, v době epidemie tyfu, nebo při evakuaci tábora.

Transportem 3. září přišla do tábora Stutthof rodina Salomonowitz (Salomonovič). Za zmínku stojí mimořádné osudy Josefa Salomonowitze, narozeného v roce 1938 v Ostravě, jeho matky Dory (nar. 1904), otce Ericha (nar. 1903) a bratra Michaela (nar. 1933). Dne 3. listopadu 1941 byla celá rodina deportována z Prahy do ghetta v Lodži. Tam starší lidé pracovali v muniční továrně umístěné v ghettu. Po likvidaci lodžského ghetta byla rodina koncem srpna 1944 transportována do KT Auschwitz a následně 3. září do KT Stutthof.<sup>27)</sup> Otec Erich Salomonowitz, vězeňské číslo 84299, který do KT Stutthof dorazil již nemocný, zahynul v táboře krátce po příjezdu, 17. září 1944.<sup>28)</sup> Dora, číslo 83619, Michael, číslo 83620 a Josef, číslo 83621, zůstali v KT Stutthof.<sup>29)</sup> Šestiletý Josef se jako zázrakem vyhnul deportaci zpět do Osvětimi, kam byli 10. září 1944 posláni vybraní vězni – těhotné ženy, malé děti, osoby práceneschopné – mezi nimiž byli také lidé přivezení do tábora z KT Auschwitz 3. září.<sup>30)</sup>



Pohled na táborové zahradnictví a baráky Nového tábora, 1945. Muzeum Stutthof w Sztutowie.  
View of the camp's gardening section and the New Camp barracks, 1945. The Stutthof Museum in Sztutowo.

V důsledku zásahu dvou německých vedoucích funkcionářů lodžského ghetta Hanse Biebowa a Ericha Franze Czarnully bylo 24. listopadu 1944 pět set bývalých vězňů ghetta Litzmanstadt převezeno do pobočky KT Flossenbürg Bernsdorf & Co. v Drážďanech.<sup>31)</sup> Jednalo se o továrnu na munici vlastněnou Hansem Biebowem, který chtěl mít zaměstnance proškolené již v lodžském ghettu. Mezi vyslanými vězni byli také Dora, Michael a Josef Salomonowitzovi. Během jedné ze selekcí byl Josef vybrán k deportaci, ale nálet na Drážďany 13. února 1945 ho zachránil před odloučením od rodiny. Všichni tři holokaust přežili. Poté, co utekli z pochodu smrti, našli útočiště u jednoho ze sedláků, kde se dočkali osvobození americkými jednotkami.<sup>32)</sup>

Z táborové evidence vyplývá, že Židé, kteří byli předtím posláni z terezínského ghetta do táborů a ghetta v Rize, přišli do KT Stutthof 9. srpna 1944 v transportu čítajícím celkem 6832 vězňů a pak v období od 1. do 14. října 1944 mezi 3245 vězni vyslanými Sipo Riga.<sup>33)</sup> Jednou z příchozích byla Alice Bock (Bocková, nar. 1919 v Rakovicích, okres Písek), označená v KT Stutthof číslem 61572.<sup>34)</sup> Z Terezína, kam byla s manželem deportována z Prahy 30. listopadu 1941, odjela 9. ledna 1942 transportem do tábora v Rize, odkud 9. srpna 1944 po moři dorazila do KT Stutthof.<sup>35)</sup> Ve své korespondenci s Muzeem Stutthof popsala své dojmy po příjezdu do tábora: „Od listopadu 1941 do ledna 1942 jsem byla internována v ghettu v Terezíně. Odtud jsem odešla do ghetta v Rize a později jsem byla transportována do koncentračního tábora Kaiserwald u Rigy. Odtud nás (asi 1000 mužů a žen) v srpnu 1944 přepravila nákladní loď do Gdaňsku. To byl příšerný transport. Všichni byli [...] v podpalubí, já jsem byla umístěna na páté palubě. Lehly jsme si. [...] Nebylo tam skoro žádné světlo a na palubě byly dvě toalety. Dostat se k nim trvalo hodiny, protože schody nahoru byly neustále plné. Cesta trvala několik dní. V Gdaňsku jsme nastoupili na velkou loď, napůl slepí, protože jsme byli tak dlouho ve tmě. Plavili jsme se několik hodin po řece. Pak jsme se vylodili v místě zvaném Lesní tábor. Po krátkém pochodu jsme dorazili do koncentračního tábora Stutthof. Čekali jsme tam pár hodin, pak nás pustili do tábora. Po nástupu [...] jsme dostali



Budova plynové komory v KT Stutthof, 1945. Muzeum Stutthof w Sztutowie.  
Gas chamber in the Stutthof concentration camp, 1945. The Stutthof Museum  
in Sztutowo.



Kremační pece v KT Stutthof, 1945. Muzeum Stutthof w Sztutowie.  
Cremation furnaces in the Stutthof concentration camp, 1945. The Stutthof Museum  
in Sztutowo.

*1 kus chleba s marmeládou; asi třetina lidí nedostala nic. Tu noc jsme strávili v baráku, který byl tak přeplněný, že si většina lidí nemohla najít místo ke spaní. Druhý den ráno nás odvedli do jiného baráku. Před evakuací z Rigy všem (až na výjimky) nechali oholit hlavy. Na místě jsme museli odevzdat civilní oděv a místo něj jsme dostaly [ženy] 1 košili s kalhotami, pruhované šaty se sakem, 1 šátek a 1 hygienickou vložku. Mohly jsme si nechat jen boty.<sup>436)</sup>*

Spolu s Alicí byl do KT Stutthof přivezen její manžel Gustav Bock (nar. 1917), označený číslem 59731.<sup>37)</sup> Vzhledem k příchodům několikatisícových transportů vězňů jak židovských, tak jiných národností, vedení tábora pro ně nedokázalo nejen najít uplatnění, ale dokonce ani všechny ubytovat. Stutthof rovněž nebyl primárně určen k hromadnému vyhlazování, proto byla část vězňů odvezena do jiných koncentračních táborů v říšském vnitrozemí. Jedním z transportů, vypraveným 13. srpna 1944, odjel Gustav Bock do Buchenwaldu, kde obdržel číslo 83242. Podle evidence KT Buchenwald měl zemřít 8. dubna 1945. Ve skutečnosti však Gustav Bock i jeho žena Alice věznění v nacistických koncentračních táborech přežili.<sup>38)</sup>

Židovské ženy ponechané v hlavním táboře Stutthof byly umístěny v tzv. Židovském táboře (Judenlager). Baráky určené pro „Židovský tábor“ nebyly dokončeny, protože stavební práce začaly až na jaře 1944. Judenlager byl samostatnou organizační jednotkou v rámci KT Stutthof, v jejímž čele stál SS-Rottenführer Ewald Foth.<sup>39)</sup> Podle slov Alda Coradella, člena italského konzulátu v Gdaňsku, zatčeného a uvězněného v KT Stutthof v roce 1944, byl židovský tábor „*narychlo daným dohromady komplexem baráků [...] s názvem ‚Tábor č. 3‘ a byl oddělen od ‚Nového mužského tábora č. 1‘ ostnatým drátem pod napětím. Tábor sestával z 10 baráků, z nichž každý měl pojmut 1600 žen. Celkem 16 000. Ostatní vězeňkyně byly umístěny v barácích za věžeňskou kuchyní.*“<sup>40)</sup>

Někteří Židé ponechaní v KT Stutthof byli přiděleni na těžké práce v pobočkách vytvořených speciálně pro židovské vězně. Dne 7. srpna 1944 byla zřízena pobočka Baukommando Ostland – Organization Todt (OT) Elbing.<sup>41)</sup> Stavební organizace Todt v té době najala 5000 židovských žen, rozdělených do pracovních skupin po několika stovkách, které byly nejprve rozmístěny v místech na jižním břehu Viselského zálivu a poté přestěhovány do oblasti Brodnica a Toruň, kde stavěly vojenská opevnění podél řeky Drwęca. Vězeňkyně pocházely z českých zemí, Maďarska, Polska, Francie, Německa, Slovenska a Rumunska. Na všech místech, kde pracovaly, byly ubytovány ve stanech nebo v nevytápěných dřevěných kruhových barácích. Měly také nedostatečné oblečení, byly bez punčoch a některé měly jen ponožky. Nosily dřeváky a někdy i přes chlad chodily bosé.<sup>42)</sup> Jedním z míst, kde byl zřízen tábor, bylo Gutowo (Gutttau), kam koncem srpna nebo začátkem září přišlo z Próchniku (Dörbek) asi 1000 až 1200 žen původem z českých zemí, Maďarska, Polska, Francie, Německa a Slovenska. Zpočátku bydlely ve stanech, poté v deseti nevytápěných dřevěných kruhových barácích rozmístěných kolem školní budovy, která byla určena pro sídlo velitelství.<sup>43)</sup> Baráky postavili bez základů, přímo na zemi, a nedokončené podlahy byly pouze přikryté slámou. V každém baráku umístili asi 90 až 100 žen, bez jakékoliv možnosti umýt se nebo vykoupat. Další barák sloužil jako táborová nemocnice, kde byly izolovány vězeňkyně trpící tyfem. Různé způsoby týrání používané esesáky se zvláštním potěšením, těžká práce při kopání příkopů a hladovění způsobily v Gutowu smrt asi 170–200 vězeňkyň a pěti nebo šesti dětí, které se tam narodily. Mrtvé pohřbívali na nedaleké louce.<sup>44)</sup>

Asi 500 litevských a polských Židovek a také židovských žen původem z Maďarska, českých zemí a Slovenska bylo posláno do Krzemieniewa. Tam byly umístěny ve stodolách a v sýpce zdejšího panství. Na podzim, po dokončení polních prací, se přestěhovaly do deseti kruhových stanů, kde spaly přímo na zemi pokryté slámou. Z Krzemieniewa chodily na práci do nedalekého Nielbarku (Nelberk) a Bratuszewa (Bratisdorf). Večeři sestávající z naběračky polévky, vařené jen z brambor a občas z koňského masa, si vězeňkyně připravovaly samy. Kromě toho dostávaly jednou denně kilogramovou šišku chleba pro osm vězeňkyň a hrnek hořké kávy. Margarín a marmeláda byly vzácností. Stejně jako na předchozích místech i zde byly vězeňkyně vystaveny neustálému fyzickému mučení, často nařizovanému nadřizenými orgány: „*Po třítýdenním pobytu v Krzemieniewu přijel jeden esesák, jak se ukázalo, byl velitelem našeho tábora. [...] Po jeho příjezdu nastal skutečný masakr vězeňkyň. Nařídil vykopat asi 15 metrů dlouhý, až 2 metry široký příkop ve vzdálenosti asi 50–100 metrů od stanů, přímo u nedalekého přírodního příkopu, kterému místní říkali bažina. Tento příkop sloužil k ukládání těl vězeňkyň zabitých esesáky. Podotýkám, že žádná vězeňkyně nezemřela během pobytu v Krzemieniewu přirozenou smrtí. Těla mrtvých ukládaly vězeňkyně na šířku příkopu. Těla byla posypána vápnem – hroby však nebyly zahrnuty zeminou – jakoby jedna mrtvola čekala na další. Jedním slovem byl hrob neustále připraven přijmout mrtvé.*“<sup>445)</sup>

K obdobnému pracovnímu nasazení – hloubení protitankových příkopů – odjelo 5000 židovských žen z Polska, Německa, českých zemí, Rumunska, Maďarska, Slovenska, Litvy a Lotyšska do pobočného tábora Baukommando Weichsel – OT Thorn, zřízeného 24. srpna 1944. Také zde byly rozmístěny v několika vesnicích, např. Bocien (Botten), Szerokopas (Schirkenpass).<sup>46)</sup> Skupina 1700 židovských žen z Maďarska, Litvy, Lotyšska, českých zemí, Německa, Rumunska, Lotyšska, Estonska a Polska byla poslána z Toruně do města Gniewkowo (Argenau). Poté je v polovině září 1944 převezli do vesnice Chorabie, kde pro ně bylo v nedalekém lese připraveno 49 překližkových přístřešků. Extrémně obtížnou situaci potvrzuje zpráva velitele Baukommanda Weichsel – OT Thorn Paula Tschesnyho z 2. listopadu 1944 o úmrtích v pobočce. Zároveň s odesláním seznamu mrtvých upozorňoval, že kvůli špatnému počasí a zhoršujícímu se stavu terénu se budou zprávy o počtu nemocných v pobočce každým dnem zhoršovat. Do KT Stutthof byl také odeslán transport nemocných, protože již před odjezdem tohoto transportu se v nemocnici pobočky nacházelo přes dvě stě nemocných vězeňkyň.<sup>47)</sup> V listopadu 1944 evidence nemocnice KT Stutthof zaznamenala dva zpětné transporty nemocných vězeňkyň z OT Thorn. Vězeňkyně byly ve stavu extrémního fyzického vyčerpání a mnoho z nich zemřelo během cesty. V transportu nemocných se nacházela také Erna Liebermann (Liebermannová, nar. 1898), číslo 51986, deportovaná 30. září 1942 z Ostravy do ghetta v Terezíně, odkud pak 15. května 1944 odjela transportem do KT Auschwitz. Po návratu z práce v OT Thorn do KT Stutthof se s dalšími nemocnými vězni dostala do nechvalně známého bloku č. XXX.<sup>48)</sup> Zemřela 27. listopadu 1944.<sup>49)</sup>

KL: Konzentrationslager Stutthof

HBL-Nr.: 61 624

### Häftlings-Personal-Karte

<p>Fam.-Name: <u>Dessauer geb. van der Reij</u> Überstellt</p> <p>Vorname: <u>Frieda</u> am: _____ an KL</p> <p>Geb. am: <u>22.1.1908</u> in: <u>Neuenhauz</u></p> <p>Stand: <u>verh.</u> Kinder: _____ am: _____ an KL</p> <p>Wohnort: <u>Sabine (Heilf.)</u></p> <p>Strasse: _____ am: _____ an KL</p> <p>Religion: <u>mej.</u> Staatsang.: <u>RD</u></p> <p>Wohnort d. Angehörigen: _____ am: _____ an KL</p> <p>Eingewiesen am: <u>9.8.1944</u></p> <p>durch: <u>Ltbg. Bjo</u> am: _____ an KL</p> <p>in KL: <u>Stutthof</u></p> <p>Grund: _____ Entlassung: _____</p> <p>Vorstrafen: <u>keine</u> am: _____ durch KL: _____</p> <p>mit Verfügung v.: _____</p>	<p>Personen-Beschreibung:</p> <p>Größe: _____ cm</p> <p>Gestalt: _____</p> <p>Gesicht: _____</p> <p>Augen: _____</p> <p>Nase: _____</p> <p>Mund: _____</p> <p>Ohren: _____</p> <p>Zähne: _____</p> <p>Haare: _____</p> <p>Sprache: _____</p> <p>Bes. Kennzeichen: _____</p> <p>Charakt.-Eigenschaften: _____</p> <p>Sicherheit b. Einsatz: _____</p> <p>Körperliche Verfassung: _____</p>
---	---

Grund: _____	Strafen im Lager: _____	Bemerkung: _____
_____	_____	_____
_____	_____	_____

KLS 19. 44. 300.000

Vězeňská karta Friedy Dessauer, sestry Viktora van der Reise. Muzeum Stutthof w Sztutowie.

Prison card of Frieda Dessauer, sister of Viktor van der Reis. The Stutthof Museum in Sztutowo.

Svědkiem návratu nemocných židovských žen z tohoto transportu byla pravděpodobně Maria Roľnikajte, která jejich tragický stav popsala ve svých pamětech: „Zavedli nás do sprch. Když jsme vstoupily, byly jsme ohromeny: přímo na kamenné podlaze seděly a ležely strašně vyhublé ženy, téměř kostry, s šíleným pohledem. Když ženy za našimi zády uviděly dozorkyně, začaly je se strachem ujišťovat, že jsou všechny zdravé a práce schopné, a prosily, aby je nechaly naživu. Natahovaly k nám ruce, abychom jim pomohly vstát a přesvědčit dozorkyně, že jsou práce schopné. [...] Chci jedné z žen svléknout šaty, ale nemůže vstát: nohy jí neudrží. Snažím se jí zvednout, ale ona křičí bolestí. Co dělat? Pozoruji ostatní. Vidím, že se trápí stejně jako já. Dozorkyně nám rozdávají nůžky: tam, kde se šaty nedají svléknout, musíme je rozstříhnout. [...] Rozstříhnu šaty. Pod šaty taková bída, že se bojím sáhnout. Vysušená, vrásčitá kůže přikrývá kostičky. Žena mi nedovolí zout dřeváky – bude to bolet, prohlašuje. Hodlám je rozříznout shora, ale nedovolí mi na sebe sáhnout. Už dva týdny si nezouvá boty, protože se jí omrzlá chodidla přilepila k látce. [...] Když se dozorkyně otočila, zeptala jsem se jedné ženy, odkud je. Z Československa, vysvětlila. Je lékařka. Dostala se do Stutthofu a pak ji stejně jako mě odvezli na práci. Kopala zákopy a stála po pás ve vodě. Spaly na zemi. Když omrzlé ruce a nohy začaly hnít, vrátili je zpátky do tábora. Nyní tam odjela další skupina, kterou pravděpodobně postihne stejný osud. Takže vím, kam odjely! A my jsme jim záviděly.“<sup>50)</sup>

24. srpna 1944 byla také zřízena pobočka Brusy (Außenarbeitslager Bruss), umístěná v prostoru cvičiště SS Západní Prusko (SS-Truppenübungsplatz West-

**Jude**

**KL: Sanjentrationslager Stuttag**

MIM-Nr.: 83 620

### Häftlings-Personal-Karte

Fam.-Name: Salomonowicz Überstellt: 29.09.44 an KL Personen-Beschreibung:

Vorname: Michael am: 29.09.44 an KL Größe: \_\_\_\_\_ cm

Geb. am: 6.10.33 in: Mährisch-Ostrow am: Flossenburg Gestalt: \_\_\_\_\_

Stand: Kind Kinder: \_\_\_\_\_ Gesicht: \_\_\_\_\_

Wohnort: Trah 13 am: \_\_\_\_\_ an KL \_\_\_\_\_ Augen: \_\_\_\_\_

Strasse: Brückengasse 155 am: \_\_\_\_\_ an KL \_\_\_\_\_ Nase: \_\_\_\_\_

Religion: orth. Staatsang. am: \_\_\_\_\_ an KL \_\_\_\_\_ Mund: \_\_\_\_\_

Wohnort d. Angehörigen: Wilczki am: \_\_\_\_\_ an KL \_\_\_\_\_ Ohren: \_\_\_\_\_

Brich und Horn u. K. u. Stutthof am: \_\_\_\_\_ an KL \_\_\_\_\_ Zähne: \_\_\_\_\_

Eingewiesen am: 3.9.44 am: \_\_\_\_\_ an KL \_\_\_\_\_ Haare: \_\_\_\_\_

durch: St. Anschwitz am: \_\_\_\_\_ an KL \_\_\_\_\_ Sprache: \_\_\_\_\_

in KL: Stutthof am: \_\_\_\_\_ an KL \_\_\_\_\_ Bes. Kennzeichen: \_\_\_\_\_

Grund: unbekannt Entlassung: \_\_\_\_\_ Charakt.-Eigenschaften: \_\_\_\_\_

Verurteilt: keine am: \_\_\_\_\_ durch KL: \_\_\_\_\_ Sicherheit b. Einsatz: \_\_\_\_\_

mit Verfügung v.: \_\_\_\_\_

Strafen im Lager:		
Grund:	Art:	Bemerkung:

KL-Bl. 44-520008

Körperliche Verfassung: \_\_\_\_\_

Vězeňská karta Michaela Salomonowitze (Salomonoviče). Muzeum Stutthof w Sztutowie.

Prison card of Michael Salomonowitz (Salomonovič). The Stutthof Museum in Sztutowo.

preußen). Z KT Stutthof tam bylo odvezeno 500 židovských žen, většina z transportu dodaného 9. a 14. srpna 1944 Sipo Riga z tábora Kaiserwald.<sup>51)</sup> Jednou z vězeňkyň převedených do této pobočky byla Alice Bocková, která popsala selekci prováděnou v KT Stutthof za účelem výběru vězeňkyň pro transport a také podmínky v pobočce Dziemiany: „Musely jsme ve velkém spěchu na nástup, stráže nás vyhnaly z bloku holemi. [...] Do té místnosti jsme už nikdy nepřišly. Brzy jsme byly připraveny k transportu. Mezitím naše lidi také někam odvezli. Jeli jsme na malou farmu úzkokolejkou, asi 300 žen, do místa zvaného Sophienwald. Ženy pocházely z Německa, Maďarska a českých zemí. Cesta vedla na svah, na kterém byly rozestý malé dřevěné chatky. Z dálky vypadaly jako psí boudy. Malé, narychlo postavené, nedbale, ze surového dřeva. V každém domečku bylo umístěno třináct žen, které téměř neměly kde spát. Nebyla tam žádná podlaha, jen sláma na lesklé zemi. Nebylo světlo, voda ani kamna. Vstávaly jsme v 5 ráno za tmy, spát jsme chodily také za tmy. Ráno jsme každá obtížně hledala boty. Bez bot se nedalo žít. Neustále pršelo, oblečení bylo mokré a nešlo usušit. Práce byla velmi těžká. Vyrovnávaly jsme povrch motykami a lopatami. Nejtěžší byly vozíky, na které jsme musely nakládat kameny a zeminu. Vozily jsme je na vzdálená místa. Koleje a výhybky jsme pokládaly samy, a tak vozíky často vypadávaly z kolejí. Údajně tam měla vzniknout střelnice a ulice. V létě jsme pracovaly v horku, na podzim a v zimě v dešti. [...] Pracovali tam i Nizozemci, ale jen krátce. Úmrtnost v táboře byla velmi vysoká. Mluvílo se o tyfu, ale esesáci o tom nechtěli slyšet ze strachu, že by mohl být tábor zlikvidován a budou muset

na frontu. Tábor řídili důstojníci SS a tři dozorcí. Jídlo bylo nedostatečné. Ráno tmavá teplá tekutina, v poledne krajíc chleba s margarínem nebo marmeládou, večer řídká polévka. Nebylo maso ani cukr. Byli tam také dva lékaři a jedna sestra, ale bez léků toho mohli dělat jen málo. Velmi často se vyskytovaly průjmy, horečka a hnisající rány. Uprostřed zimy na nádvoří před každým domkem instalovali žárovku, malá kamna a vodní čerpadlo. Jednou přišel důstojník SS na kontrolu, měl „nelidskou“ pověst. Musely jsme si pospíšet. Náš nový domov byla nedokončená hrubá nová stavba bez střechy. Spaly jsme ve sklepě. Ze stropu na stěny neustále tekla voda.“<sup>52)</sup>

Těžká práce, nemoci (zejména tyfus vyskytující se v hlavním táboře i jeho pobočkách), špatné hygienické podmínky a nedostatečná výživa byly hlavními příčinami úmrtí židovských vězňů KT Stutthof. Vysokou úmrtností byly také poznamenány dvě vlny evakuace vězňů – pochod smrti, který začal v lednu 1945, a námořní evakuace v dubnu 1945. Některé nemocné židovské ženy, včetně těch z českých zemí, byly v pobočce OT Elbing osvobozeny sovětskou armádou a v únoru 1945 odeslány do nemocnic, např. v Działdowu, odkud pak byla část přesunuta do nemocnice ve městě Nowe Miasto Lubawskie. Některé se dostaly do nemocnice v Rypinu. Jednalo se o vězeňkyně, kterým po selekci provedené před evakuací byly jako neschopným chůze podány injekce se smrtící tekutinou. Došlo k tomu ve vesnici Gutowo, kde zůstalo asi 200–300 nemocných žen neschopných chůze. Poté, co zjistili, že injekce neúčinkují, je však esesmani zabíjeli ranami pařeb do týla nebo výstřely.<sup>53)</sup> Některé se ze zoufalství pokusily o útěk a zachránily si život, ale asi 100 vězeňkyň zahynulo.<sup>54)</sup> Dne 27. ledna 1945 do tábora v Gutowu vstoupila speciální zdravotnická jednotka Rudé armády. Její zpráva odhalila „163 žen ve stavu absolutního vyčerpání, s omrzlýma nohama, některé měly zranění, 140 mělo flegmónu a vředy na ruce způsobené injekcemi nějakých jedovatých tekutin, které měly oběti zabít. [...] Kromě toho jsme na území tábora v plátěných stanech nebo v okolí tábora našli spoustu mrtvol žen různého věku ve věku od 12 do 55 let. Podle zběžného výpočtu jsme určili, že ve stanech a pod sněhem bylo asi 120 mrtvol.“<sup>55)</sup>

Těla obětí byla místními obyvateli pohřbena do společného hrobu na nedaleké louce a zachráněné vězeňkyně byly odeslány do nemocnic ve městech Iława a Nowe Miasto Lubawskie, které od 24. ledna do 3. března 1945 přijaly 41 vězeňkyň tábora Gutowo. Tři z nich se zařadily mezi zdravotnický personál a pečovaly o ostatní nemocné, další byla v nemocnici umístěna se čtrnáctidenním dítětem. Téměř všechny ostatní osvobozené vězeňkyně trpěly omrzlinami druhého a třetího stupně, gangrénou, tyfem nebo měly střelná poranění. I přes úsilí lékařů šest extrémně vysílených žen zemřelo. Byla mezi nimi i Erna Eichner (Arnoštka Eichnerová, nar. 1891), vězeňské číslo 50970, Židovka z Prahy, která zemřela 21. února 1945.<sup>56)</sup> V nemocnici se také od 19. února do 13. dubna 1945 léčila Johanna Alexander (nar. 1923) z Gelsenkirchenu, která byla 16. května 1944 deportována z terezínského ghetta do Osvětimi a odtud do KT Stutthof.<sup>57)</sup> Podařilo se jí přežít, 4. listopadu 1947 bydlela v Gelsenkirchenu a byla evidována v Location Service Belsen – Camp zřízeném organizací American Joint Distribution Committee.<sup>58)</sup>



IDENTIFIKATIONSLÄSEN Stutthof Haftart **Jüde** Gef.Nr. **8.199**  
 17. NOV. 1944

Name und Vorname: **Salomonowicz Erich**  
 Geboren am: **5. 7. 1882** in: **Mährisch-Ostrow (Prov. Böhmen)**  
 Wohnort: **Prag 5 Brozk St. 47.**  
 Beruf: **Rechnischniker** Rel.: **Unk.**  
 Staatsangehörigkeit: **Polenstaat** Stand: **Verheiratet**  
 Name des Vaters: **S. Jankov** der Mutter: **Schwarz (geb. Ael)**  
 Wohnort: **tot**  
 Name des/r Ehepartners/Ehefrau: **Sora (geb. Kugelmann)**  
 Wohnort: **K. 2. Stutthof** Kinder: **2**  
 Vorbildung: **Rechnischniker in**  
 Größe: **180** Gestalt: **stark** Gesicht: **oval** Augen: **blau**  
 Nase: **normal** Mund: **normal** Ohren: **normal** Haare: **schwarz**  
 Haar: **grau** Sprache: **Deutsch-Jiddisch**  
 Ausstehende Krankheit oder Getraucht:  
 Besondere Kennzeichen:  
 Tätowungsplätze:  
 Verhaftet am: **30. 7. 1944** in: **in Prag - nach KZtransportiert (jetzt)**  
 1. Mal eingeliefert: **2. 8. 1944** 2. Mal eingeliefert:  
 Einweisende Dienststelle: **K. 2. Anstalt.**  
 Grund:  
 Kriminelle Vorstrafen:  
 Politische Vorstrafen:  
 Ich bin darauf hingewiesen worden, dass meine Bestrafung wegen in  
 einer Urkundenfälschung erfolgt, wenn sich die obigen Angaben als  
 unrichtig erweisen sollten.  
 Der Lagerkommandant:  
**E. Salomonowicz**

Vězeňská karta Ericha Salomonowitze (Salomonoviče). Muzeum Stutthof w Sztutowie.

Prison card of Erich Salomonowitz (Salomonovič). The Stutthof Museum in Sztutowo.

Také v Krzemieniewu byly ponechány v táboře ženy neschopné chůze, jimž podali smrtící injekce. Židovská lékařka, která byla nucena je aplikovat, však výrazně snížila dávku smrtící látky. Statečné jednání lékařky spolu s faktem, že vězeňkyně si vstříknutou tekutinu z ran vysávaly, způsobilo, že ženy přežily. Zbylé vězeňkyně byly vedeny směrem ke Kałuze. Také během pochodu byly nejslabší z nich likvidovány. Mezi evakuovanými z Krzemieniewa byla Cecylia Krze-sińska, která utekla v lese poblíž Kałuzy a po čtyřech dnech putování se vrátila do Krzemieniewa. Její slova potvrzují výše zmíněnou situaci: „Našla jsem ještě asi 20 dalších vězeňkyň v kurníku nazývaném ‚revír‘, do té doby sloužícím jako ošetřovna, kde vězeňkyně dostávaly údajně smrtící injekce. Injekce se podávaly těm, které delší dobu nebyly schopny chůze. Injekce podávala lékařka-vězeňkyně pod dohle-



Josefina Wehle (Josefa Wehleová). Muzeum Stutthof w Sztutowie.

Josefina Wehle (Josefa Wehleová). The Stutthof Museum in Sztutowo.

*dem esesmana. Podařilo se jí však aplikovat tak malé dávky, že nezpůsobily smrt, ale pouze postižení v podobě odumírání tkání.*<sup>459)</sup> Osvobozené ženy byly poté převezeny do nemocnice ve městě Nowe Miasto Lubawskie.

V archivu Muzea Stutthof se nedochovaly jmenné seznamy vězňů, kteří zůstali v táboře po 26. lednu 1945. Jen v samotném Judenlageru zemřelo od konce ledna do 23. dubna 1945 asi 5200 až 5500 žen. Dne 23. dubna 1945, před zahájením evakuace po moři, bylo v KT Stutthof 4508 vězňů, z toho 1690 Židů (265 mužů a 1425 žen). 25. dubna 1945 odjelo na karanténní lodi asi 500 tyfem nemocných vězňů, včetně židovských žen, 27. dubna bylo evakuováno zbývajících 1060 nemocných vězňů, také včetně židovských žen. Asi 70 z nich bylo zastřeleno v Mikoszewu ještě před naloděním. Také poté, co čluny vpluly do Lübeckého zálivu, esesmani a vojáci námořní pěchoty zastřelili některé z vězňů na pláži v Neustadtu.<sup>60)</sup> Mezi oběťmi byly Židovky jak z Čech, tak z Německa a Rakouska. Židovské ženy trpící tyfem, evakuované na tzv. karanténní lodi, přivezlo na břeh místní obyvatelstvo ve městě Eckernförde. Z přibližně 500 evakuovaných vězňů jich asi 190 přežilo.

V koncentračním táboře Stutthof nedocházelo k rozdělení židovských vězňů podle země původu. Osud Židů z Protektorátu Čechy a Morava, Německa, Pol-

Vězeňská karta Josefíny Wehle (Josefy Wehleové). Muzeum Stutthof w Sztutowie.

Prison card of Josefína Wehle (Josefa Wehleová). The Stutthof Museum in Sztutowo.

Arrested in Stutthof ... **Jude** ... No. 53866.

Name: Wehle Josefína geb. Prätisch  
11. 9. 1893, aus Prag  
Prof. Ehrenpau R.  
Haarfarbe: braun  
Geburtsort: Prag  
Beruf: Buchhalter  
Stand: verheiratet  
Vater: Prätisch Karl  
Mutter: Prätisch Marie geb. Hajos  
Wohnort: Prag  
Ehefrau: Wehle Max  
Wohnort: Prag  
Bildung: Pragische Handelschule  
Geburtsort: Prag  
Geslecht: weiblich  
Augen: braun  
Haut: hell  
Wuchs: mittel  
Christen: katholisch  
Sprachen: tschechisch, deutsch  
Wohnort: Prag  
Arrestiert am: 22. 11. 1942  
eingeliefert am: 26. 7. 1944  
Dienststelle: K. k. Postamt  
Verurteilt: keine  
Politische Verurteilung: keine

Ich bin darauf hingewiesen worden, dass meine Bestrafung weder durch  
einer Urteilsverurteilung erfolgt, wenn sich die obigen Angaben als  
erweisen sollten.

V. S. S. Der Lagerkommandant.

... a dalších zemí byl společný, a je proto obtížné přistupovat k některé ze skupin individuálně. Bez ohledu na původ je spojovaly společný pobyt v táborových barácích Judenlageru, těžká vysilující práce, nemoci vedoucí k smrti, smrt v plynové komoře, brutální zacházení ze strany vedení tábora i stejný osud při obou evakuacích KT Stutthof. Společné utrpení se stalo silnějším faktorem, spojujícím židovské vězně v boji o přežití, než rozdílný původ či náboženství. Neúplná dokumentace KT Stutthof neumožňuje zjistit přesný počet vězňů podle jednotlivých zemí. Na základě dochovaných písemností KT Stutthof lze konstatovat, že v roce 1944 přijelo v transportech z KT Auschwitz minimálně 386–400 židovských vězňů z českých zemí, Rakouska a Německa, kteří předtím prošli ghettem v Terezíně, a vězňů, kteří byli před zřízením terezínského ghetta deportováni z Prahy přímo do ghetta v Lodži. Další dorazili v transportech z Rigy. Můžeme odhadnout, že terezínským či lodžským ghettem prošlo nejméně 500 židovských vězňů, kteří byli v druhé polovině roku 1944 umístěni v KT Stutthof. Většinou se jednalo o ženy. Vzhledem k torzovité povaze údajů o úmrtích v pobočkách a během evakuace je obtížné určit počet obětí v této skupině vězňů.

- <sup>1)</sup> Danuta DRYWA, *Stutthof – Stammlager*, in: Wolfgang Benz – Barbara Distel (Hrsg.), *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*. Band 6 – Natzweiler, Groß-Rosen, Stutthof, München 2007, s. 490.
- <sup>2)</sup> Danuta DRYWA, *The extermination of Jews in Stutthof concentration camp 1939–1945*, Gdaňsk 2004, s. 15–19, 39.
- <sup>3)</sup> Michał T. W. von GRABOWSKI, *Szpital Miejski w Gdańsku-Wrzeszczu i jego ordynatorzy w latach 1911–1935 (Municipal Hospital in Gdańsk-Wrzeszcz and his senior-consultants in the years 1911–1935)*, in: *Archiwum Historii i Filozofii Medycyny*, svazek 79, Poznaň 2016, s. 64–65.
- <sup>4)</sup> Archiv Muzea Stutthof (dále AMS), *Záznam v evidenční knize*, sign. I-IIIE-2, s. 34.
- <sup>5)</sup> AMS, Vězeňská karta F. Dessauer, sign. I-III-25769; Christa PFEIFFER, *Victor van der Reis (1889–1957). Bedeutender Mediziner – Sohn der Stadt Neuenhaus. Katalog zur Ausstellung im Alten Rathaus von Neuenhaus*, 19. 10. – 10. 11. 2019, Haselünne 2020, s. 93–94.
- <sup>6)</sup> Ch. PFEIFFER, *Victor van der Reis (1889–1957)*, s. 99.
- <sup>7)</sup> Arolsen Archives, International Center on Nazi Persecution, databáze osob. Dostupné z: <https://collections.arolsen-archives.org/en/search> [cit. 22. 2. 2022].
- <sup>8)</sup> Tamtéž. Dále viz M. T. W. von GRABOWSKI, *Szpital Miejski w Gdańsku-Wrzeszczu i jego ordynatorzy w latach 1911–1935*, s. 65.
- <sup>9)</sup> D. DRYWA, *The extermination of Jews in Stutthof concentration camp 1939–1945*, s. 79–83.
- <sup>10)</sup> Tamtéž, s. 83–86.
- <sup>11)</sup> Tamtéž, s. 87–88.
- <sup>12)</sup> AMS, Evidenční kniha, sign. I-IIIE-11, s. 180–395; AMS, Seznam transportů z KT Auschwitz, Sipo Kaunas a Sipo Riga, sign. I-IIB-8. Celý transport byl zaevidován pod čísly 50571–53070.
- <sup>13)</sup> Danuta CZECH, *Kalendarz wydarzeń w KL Auschwitz*, Oświęcim 1992, s. 700, 705, 709.
- <sup>14)</sup> AMS, Evidenční kniha, sign. I-IIIE-11, s. 180–183. Vězeňkyně zavražděné na základě selekce 24. 7. 1944 byly zaevidovány pod čísly 50571–50594.
- <sup>15)</sup> AMS, Záznam v evidenční knize, sign. I-IIIE-11, s. 182; Arolsen Archives, International Center on Nazi Persecution, databáze osob. Dostupné z: <https://collections.arolsen-archives.org/en/search> [cit. 22. 2. 2022].
- <sup>16)</sup> AMS, Vězeňská karta E. Durlacher, sign. I-III-29854; D. CZECH, *Kalendarz wydarzeń w KL Auschwitz*, s. 662.
- <sup>17)</sup> AMS, Vězeňská karta A. Liebermann, sign. I-III-31143; Arolsen Archives, International Center on Nazi Persecution, databáze osob. Dostupné z: <https://collections.arolsen-archives.org/en/search> [cit. 22. 2. 2022].
- <sup>18)</sup> Arolsen Archives, International Center on Nazi Persecution, databáze osob. Dostupné z: <https://collections.arolsen-archives.org/en/search> [cit. 22. 2. 2022].
- <sup>19)</sup> AMS, Vězeňská karta J. Wehle, sign. I-IIID-2, s. 168; AMS, Seznam vězeňkyň zemřelých 1. 12. 1944, sign. I-VB-7, s. 126; D. CZECH, *Kalendarz wydarzeń w KL Auschwitz*, s. 663.
- <sup>20)</sup> D. CZECH, *Kalendarz wydarzeń w KL Auschwitz*, s. 515.
- <sup>21)</sup> AMS, Seznam personálu nemocnice v Judenlageru, sign. I-VB-1, s. 51–52; AMS, Vězeňská karta W. Bardach, sign. I-III-30985; Arolsen Archives, International Center on Nazi Persecution, databáze osob. Dostupné z: <https://collections.arolsen-archives.org/en/search> [cit. 22. 2. 2022].
- <sup>22)</sup> AMS, Výpověď Chaji Ber, s. 8, mikr. č. 39.
- <sup>23)</sup> D. DRYWA, *The extermination of Jews in Stutthof concentration camp 1939–1945*, s. 133–135.
- <sup>24)</sup> AMS, Seznam transportů z KT Auschwitz, Sipo Kaunas a Sipo Riga, sign. I-IIB-8. Transport z 28. 8. 1944 byl zaevidován pod čísly 74288–77087, transport z 3. 9. 1944 pod čísly 81968–84372.
- <sup>25)</sup> AMS, Transportní listina z KT Auschwitz, sign. I-IIB-11, s. 149.
- <sup>26)</sup> Arolsen Archives, International Center on Nazi Persecution, databáze osob. Dostupné z: <https://collections.arolsen-archives.org/en/search> [cit. 22. 2. 2022].
- <sup>27)</sup> Tamtéž.
- <sup>28)</sup> AMS, Vězeňská karta E. Salomonovic, sign. I-III-13775.
- <sup>29)</sup> AMS, Záznam v transportní listině z 3. 9. 1944 z KT Auschwitz, sign. I-IIB-12, s. 49.
- <sup>30)</sup> AMS, sign. I-IIC-4, s. 107. Telegram z 11. 9. 1944 odeslaný z KT Stutthof a adresovaný SS-WVHA-Amtsgruppenchef D Oranienburg s informací, že 10. 9. 1944 byl vypraven transport 573 převáž-

ně židovských vězňů včetně mládeže. Z „árijských“ vězňů v něm bylo 8 matek s 8 dětmi a 9 těhotných žen.

- <sup>31)</sup> AMS, Telegram z Oranienburgu veliteli KT Stutthof z 23. 11. 1944 o přípravě transportu 500 Židů do Arbeitslager Bernsdorf & Co. Dresden, sign. I-IIC-4, s. 153.
- <sup>32)</sup> AMS, Informace získané od J. Salomonoviče, sign. III-IV-343.
- <sup>33)</sup> AMS, Seznam transportů, sign. I-IIB-8; Fragments transportních listin, sign. I-IIB-12; Evidenční kniha, sign. I-IIE-15. Transport z 9. 8. 1944 byl zaevidován pod čísly 56095–62476 a 62588–63037, transport z 1. 10. 1944 byl zaevidován pod čísly 93793–96947 a transport z 14. 10. 1944 pod čísly 97945–98134. Franziska JAHN, *Das KZ Riga-Kaiserwald und seine Außenlager 1943–1944. Strukturen und Entwicklungen*, Berlin 2018, s. 199.
- <sup>34)</sup> AMS, Vězeňská karta A. Bock, sign. I-III-40890.
- <sup>35)</sup> Arolsen Archives, International Center on Nazi Persecution, databáze osob. Dostupné z: <https://collections.arolsen-archives.org/en/search> [cit. 22. 2. 2022].
- <sup>36)</sup> AMS, Dopis A. Bockové do Muzea Stutthof z 23. 6. 1999, sign. 1650/99.
- <sup>37)</sup> AMS, Vězeňská karta G. Bock, sign. I-III-31022.
- <sup>38)</sup> Tamtéž. Dále viz Arolsen Archives, International Center on Nazi Persecution, databáze osob, dostupné z: <https://collections.arolsen-archives.org/en/search> [cit. 22. 2. 2022]; Spuren im Vest – Juden im Vest Recklinghausen, Bock Gustav. Dostupné z: <https://spureninvest.de/2022/02/18/bock-gustav/> [cit. 21. 7. 2023].
- <sup>39)</sup> D. DRYWA, *The extermination of Jews in Stutthof concentration camp 1939–1945*, s. 94–96.
- <sup>40)</sup> Aldo CORADELLO, *Co się działo w Stutthofie*, Warszawa 2011, s. 61.
- <sup>41)</sup> AMS, Rozkazy velitele, Sonderbefehl z 6. 8. 1944, sign. I-IB-3, s. 141.
- <sup>42)</sup> D. DRYWA, *The extermination of Jews in Stutthof concentration camp 1939–1945*, s. 179–180.
- <sup>43)</sup> Tamtéž, s. 179–181.
- <sup>44)</sup> Tamtéž, s. 181–182.
- <sup>45)</sup> Instytut Pamięci Narodowej – Oddział w Gdańsku, Protokół o výslechu svědka Cecylie Krzesińskiej z 25. 10. 1967, sign. sp. Ds. 2/67.
- <sup>46)</sup> D. DRYWA, *The extermination of Jews in Stutthof concentration camp 1939–1944*, s. 192–193.
- <sup>47)</sup> AMS, Hlášení úmrtnosti vězeňkyň v pobočce OT Thorn, sign. I-IIID-5, s. 1–25.
- <sup>48)</sup> Arolsen Archives, International Center on Nazi Persecution, databáze osob. Dostupné z: <https://collections.arolsen-archives.org/en/search> [cit. 22. 2. 2022]; AMS, Seznam vězeňkyň zemřelých v bloku XXX dne 28. 11. 1944, sign. I-VB7, s. 123.
- <sup>49)</sup> AMS, Záznam v evidenční knize, sign. I-IIE-11, s. 323.
- <sup>50)</sup> Maria ROJNIKAJTE, *Ja dolžna rasskazať*, Moskva 1965, s. 179–180.
- <sup>51)</sup> Gertrude SCHNEIDER (ed.), *The Unfinished Road. Jewish Survivors of Latvia Look Back*, New York 1991, s. 13, 18, 63.
- <sup>52)</sup> AMS, Dopis A. Bockové do Muzea Stutthof z 23. 6. 1999, sign. 1650/99.
- <sup>53)</sup> D. DRYWA, *The extermination of Jews in Stutthof concentration camp 1939–1945*, s. 229.
- <sup>54)</sup> Tamtéž, s. 228.
- <sup>55)</sup> AMS, Zpráva sanitního útvaru sovětské armády z 30. ledna 1945, Zprávy a vzpomínky, sv. 14, s. 1.
- <sup>56)</sup> AMS, Nemocniční kniha nemocnice Nowe Miasto Lubawskie, sign. Z-V-18.
- <sup>57)</sup> Tamtéž; Arolsen Archives, International Center on Nazi Persecution, databáze osob. Dostupné z: <https://collections.arolsen-archives.org/en/search> [cit. 22. 2. 2022].
- <sup>58)</sup> Arolsen Archives, International Center on Nazi Persecution, databáze osob. Dostupné z: <https://collections.arolsen-archives.org/en/search> [cit. 22. 2. 2022].
- <sup>59)</sup> Instytut Pamięci Narodowej – Oddział w Gdańsku, Výpověď Cecylie Krzesińskiej, s. 6, sign. sp. Ds. 2/67.
- <sup>60)</sup> D. DRYWA, *The extermination of Jews in Stutthof concentration camp 1939–1945*, s. 285–296.

*Překlad z polštiny Marek Poloncarz*

## TEREZÍN – AUSCHWITZ – RIGA – STUTTHOF – FATES OF JEWISH FAMILIES

### Summary

*Danuta Drywa, Stutthof Museum in Sztutowo*

This article deals with the subsequent fates of the former Terezín Ghetto inmates and the Jews deported from Prague to the ghetto in Lodz, who were later taken to the Stutthof concentration camp in various transports. Most of the inmates were women. The Jewish inmates in the Stutthof concentration camp were not divided and separated according to their country of origin. They all shared a common fate and it is very difficult to take an individualized approach to some of the groups of prisoners. Regardless of their origin the women prisoners had to cope with the hardships of their stay in the Judenlager's barracks, the hard exhausting work, deadly diseases, deaths in the gas chamber, and brutal treatment by the camp command staff; they all also had to face adversities during both evacuations of the camp. The incomplete camp records make it impossible to establish the exact number of inmates classified according to individual countries. Proceeding from the preserved written documents, we can claim that at least 386–400 Jewish prisoners from the Czech lands, Austria and Germany arrived in the Stutthof concentration camp in 1944 in transports from the Auschwitz concentration camp, who had previously passed through the Terezín Ghetto, and inmates who had been deported from Prague directly to the ghetto in Lodz prior to the establishment of the Terezín Ghetto. Other prisoners arrived in transports from Riga. We may estimate that at least 500 Jewish prisoners, who had passed through the Terezín and Lodz Ghettos, were placed in the Stutthof concentration camp in the second half of 1944. Due to the fragmentary nature of the data on the deaths in the branch camps and during evacuations it is hard to specify the number of victims in this particular group of inmates.

# GENERÁL ZDRAVOTNÍ SLUŽBY MUDR. JAN KONSTANTIN KESSLER – OSUD PROTINACISTICKÉHO ODBOJÁŘE

*Michael Michner, Památník Terezín*

Článek je věnován osobě generála zdravotní služby MUDr. Jana Konstantina Kesslera. Po stručném nástinu jeho mládí se podrobněji zabývá obdobím první světové války a působením v československých legiích v Rusku, kde odstartoval svoji dráhu vojenského lékaře. Následuje přiblížení Kesslerova kariérního postupu v československé armádě v období mezi světovými válkami a seznámení s jeho osobním životem. Dále se příspěvek zaměřuje na Kesslerovo působení v domácím protinacistickém odboji, činnost celé ilegální skupiny a vybudování zpravodajské sítě. Zbývající kapitoly, které popisují zatčení, věznění, soud a popravu, jsou doplněny informacemi z doby strávené v celách.

## **Mládí**

Jan Kessler se narodil v Hluku u Uherského Hradiště do rodiny nadučitele místní obecné školy Jana Kesslera a jeho manželky Marie, rozené Dvořákové. Světlo světa spatřil 5. září 1892 jako nejmladší ze šesti dětí. V matrice má uvedeno i druhé nepoužívané jméno František získané po kmotrovi Františku Dvořákovi, bratru matky.<sup>1)</sup> Již v jeho osmi letech mu zemřel otec.<sup>2)</sup> Po dokončení základní školní docházky nastoupil na II. české státní gymnázium v Brně. V roce 1910 se spolu s matkou odstěhoval do Prahy, kde byl přijat na Lékařskou fakultu Karlovy univerzity a začal studovat medicínu.<sup>3)</sup>

## **První světová válka a legie**

Po několika úspěšně ukončených semestrech vysoké školy Jan Kessler narukoval jako jednoroční dobrovolník do rakousko-uherské armády. V září 1913 nastoupil na obvaziště c. a k. 28. pěšího pluku, s nímž se po vypuknutí války účastnil tažení v Srbsku. Poté se svou jednotkou, již v hodnosti zdravotního kadeta aspiranta, odjel 2. února 1915 na východní frontu do Karpat, kde byl u Smolniku ještě téhož měsíce zajat. Následně byl umístěn nejprve do zajateckého tábora Ak-Tepe u turkestánského Ašchabadu, později do tábora Zlatá Orga u Taškentu. Během své internace působil dále jako lékař. Dne 3. března 1916 podal přihlášku do československých legií v Rusku. V červenci 1917 byl přijat a zařazen k 6. československému střeleckému pluku „Hanáckému“ na pozici mladšího lékaře. S ním se v březnu 1918 účastnil bitvy s německými jednotkami u Bachmače, po které byl povýšen na zdravotního poručíka. Jako lékař působil také při bojích proti Rudé armádě na Sibiři, například u Jekatěrinburgu, železničních stanic Vagaj, Omutinskoje, Marianovka i jinde.<sup>4)</sup>

J. Kessler se během legionářského putování po transsibiřské magistrále stihnul oženit. Jeho manželkou se 15. srpna 1918 v Omsku stala mladá Marija Vasiljevna

Permjakovová, která se narodila 31. března 1901 ve městě Išim, Tobolská gubernie, otci Vasiliji Pavlovičovi Permjakovovi, místnímu zemědělci, a matce Tekuse.<sup>5)</sup>

V listopadu 1918 byl J. Kessler převelen k československé nemocnici č. 5 v Omsku, kde byl začátkem roku 1919 povýšen na kapitána a působil zde jako mladší ordinátor chirurgického oddělení. Koncem července odjel sanitním vlakem č. 4 do Vladivostoku. Zde byl pověřen lékařským dozorem v posádkové věznici. Posléze se vrátil do 5. čs. nemocnice, aby zastával funkci zástupce staršího ordinátora III. infekčního oddělení a současně vedl psychiatrii. Z Ruska byl spolu s manželkou evakuován jako starší lékař XX. transportu lodí Mount Vernon, která vyplula z Vladivostoku 13. dubna 1920. Do vlasti se vrátil 12. srpna 1920. Za své působení v legiích byl vyznamenán Řádem Sokola s mečí, Československým válečným křížem 1914–1918, Československou revoluční medailí a Československou medailí Vítězství.<sup>6)</sup>

### Meziválečné období

Po návratu do Československa se Jan Kessler rozhodl zůstat v armádě. Jako kapitán zdravotnictva začal aktivní službu 16. září 1920 v záložní nemocnici Praha-Karlín. Zároveň mu bylo umožněno dostudovat medicínu. Studium zakončil 17. února 1921 získáním titulu MUDr. Následně ještě získával zkušenosti na klinice kožních a pohlavních chorob Lékařské fakulty Karlovy univerzity. Po této půlroční praxi byl v pozici šéflékaře přidělen k pěšímu pluku 30 do Vysokého Mýta. V polovině prosince 1921 se dostal do odbočky divizní nemocnice I v Praze, kde sekundoval na oddělení pro choroby kožní a pohlavní. K tomu se od roku 1922 stal zástupcem šéflékaře Posádkového velitelství Velká Praha a též členem odvodních komisí Doplňovacích okresních velitelství Písek a Vysoké Mýto. Mezi léty 1927–1929 sloužil i u jiných pražských útvarů, nevýznamnější bylo zařazení do zdravotní skupiny u Zemského vojenského velitelství Praha. Koncem roku 1929 byl už jako podplukovník převelen k Ministerstvu národní obrany. Po zapracování vykonával funkci referenta pro vojenské léčebné ústavy a současně hospitoval na Vysoké škole válečné. V roce 1932 absolvoval kurz pro velitele divizních nemocnic a přednosta zdravotní služby u vyšších velitelství. O dva roky později byl povýšen do hodnosti plukovníka. Roku 1936 připadla do jeho kompetence také činnost referenta pro vojenskou léčebnou péči. Poté byl 15. listopadu 1937 přemístěn k Posádkovému velitelství Velká Praha. Při mobilizaci v roce 1938 zastával místo přednosta zdravotní služby Velitele okrsku Praha. Od března 1939 až do ukončení likvidace československé armády pak plnil totožnou roli u Velitelství 1. divize.<sup>7)</sup>

Co se jeho osobního života týče, za zmínku jistě stojí konverze k pravoslavné církvi, uskutečněná v roce 1921 na přání jeho ruské manželky.<sup>8)</sup> S největší pravděpodobností při této příležitosti přijal druhé jméno Konstantin. Dne 4. ledna 1924 se s ženou Marijou<sup>9)</sup> dočkali narození dcery Niny, která přišla na svět v Zemské porodnici v Praze.<sup>10)</sup> Kromě rodiny se ve volném čase věnoval rovněž překladatelské činnosti z ruštiny. Jednalo se například o román Lva Nikolajeviče Tolstého Vzkříšení či publikace k nejnovějším ruským dějinám – čtyřdílný román Petra Nikola-





Jan Konstantin Kessler (1892–1943).  
Bundesarchiv, R 3017/9015.

jeviče Krasnova Od carského orla k rudému praporu nebo knihu Nikolaje Aleksejeviče Sokolova Zavraždění carské rodiny. Dokumenty a vyšetřování.<sup>11)</sup>

### **Začátek v protinacistickém odboji**

Březnová okupace českých zemí v roce 1939 přinesla dalekosáhlé změny. Jednou z nich byla postupná likvidace československé armády. Někteří vojáci nastoupili do civilního zaměstnání, část přešla do Národního souručenství, bezpečnostních složek Ministerstva vnitra, případně do nově vzniklého vládního vojska. Mnozí z nich se nedokázali smířit s nacistickou nadvládou a začleňovali se do vznikajících odbojových uskupení. K nejvýznamnějším patřila ilegální vojenská organizace Obrana národa vedená bývalými generály a dalšími vysokými důstojníky československé armády. Počátek jejího formování je datován již od druhé poloviny března 1939. V krátké době si dokázala vybudovat strukturu na celém území protektorátu.

Jan Konstantin Kessler sloužil v likvidované československé armádě až do konce roku 1939, poté se stal šéflékařem dermato-venerologického oddělení pražského sanatoria SANOPZ. V blíže nezjištěném období byl také lékařem fotbalového klubu SK Slavia Praha.<sup>12)</sup> Již v dubnu 1939 se začlenil do Obrany národa. Jak přesně se do organizace dostal, není známo. Můžeme vycházet z toho, že vzhledem k jeho vysoké hodnosti byl patrně zapojen některým ze svých kolegů. Podle informací uvedených v žádosti o vydání osvědčení podle zákona č. 255/46 Sb. podané manželkou Marijou se podílel například na tvorbě podzemní vojenské sítě, převádění přes hranice, rozšiřování letáků.<sup>13)</sup> Při provádění těchto činností nepůsobil pouze v okruhu Obrany národa, ale kooperoval i s jinou skupinou rezistence. Její základna se zformovala kolem bývalého vojenského pilota Vladimíra Černého (1895–1943), který spolupracoval s Milošem Ottou Bondym (1895–1943?).<sup>14)</sup> Abychom si přiblížili, jakým způsobem byl do tohoto soukolí zapojen J. K. Kessler, bude nezbytné nejdříve nastínit okolnosti a význam jejich spojení.

### **Činnost Miloše Otty Bondyho – „Bondyho skupina“**

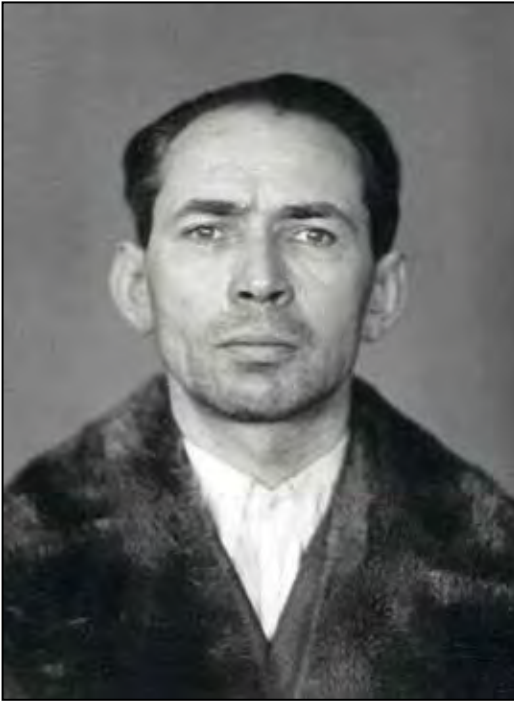
Vypuknutí války a rychlá porážka Polska znemožnily nadále využívat k odchodům do exilu tzv. polskou cestu. Dostupná zůstala pouze jediná trasa směřující přes Slovensko a Maďarsko do Jugoslávie. Odtud bylo možné odjet buď na Západ, nebo na Střední východ. Zájem o příchod dalších vojáků i civilistů měli především velitelé a organizační pracovníci budující československou zahraniční armádu. Na zprostředkování odchodů z protektorátu do zahraničí se podílela řada skupin včetně vojenské odbojové organizace Obrana národa. Problém cesty na jihovýchod spočíval v přechodu Maďarska, neboť zdejší úřady postupovaly vůči uprchlíkům nekompromisně a na svém území je netolerovaly. Z tohoto důvodu byl v Budapešti následně zřízen záchytný bod, který vznikl v budově francouzské diplomatické mise. Osoby směřující do exilu zde prostřednictvím bývalého úředníka československého Ministerstva zahraničních věcí Stanislava Miňovského (1887–1953) od Francouzů získávaly cestovní dokumenty (laissez-passer) potřebné k výjezdu do Jugoslávie.



Miloš Otto Bondy (1895–1943?).  
Národní archiv, Praha, Policejní  
ředitelství Praha II – všeobecná  
spisovna, 1941–1950, sign. B 2450/7,  
kart. 735.

Tato mezistanice se stala významnou i pro československo-francouzskou zpravodajskou činnost. Zásahu na tom měl především Miloš Otto Bondy,<sup>15)</sup> přes kterého informace proudily. Jeho působení v Budapešti nebylo vůbec náhodné. Při vyhlášení války se právě obchodně pohyboval ve Francii, kde vzhledem ke svému židovskému původu začal usilovat o získání francouzského státního občanství. Odezva byla zamítavá, nicméně se o tuto záležitost začalo zajímat zpravodajské oddělení hlavního štábu francouzské armády. Zároveň s policejním příkazem k vystěhování ze země proto byla Bondymu nabídnuta práce pro francouzskou zpravodajskou službu. Ten se spoluprací souhlasil a vybaven novým francouzským pasem na jméno Michel Bonis odjel 5. prosince 1939 do Budapešti. Odtud začal budovat výzvědnou síť v protektorátu a spojení s Prahou, čímž se zapojil do odboje. Jeho primární úkol spočíval v získávání informací převážně hospodářského, politického a vojenského charakteru se zaměřením na oblast letectví. Důvodem nejspíš bylo, že měl v tomto odvětví řadu kontaktů z doby, kdy byli s bratrem Karlem Bondym (1894–1965) spoluvlastníky letecké firmy Avia.<sup>16)</sup>

Z Bondyho iniciativy vznikla v Praze kolem jeho syna Miloše (1921–1986) a Aloise Pacolda<sup>17)</sup> (1896–1943) zpravodajská buňka napojená na široký okruh osob z Obrany národa. Od nich byly získávány zprávy zaměřené na politickou situaci v protektorátu, pohyby vojenských transportů a dislokaci německých jednotek. Spojení mezi Prahou a Budapeští zajišťovali zaměstnanci obsluhující jídelní a lůžkové železniční vozy společnosti Mitropa. Hlavním kurýrem byl Jaroslav No-



Alois Pacold (1896–1943).  
Bundesarchiv, R 3017/9015.



Vladimír Černý (1895–1943).  
Bundesarchiv, R 3017/9015.

vák, jehož v případě nepřítomnosti zastupovali František Žáček, Jan Karel nebo průvodčí Antonín Mašín, všichni taktéž napojení na domácí odboj. Dosah Bondyho sítě nebyl zdaleka malý. Informace o protektorátní policii, náladách obyvatelstva či vztazích Čechů a Němců dostával například od úředníka protektorátního Ministerstva vnitra Františka Nepilého (1892–1943). Kontakty měl rovněž na Slovensku. Navíc skrze své postavení na francouzském vyslanectví pomáhal protektorátním uprchlíkům do exilu. Toho využívali na pražskou zpravodajskou skupinu napojení bývalí armádní letci, ale samozřejmě i další lidé prchající z protektorátu.<sup>18)</sup>

### Skupina kolem Vladimíra Černého

Nacistická okupace českých zemí a vytvoření Protektorátu Čechy a Morava zasáhly také Svaz letců republiky Československé.<sup>19)</sup> Na tajném setkání jeho výboru bylo rozhodnuto organizovat ilegální odchody letců do zahraničí. Tohoto úkolu se chopili sekretář svazu kapitán v záloze Josef Malý, kapitán v záloze Vladimír Černý, podplukovník Josef Hamšík, kapitán v záloze Jan Popelák, poručík Josef Žampach, Dr. Josef Ettl, pilot továrny Avia Rudolf Dalecký a další. Mnoho vhodných odborníků a specialistů pro „export“ do ciziny získali díky nenápadnému novinovému inzerátu z března 1939: *„Zaměstnání pro letce! Svaz letců má v záznamu velký počet mladých zdravých sil, zdatných řemeslníků všech oborů, úředníků technických i administrativních, absolventů středních a odborných škol s maturitou, obchodních příručí, šoférů, automechaniků (motorářů) a t. d. vesměs výkonných letců, kteří konali dodnes službu u vojenského letectva jako piloti, pozorovatelé a mechanici. Svaz letců obrací se s prosbou na zaměstnavatele, aby přijímáním jich do služeb umožnili jim existenci. Bližší sdělí Svaz letců v Praze II., Na Poříčí 37, telefon č. 638-19.“*<sup>20)</sup> Krátce nato navázali spolupráci s odbojáři z Obrany národa, předně s majorem Jaroslavem Hájčkem (krycím jménem Petr), štábním kapitánem Jaroslavem Kašparem (Babický) a praporčíkem Ladislavem Vosykou (Honza). S jejich pomocí vypravovali až do zahájení druhé světové války vybrané osoby únikovými trasami směřujícími z Moravské Ostravy do Polska. Pro většinu z nich to však byla pouze přestupní stanice v cestě na Západ.<sup>21)</sup>

Již v prosinci 1939, tedy nedlouho poté, co byl Milošem O. Bondym dán podnět k vybudování ilegální zpravodajské sítě v protektorátu a spojení mezi Prahou a Budapeští, byl Alois Pacold seznámen s Vladimírem Černým (1895–1943).<sup>22)</sup> Údajně k tomu došlo prostřednictvím Karla Bondyho, bratra Miloše O. Bondyho. Ten byl totiž stejně jako A. Pacold a Miloš Bondy mladší vyzván ke spolupráci při získávání zpravodajských informací, nicméně aktivně se jí neúčastnil.<sup>23)</sup> Spojení Karla Bondyho s letci ovšem nebylo vůbec náhodné, protože dříve s bratrem v tomto odvětví podnikal a od roku 1926 byli oba čestnými členy Svazu československých pilotů.<sup>24)</sup> V. Černý byl následně přizván, aby se podílel na dodávání zpráv špionážního charakteru pro Miloše O. Bondyho. Důvodem, proč ke vzájemné kooperaci došlo, bylo pravděpodobně to, že z ní obě strany mohly získat. Svaz letců RČS měl zájem především o kontakty na osoby, které budou převádět uprchlíky



Josef Žampach (1913–1943).  
Bundesarchiv, R 3017/9015.



Josef Hamšík (1895–1943).  
Bundesarchiv, R 3017/9015.

z protektorátu tzv. balkánskou cestou. M. O. Bondy zase potřeboval spolehlivé informace, které mu členové svazu byli schopni z různých zdrojů opatřit.<sup>25)</sup>

Výměna zpráv mezi pražskou buňkou a Budapeští probíhala prostřednictvím pracovníků jídelních a lůžkových železničních vozů. Systém fungoval oboustranně. Hlavním odesílatelem a příjemcem byl A. Pacold. V. Černý mu ze svých zdrojů předával informace či dokumenty označené šiframi „D“ či „Děda“, které pak při služebních cestách kurýři tajně převáželi přes hranice a v Maďarsku odevzdávali M. O. Bondymu. Druhou možností byla klasická poštovní korespondence. Úskalí tohoto spojení spočívalo v kontrole dopisů, a proto sdělení a příkazy byly zasílány v zašifrované podobě na místa určených krycích adres. Jedno z nich bylo v kavárně Havel, kde v tu dobu pracoval Miloš Bondy mladší. Od něj poté dopisy putovaly buď dorukou A. Pacolda, nebo dle příkazu do zvolených poštovních schránek.<sup>26)</sup>

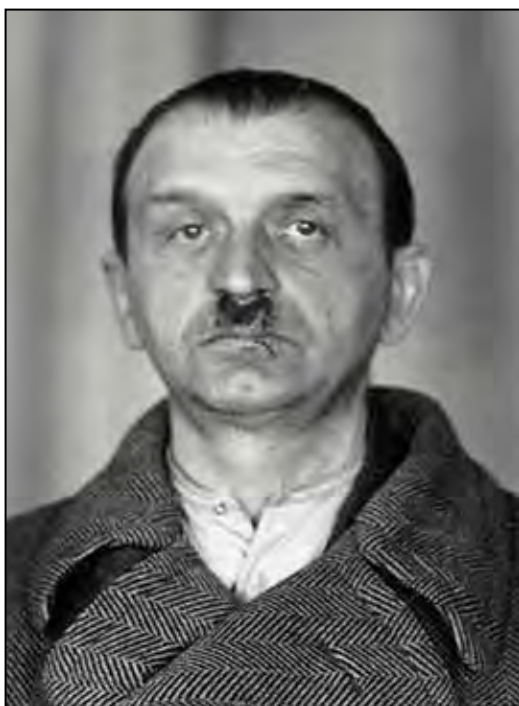
Za účelem zpravodajské činnosti navázal V. Černý styk s celou řadou osob. Koncem roku 1939 se obrátil na svého kolegu z odbojové skupiny Svazu letců RČS podplukovníka Josefa Hamšíka (1895–1943)<sup>27)</sup> s žádostí, aby obstarával různé zprávy a údaje špionážní povahy. Zároveň mu prozradil, že získané informace předávané tajně do Maďarska M. O. Bondymu budou sloužit ke zpravodajským účelům Francii. J. Hamšík se poté obrátil na poručíka letectva v záloze Josefa Žampacha (1913–1943),<sup>28)</sup> technického úředníka (kresliče) firmy Českomoravská-Kolben-Daněk v Praze vyrábějící obrněné vozy pro Wehrmacht. Od něj dostával zprávy týkající se podniku a produkce vojenské techniky. Z těchto informací pak sestavoval hlášení odevzdávaná kapitánu letectva v záloze Josefu Malému (1898–1967),<sup>29)</sup> vedoucím ilegální odbojové skupiny Svazu letců RČS.<sup>30)</sup>

Mezi spolupracovníky V. Černého patřili kupříkladu jeho známý z armády praporčík generálního štábu František Nepilý (1892–1943),<sup>31)</sup> plukovník Josef Řečínský (1894–1943)<sup>32)</sup> nebo bankovní úředník Artur Schwarz (1896–1943).<sup>33)</sup> Všichni jmenovaní měli prostřednictvím svých kontaktů z odbojových skupin zajišťovat hospodářské, politické a vojenské zprávy. První uvedený podával informace z ekonomické a společenské oblasti protektorátu, neboť z pozice ministerského úředníka měl k těmto zprávám přístup. Sám se navíc nabídnul, že kromě toho poskytne soupisy lidí zatčených gestapem, které dostával služebně na vědomí. Druhý zmíněný získával informace z hnutí Vlajka a jiných organizací kolaborujících s nacisty. Poslední jmenovaný sice více pomáhal s úteků do zahraničí, ale také dokázal shromažďovat užitečné zprávy a finanční prostředky.<sup>34)</sup>

Václav Černý byl rovněž ve spojení s podplukovníkem gšt. Rudolfem Feistmantlem (1892–1943)<sup>35)</sup> napojeným na již zmíněného majora gšt. Jaroslava Hájička a štáb Ústředního vedení Obrany národa. Feistmantl se zaměřil na pozorování německých vojenských transportů a stavů posádek. S touto špionážní činností mu pomáhal Stanislav Livečka (1896–1943)<sup>36)</sup> z Olomouce, jenž kromě údajů o přesunech armády po železnici přes Moravu zprostředkoval také informace o výrobě plynových masek v továrně na pumpy Sigmund v Lutíně. R. Feistmantl navíc ještě dodával zprávy týkající se hospodářství, které získával ze své pozice administrativního rady Zemského úřadu v Praze.<sup>37)</sup> Dalším kontaktem výzvědné sítě byl



František Nepilý (1892–1943).  
Bundesarchiv, R 3017/9015.



Josef Řečinský (1894–1943).  
Bundesarchiv, R 3017/9015.



bývalý zaměstnanec Ministerstva zahraničních věcí Karel Pajgr (1897–1943).<sup>38)</sup> Spolupráci s ním navázal na doporučení členů Obrany národa<sup>39)</sup> nejprve A. Pacold a následně i V. Černý. S využitím svých známostí obstarával různorodé informace o zatčených Česích, zásobování surovinami, polických událostech, transportech, síle garnison a podobně.<sup>40)</sup> S některými z okruhu výše uvedených lidí se V. Černý podílel na přípravě sabotáží. Hlavním cílem bylo ochromení dálkových vojenských vlaků. K tomu sloužily tzv. „bonbony“. Šlo o kuličky vyráběné smícháním ševcovské smůly a smirku. Jejich použití obstarávali vybraní železničáři, kteří jejich vložení do ložiskových maznic lokomotiv způsobovali zadření ložisek a tím nepojízdnost souprav.<sup>41)</sup>

### **Role Jana K. Kesslera v odboji**

Pád Polska v září 1939 způsobil uzavření nejfrekventovanější trasy útěků z protektorátu do zahraničí. Tuto cestu doposud využíval také Svaz letců RČS, který pro pokračování organizování ilegálních přechodů hranic potřeboval zprostředkovat převádění osob přes Slovensko a Maďarsko směrem na Balkán. Přibližně od prosince 1939 do poloviny ledna 1940 se to dařilo s pomocí Jaroslava Pohla (1893–1943), krycím jménem Mostečka, a jeho spolupracovníků na Hodonínsku. Ten se k V. Černému dostal prostřednictvím A. Schwarze, známého z legií, při náhodném setkání.<sup>42)</sup> Letci poté hledali ještě další trasy vhodné k útěkům a obrátili se s žádostí o pomoc na Rudolfa Feismantla. Jeho napadlo vyhledat Jana K. Kesslera, s nímž společně působil u štábu I. divize v Praze a navíc byli oba členy Obrany národa. Důvodem nejspíš bylo, že Kessler pocházel z blízkosti Uherského Hradiště a znal dobře okolí. Ten potom obratem oslovil redaktora Josefa Jošta (1895–1942),<sup>43)</sup> o kterém věděl, že je schopný podobné věci zařídit. Jejich zásluhou došlo v lednu 1940 k domluvené schůzce v Kesslerově bytě, kde se setkali s V. Černým a R. Feistmantlem. Zároveň jim zde Jošt představil učitele z Chrlic u Brna Františka Bednáře (1904–1945),<sup>44)</sup> který zajišťoval přechody přes hranice. S ním se pak dohodli na podmínkách vzájemné spolupráce.<sup>45)</sup>

Dle domluvy jim F. Bednář přislíbil přístup ke svým převaděčům hranic vždy v pondělí a ve čtvrtek za předpokladu, že vyslané osoby budou vybaveny dostatečnými finančními obnosy. Problém s opatřením peněz řešil V. Černý na zakázku vyrobeným falešným razítkem s textem SLOVENSKÝ ŠTÁT, jehož pomocí přetiskoval neplatné české stokoruny a měnil je tak na slovenskou měnu. O další prostředky získané z různých zdrojů, například maďarské pengő, se přičinili rovněž A. Schwarz a R. Feistmantl. Spojení s F. Bednářem však nevydrželo příliš dlouho, neboť po několika nevydařených odchodech skupin letců do zahraničí musel z důvodu hrozícího odhalení převaděčskou činnost přerušit. Od této chvíle s ním už J. K. Kessler ani R. Feistmantl raději nechtěli mít nic společného.<sup>46)</sup>

Pokud se cesta do Maďarska zdařila, měl následně celý proces „exportu“ na Balkán dokončit Miloš O. Bondy. Výše jsme se zmínili, že jeho působení na francouzském vyslanectví v Budapešti nabízelo několik výhod. Podstatnou pro skupinu okolo V. Černého a Svaz letců RČS byla možnost dostat protektorátní občany do



Artur Schwarz (1896–1943).  
Bundesarchiv, R 3017/14671.



Rudolf Feistmantl (1892–1943).  
Bundesarchiv, R 3017/9015.

zemí mimo německý vliv. Zvolený systém předávání uprchlíků fungoval na principu poznávacího znamení. V tomto případě byly osoby před přechodem hranic vybaveny desetikorunovou bankovkou s identifikačním číslem, které bylo v předstihu tajně sděleno M. O. Bondymu. Ten uprchlíky v Budapešti přebíral a pak na základě převzatých bankovek obratem informoval spolupracovníky v protektorátu o příjezdu konkrétních osob.<sup>47)</sup>

Mezi činnostmi Jana K. Kesslera, o kterých toho příliš nevíme, bylo získávání a předávání informací špiónážní povahy. Není pochyb o tom, že i touto aktivitou přispěl k protinacistickému odboji, nicméně z dochovaných pramenů, až na výjimku, nelze určit konkrétní případy. Zdokumentováno je pouze předání seznamu patnácti až dvaceti jmen důvěrníků a úředníků státní policie. O jeho získání se na jaře roku 1940 postaral Josef Řečínský, jenž ho kvůli obavám ze zatčení nechal poslat Františku Nepilému s instrukcemi, jak postupovat. Ten zhotovil dvě kopie soupisu. Jednu poslal přes A. Schwarze V. Černému. Druhou podle pokynů obdržel J. K. Kessler a zakrátko ji předal F. Bednářovi.<sup>48)</sup> Ukrývání tajných a důvěrných spisů zdravotnického oddělení Ministerstva národní obrany dokládá děkovný dopis ze září 1945 adresovaný Marije Kesslerové. V něm jí ministerstvo vyjádřilo uznání za to, že byla v době okupace zasvěcena do manželovy vlastenecké práce a po jeho zatčení a smrti uchovávala tyto důležité dokumenty až do konce války, kdy je předala vojenské správě.<sup>49)</sup>

### **Zatčení a věznění**

Smyčka kolem Miloše O. Bondyho, potažmo skupiny Vladimíra Černého, se začala pomalu utahovat v únoru 1940. Vzniklá zpravodajská buňka nejspíš nebyla tak nenápadná, jak si její členové mysleli, a proto neunikla pozornosti gestapa. Již v lednu si měl údajně K. Pajgr stěžovat J. Joštovi na chování A. Pacolda a neopatrnost osob kolem něj, které mohly ohrozit celou informátorskou síť.<sup>50)</sup> Nedlouho poté přišla zásadní rána způsobená německou kontrašpiónáží vídeňské služebny Abwehru. Odbojáři v Praze se sice dozvěděli, že činnost francouzského vyslanectví v Budapešti a M. O. Bondyho sleduje agent Wolf, avšak nepodařilo se jim ho včas varovat. Na podnět německých úřadů byl pak Bondy 19. února 1940 zadržen maďarskou policií a převezen do protektorátu. V následujících dnech začala vlna zatýkání osob z různých odbojových skupin zapojených do jeho zpravodajské sítě. Ta byla zlikvidována, ale útoky do zahraničí prostřednictvím záchytného bodu v Maďarsku se nacistům zastavit nepodařilo. „Exportní“ agendu v Budapešti pouze převzal někdo jiný.<sup>51)</sup>

Po M. O. Bondym byli 21. února 1940 gestapem zatčeni jeho domnělí nejbližší spolupracovníci, jmenovitě Alois Pacold, Jaroslav Novák, František Žáček, Miloš Bondy mladší a nechyběl ani bratr Karel Bondy. Dne 23. února následovalo zadržení Vladimíra Černého a Karla Pajgra. Širšímu okruhu lidí se německá tajná státní policie dostala na stopu až o něco později, s největší pravděpodobností pomocí praktikování krutých výslechů nebo nově objevených důkazů. Rudolf Feistmantl, Josef Hamšík a Josef Řečínský byli zatčeni ve třetí vlně 20. března 1940. Zbývají-



Karel Pajgr (1897–1943).  
Bundesarchiv, R 3017/9015.

cí muže zadrželo gestapo individuálně. Pro Jana K. Kesslera si přišlo 30. března, Josefa Žampacha odvedlo 4. dubna a 8. dubna 1940 byl zatčen František Nepilý.<sup>52)</sup>

V celách nakonec skončili i ostatní. Rozdíl byl v tom, že většina z nich byla zatčena v rámci jiných odbojových skupin. Na jejich spojení s V. Černým a M. O. Bondym gestapo rovněž přišlo, nicméně hlavním důvodem zadržení byla rozsáhlejší ilegální činnost. Nejprve proběhlo 20. března 1940 zatčení Artura Schwarze, následovalo uvěznění Jaroslava Pohla, Stanislava Livečky a dalších osob z okruhu kolem nich.<sup>53)</sup> Josef Jošt, který se ukrýval na Klatovsku, byl dopaden také na jaře 1940.<sup>54)</sup> Nejdéle se dařilo unikat Františku Bednářovi, který se skrýval od dubna 1940 až do 15. listopadu 1942. Nutno dodat, že po svém zadržení se stal konfidentem gestapa.<sup>55)</sup> Žaláři se z uvedených osob vyhnul pouze Josef Malý, kterému se v květnu 1940 podařilo uprchnout z protektorátu.<sup>56)</sup>

Vraťme se zpět k Janu K. Kesslerovi a jeho zatčení 30. března 1940. Tento den si pro něj přímo do jeho bytu v ulici Starodružiníků (dnes Václavkova) č. p. 509/26 v Praze-Dejvicích přišlo gestapo. Nejprve strávil nějaký čas v „Pečkárně“ a na Pankráci, kde byl podroben trýznivým výslechům. Po šesti měsících utrpení putoval do drážďanské věznice v ulici George-Bähr-Straße 5.<sup>57)</sup> Zde na něj byl téměř po roce vystaven zatykač (Haftbefehl) s příkazem k umístění do soudní vyšetřovací vazby. Poté byl 18. července 1941 na rok odeslán do věznice v Gollnově. Dne 19. července 1942 následoval převoz do berlínské věznice Moabit, ve které po dvou letech a zhruba čtyřech měsících v samovazbě čekal na soud. Během této doby a také po odsouzení byl J. K. Kessler zaměstnáván různými pracemi, kupříkladu přebíráním hrachu a fazolí nebo praním špinavých a zakrvácených německých uniforem.<sup>58)</sup>



Josef Jošt (1895–1942).  
Archiv bezpečnostních složek, Praha,  
fond Německé soudy v Říši.

### Soud a poprava

Proces s Vladimírem Černým, Janem K. Kesslerem a dalšími členy odbojové skupiny proběhl 4. a 5. srpna 1942 u Lidového soudního dvora v Berlíně (Volksgerichtshof). Obžalováno bylo celkem patnáct osob, z nichž si devět hlavních aktérů uvedených v tomto příspěvku vyslechlo rozsudek smrti za napomáhání nepříteli a za přípravu velezrady proti Říši. Kromě dvou výše uvedených šlo o Rudolfa Feistmantla, Karla Pajgra, Josefa Řečínského, Josefa Žampacha, Aloise Pacolda, Josefa Hamšíka a Františka Nepilého. Posledním třem byla ještě připsána špionáž proti Německu. Miloš Bondy mladší si vysloužil doživotí v káznici. Jaroslav Novák a František Žáček byli odsouzeni k trestu patnácti let káznice. Nejlépe u soudu dopadl Karel Bondy, který byl jako jediný zproštěn viny.<sup>59)</sup> Gestapo ho ale obratem vzalo do ochranné vazby. Poté byl vězněn na Pankráci, v policejní věznici v terezínské Malé pevnosti, v koncentračním táboře Auschwitz a nakonec v koncentračním táboře Buchenwald, kde byl v dubnu 1945 osvobozen.<sup>60)</sup>

Mezi soudním přelíčením a popravou odbojářů ze skupiny Vladimír Černý a spol. uběhlo dlouhých osm měsíců. V této době byli odsouzení umístěni ve věznici Berlín-Plötzensee, kde měly být ortely vykonány. Jedinou útěchu při čekání na smrt představovala povolená korespondence s blízkými, návštěvy možné nebyly. Některé z těchto dopisů se dochovaly do dnešní doby, což nám umožňuje nahlédnout za oponu vězeňského života. Dozvídáme se z nich, že příbytkem J. K. Kesslera se stala cela číslo 116. Zjišťujeme informace o prostoru kolem, tedy o oddělení (označovaném také jako chodba), ve kterém bylo místo v kobkách celkem pro padesát odsouzených. Dále se zmiňoval o četbě novin, společných patnáctimi-

nutových vycházkách na dvoře s příkázanými rozestupy a také o tom, že se občas dorozumíval s J. Řečínským z vedlejší cely.<sup>61)</sup> Jak zdlouhavé muselo být v těchto podmínkách čekání na exekuci, dokládá úryvek z dopisu s datem 5. března 1943: „*Přebírám hrách a přemítám, že náš národ byl přece v mnohých věcech na prvních místech Evropy a teď v tak zvaném Protektorátě tak ponížěn [...] jako někde v kolonii. [...] Vracím se často k myšlence o Nerudově době. Píši nesmysly, ale co mám psát, o čem mám psát, mezi těmito 4 stěnami, kde už mám všechno tisíckrát přemyšlené se všech stran a kolem dokola. Snad, že jsme dnes konečně po 4 nedělích dostali čistou utěrku? Ta, kterou jsme měli, byla černá jako bota.*“<sup>62)</sup>

Aby se Jan Konstantin Kessler rozloučil se svými drahými, především s milovanou dcerou Ninočkou a manželkou Marijou, napsal v den popravy rodině poslední dva dopisy. Jejich obsahem jsou srdceryvná slova a vyjádření lítosti, že se s nimi už nikdy neuvidí. Co mu v té době probíhalo hlavou, dobře vystihuje část dopisu na rozloučenou z 8. dubna 1943: „*Nepláči, ačkoliv bych měl, vždyť vím, co po mně zbudě. Je mi to samému divné, snad to ještě přijde, ačkoliv si myslím, že konec lze prožívat i bez slzí. Vidím Vás všechny před očima a nikomu nepatří nyní mé myšlenky než Vám a Bože můj, mé Mariji a mé Ninočce.*“<sup>63)</sup> Na vykonání trestu čekal v chladu čtyř stěn na cele smrti číslo 7. Jeho život vyhasl pod sekyrou gilotiny na popravišti věznice Berlín-Plötzensee dne 8. dubna 1943 v 19 hodin a 18 minut.<sup>64)</sup> V ten samý den a tím samým způsobem byli popraveni také odbojáři Vladimír Černý, Rudolf Feistmantl, Josef Hamšík, František Nepilý, Alois Pacold, Karel Pajgr a Josef Zampach. Pouze Josef Řečínský zemřel na následky věznění již dříve.<sup>65)</sup>

Zbývající osoby kolem Václava Černého dopadly totožně. V listopadu 1942 stannuli Artur Schwarz, Jaroslav Pohl, Stanislav Livečka a zbytek jejich skupiny před Lidovým soudním dvorem, přičemž všichni tři jmenovaní byli za přípravu velezrady a napomáhání nepříteli odsouzeni k trestu smrti. Rozsudky byly vykonány během roku 1943 ve věznici Berlín-Plötzensee.<sup>66)</sup> Stejný osud potkal Josefa Jošta, odsouzeného v dubnu 1942 za zemězradu a přípravu k velezradě.<sup>67)</sup> Zapomenout samozřejmě nemůžeme ani na Miloše O. Bondyho, iniciátora vytvoření celé ilegální zpravodajské sítě. Proces s ním se uskutečnil 10. srpna 1942 v Berlíně před prvním senátem Lidového soudního dvora. Byl obžalován z napomáhání nepříteli, přípravy velezrady a ze zemězrady. Usvědčujícími důkazy se staly zajištěné zpravodajské materiály. Rovněž se potvrdilo, že francouzská rezidentura v Budapešti hrála významnou úlohu při převádění českých a slovenských uprchlíků na Balkán. Konečný verdikt, ve kterém byl M. O. Bondy označen za zvláště nebezpečného nepřítel Třetí říše, nemohl znít jinak než smrt.<sup>68)</sup> Datum ani místo jeho smrti se zatím nepodařilo zjistit. Podle vězeňské karty byl naživu ještě 19. února 1943, kdy byl z věznice Plötzensee převezen do Maďarska.<sup>69)</sup>

## Závěr

Dnes nám osobu generála zdravotní služby MUDr. Jana Konstantina Kesslera připomínají zejména dvě hmotné památky. První z nich je soubor jeho osobních předmětů uložený ve sbírce Památníku Terežín, do které byly v šedesátých le-



Předměty Jana Konstantina Kesslera z věznice Berlín-Plötzensee. Památník Terežín.  
Objects belonging to Jan Konstantin Kessler from the Berlin-Plötzensee Prison.  
Terežín Memorial.



Pamětní deska Jana Konstantina Kesslera.  
Memorial plaque dedicated to Jan Konstantin Kessler.

tech převedeny z Vojenského historického ústavu. Jedná se o kapesník, dvě košile, ponožky, lýtkové podvazky, plátěný obal od balíčku, obvazový šátek, spodky a dva dopisy. Tyto věci pocházejí z doby jeho věznění v Berlíně-Plötzensee a je dost pravděpodobné, že některé části oblečení mohl mít na sobě těsně před smrtí. Jejich prostřednictvím tak máme k dispozici autentické artefakty, které zhmotňují vzpomínky na tohoto vlastence a hrdinu protinacistického odboje.<sup>70)</sup> Druhou památku představuje pamětní deska umístěná na domě ve Václavkově ulici (dříve Starodružiníků) č. p. 509/26 v Praze-Dejvicích, kde s rodinou od roku 1924 bydlel. Byla zhotovena na žádost pozůstalé manželky Mariji Kesslerové a odhalena v dubnu 1948. Dále byl po válce Jan Konstantin Kessler in memoriam vyznamenán Československým válečným křížem 1939 a povýšen do hodnosti generála.<sup>71)</sup> Zapomenuti nejsou ani oběťavi letci. Na budově v ulici Na Poříčí č. p. 1061/37, Praha – Nové Město, kde v letech 1929–1940 sídlil sekretariát Svazu letců republiky Československé, byla v roce 1998 umístěna pamětní deska popraveným členům vedení svazu.<sup>72)</sup>

#### Poznámky

<sup>1)</sup> Moravský zemský archiv v Brně, Sběrka matrik (E 67), číslo knihy 11498, Hluk – římskokatolická církev, matrika narozených 1879–1901, s. 385. Dostupné z: <https://www.mza.cz/actapublica/matrika/detail/9491?image=216000010-000253-003377-000000-011498-000000-AP-B11197-03850.jp2> [cit. 22. 5. 2023].

<sup>2)</sup> Tamtéž, číslo knihy 11511, Hluk – římskokatolická církev, matrika zemřelých 1879–1933, s. 408–409. Dostupné z: <https://www.mza.cz/actapublica/matrika/detail/9981?image=216000010-000253-003377-000000-011511-000000-00-B01844-02050.jp2> [cit. 22. 5. 2023].

<sup>3)</sup> Národní archiv, Praha, Digitalizované pobytové přihlášky pražského policejního ředitelství (kon-skripce) 1850–1914 – Kessler (Dvořák) Marie (1856), Kessler Johann (1892). Dostupné z: <http://digi.nacr.cz/prihlasky2/?session=9dbae4feab02652978ed598f6615b34b09af4190957150ad8374fcbfd368d44b&action=image&record=6> [cit. 22. 5. 2023].

<sup>4)</sup> Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv, Praha (dále VÚA-VHA), Legionářské poslužné spisy, Jan Kessler. Tamtéž, Osobní karty legionářů, Jan Kessler. Jaroslav LÁNÍK – Miloslav ČAPLOVIČ – Jiří RAJLICH, *Vojenské osobnosti československého odboje 1939–1945*, Praha 2005, s. 131.

<sup>5)</sup> Archiv hlavního města Prahy, Sběrka matrik (156), Pravoslavná církev v Praze, sign. PRAV N3, 1929–1924, zápis č. 51. Dostupné z: <http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=DD3649F02B64464B989B361141020981&scan=22#scan22> [cit. 31. 5. 2023].

<sup>6)</sup> VÚA-VHA, Legionářské poslužné spisy, Jan Kessler. Tamtéž, Osobní karty legionářů, Jan Kessler.

<sup>7)</sup> VÚA-VHA, Kvalifikační listina, Jan Kessler.

<sup>8)</sup> Moravský zemský archiv v Brně, Sběrka matrik (E 67), číslo knihy 11498, Hluk – římskokatolická církev, matrika narozených 1879–1901, s. 385. Dostupné z: <https://www.mza.cz/actapublica/matrika/detail/9491?image=216000010-000253-003377-000000-011498-000000-AP-B11197-03850.jp2> [cit. 22. 5. 2023].

<sup>9)</sup> Ruské jméno Marija, které manželka J. K. Kesslera používala i po přesídlení do Československa, se v češtině skloňuje podle vzoru „žena“ (s koncovkou -i ve 2. pádě).

<sup>10)</sup> Archiv hlavního města Prahy, Sběrka matrik (156), Pravoslavná církev v Praze, sign. PRAV N3, 1929–1924, zápis č. 51. Dostupné z: <http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=DD3649F02B64464B989B361141020981&scan=22#scan22> [cit. 31. 5. 2023].

<sup>11)</sup> Zjištěno z katalogu Národní knihovny České republiky. Dostupné z: <https://aleph.nkp.cz/> [cit. 31. 5. 2023].

<sup>12)</sup> *Za Janem K. Kesslerem*, Národní osvobození, 1946, č. 83, 7. 4. 1946, s. 3.



- <sup>13)</sup> VÚA-VHA, Sbírnka osobních spisů žadatelů o vydání osvědčení podle § 8 zákona č. 255/1946 Sb., spis Kessler Jan, nar. 5. 9. 1892, č. j. 120529/47.
- <sup>14)</sup> Bundesarchiv, Berlín (dále BArch), fond (dále f.) R 3017 – Oberreichsanwalt beim Volksgerichtshof, R 3017/9015, Urteil des Volksgerichtshofs gegen Vladimír Černý und andere, Bn. 8a J 242/40g – 1 H 64/42, Berlin 5. 8. 1942, s. 8–9.
- <sup>15)</sup> **Miloš Otto Bondy** byl nejmladším ze tří synů podnikatele židovského původu Léona Bondyho (1860–1923). Narodil se 27. 2. 1895 v Praze. Jeho ženou byla Olga Krulišová, s níž měl syna Miloše Bondyho (1921–1986). Po studiích šel v otcových stopách a začal podnikat. Nejdříve se angažoval v Autodopravní akciové společnosti, poté byl spoluvlastníkem letecké továrny Avia a rovněž se kapitálově podílel na výrobě motocyklů. Jeho koníčkem se od roku 1921 stalo automobilové závodění. Postupně na československých i zahraničních soutěžích vystřídal vozy značek Praga, Austro-Daimler, Bugatti a Renault. Byl také jedním ze zakladatelů organizovaného stolního tenisu v Československu. Po nacistické okupaci českých zemí se Miloš O. Bondy stal spolupracovníkem francouzské zpravodajské služby, která jej vyslala do Budapešti, odkud budoval ilegální výzvědnou síť v protektorátu. Genealogický portál Geni, Miloš Otto Bondy. Dostupné z: <https://www.geni.com/people/Milo%C5%A1-Bondy/6000000029665251737> [cit. 19. 5. 2023]. Wikipedie. Otevřená encyklopedie, Miloš Otto Bondy. Dostupné z: [https://cs.wikipedia.org/wiki/Milo%C5%A1\\_Otto\\_Bondy](https://cs.wikipedia.org/wiki/Milo%C5%A1_Otto_Bondy) [cit. 19. 5. 2023].
- <sup>16)</sup> Jan GEBHART, *Miloš O. Bondy a zpravodajství z Protektorátu Čechy a Morava*, in: Zlatica Zudová-Lešková (ed.), *Židé v boji a odboji. Rezistence československých Židů v letech druhé světové války*, Praha 2007, s. 55–56.
- <sup>17)</sup> **Alois Pacold** se narodil 8. 12. 1896 v Chrudimi. Vystudoval obchodní akademii a v roce 1915 byl odveden do rakousko-uherské armády, ze které byl o rok později kvůli plicní tuberkulóze propuštěn. Po skončení první světové války pracoval nejprve v továrně na obuv a poté odjel do USA, kde se živil jako dělník. Po návratu do Evropy v roce 1921 působil v Terstu. O dva roky později založil v Praze reklamní firmu „Pacold a spol.“ a také vybudoval továrnu zabývající se kovotiskem a smaltováním. V roce 1938 přešel do Kartelu pro výrobu plechového zboží a budovu továrny prodal. Od prosince 1939 se Alois Pacold podílel na založení tajné zpravodajské organizace v Praze, koordinované ze zahraničí podnikatelem Milošem O. Bondym. V rámci této sítě spolupracoval s Vladimírem Černým a dalšími osobami z různých odbojových skupin. BArch, R 3017/9015, Urteil des Volksgerichtshofs gegen Vladimír Černý und andere, s. 4; Gedenkstätte Plötzensee, Totenbuch, Pacold Alois. Dostupné z: <https://www.gedenkstaette-ploetzensee.de/totenbuch/recherche/person/pacold-alois> [cit. 18. 5. 2023].
- <sup>18)</sup> BArch, R 3017/9015, Urteil des Volksgerichtshofs gegen Vladimír Černý und andere, s. 9, 17, 47–48; J. GEBHART, *Miloš O. Bondy*, s. 56–57.
- <sup>19)</sup> Do roku 1929 nesl název Svaz československých pilotů.
- <sup>20)</sup> *Zaměstnání pro letce!*, Polední list, 24. 3. 1939, s. 7.
- <sup>21)</sup> Václav BOROVAN, *Po zavátých stopách. Historie Svazu letců ČR*, Praha 1998, s. 106–109.
- <sup>22)</sup> **Vladimír Černý** se narodil 2. 2. 1895 v Nuslích. Po ukončení školního vzdělání vstoupil do rakousko-uherské armády a stal se pilotem. Během Velké války působil na italské frontě, kde byl v roce 1916 po přeletu k nepříteli zajat. Poté přešel do československých legií, kde byl nejprve zařazen do 31. pěšího pluku a později převeden do 39. pěšího výzvědného pluku. Po vzniku Československa bránil Slovensko proti Maďarské republice rad. Následně se Vladimír Černý přihlásil do nově vzniklého československého letectva. Jako vojenský pilot absolvoval francouzskou leteckou školu a desetiměsíční studium vojenského a civilního letectví v USA. Roku 1925 s hodností štábního kapitána ukončil svou kariéru v československé armádě. Dále se živil létáním na civilních linkách a stal se šéfpilotem firmy Avia. Byl funkcionářem meziválečného Svazu letců RČS, držitelem několika národních i světových leteckých rekordů. Po nacistické okupaci českých zemí v březnu 1939 byl v rámci odboje napojen na vojenskou ilegální organizaci Obrana národa. Podílel se na odchodu československých leteckých specialistů do zahraničí. Zpočátku přes Polsko, později jihovýchodní cestou na Balkán. Koncem roku 1939 se též zapojil do zpravodajské práce organizované Milošem O. Bondym z Budapešti. Černý Vladimír, *Biografický slovník českých zemí 11*, Praha 2009, s. 51. Dostupné z: [http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/%C4%8CERN%C3%9D\\_Vladim%C3%ADr\\_2.2.1895-%3F8.4.1943](http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/%C4%8CERN%C3%9D_Vladim%C3%ADr_2.2.1895-%3F8.4.1943) [cit. 18. 5. 2023]. Gedenkstätte Plötzensee, Totenbuch, Černý Vladimír. Dostupné z: <https://www.gedenkstaette-ploetzensee.de/totenbuch/recherche/person/cerny-vladimir> [cit. 18. 5. 2023]. Legie 100, Seznam legionářů – Černý Vladimír, nar. 1895. Dostupné z: <http://legie100.com/krev-legionare/6410/> [cit. 18. 5. 2023].

- <sup>23)</sup> Archiv bezpečnostních složek (dále ABS), f. Německé soudy v říši (141), sign. 315-22, Obžalovací spis Vladimíra Černého a dalších, 8a J 242/40g, Berlín 30. 1. 1942, s. 9–10.
- <sup>24)</sup> *Svaz československých pilotů*, Letectví 8, 1928, č. 10, s. 349. Dostupné z: <https://kramerius.army.cz/view/uuid:a30a9f4d-a591-4bda-b8bc-ea30c741823d?page=uuid:8ffac395-51e4-11e9-975e-005056b73ae5> [cit. 23. 5. 2023].
- <sup>25)</sup> ABS, f. 141, sign. 315-22, s. 10.
- <sup>26)</sup> Tamtéž, s. 21, 25.
- <sup>27)</sup> **Josef Hamšík** se narodil 7. 3. 1895 v Zádveřicích nedaleko Zlína. Po složení maturity na učitelském ústavu v Hradci Králové krátce učil na obecné škole na Kroměřížsku. Roku 1915 byl mobilizován a zanedlouho poslán do důstojnické školy v St. Pöltenu. Odtud v září téhož roku odjel na ruskou frontu, kde působil jako velitel čtyři nejprve u pěšího pluku č. 51 a od srpna 1916 u pěšího pluku č. 3, s nímž se v květnu 1917 přemístil na italskou frontu. Následovalo jeho převelení do týlu a změna funkce na staničního důstojníka v Osijeku. Zde vydržel do listopadu 1917. Pak byl znovu vyslán na ruskou frontu, kde se stal velitelem úderní roty pěšího pluku č. 3. Již v této době se několikrát dobrovolně hlásil k letectvu. Úspěšná byla až třetí žádost, díky které byl 1. 5. 1918 zařazen do kurzu leteckých pozorovatelů Fliegeroffizierschule ve Vídni. Poté létal jako pozorovatel polní letecké roty Flik 102G na italské frontě, odkud se po skončení války vrátil domů. Ihned vstoupil do československé armády k Leteckému sboru. Přidělen byl k 1. polní letecké setnině v Uherském Hradišti a zúčastnil se s ní bojů na Slovensku. V dalším období absolvoval řadu pilotních výcviků a kurzů. Než začal vyučovat letce na Pilotní škole v Chebu, vystřídal několik zařazení. Roku 1927 se stal velitelem Pilotní školy stíhací v Chebu a v roce 1932 se ujal velení stíhací peruti III/1. Na konci roku 1936 byl povýšen do hodnosti podplukovníka. Zúčastnil se některých leteckých soutěží a vytvořil několik mezinárodních leteckých rekordů. Při mobilizaci v roce 1938 velel peruti I/4, jejíž tři stíhací letky měly zabezpečovat protileteckou obranu Prahy. Po nacistické okupaci českých zemí se v květnu 1939 s ilegální skupinou Svazu letců RČS zapojil do odboje. J. LÁNÍK – M. ČAPLOVIČ – J. RAJLICH, *Vojenské osobnosti československého odboje 1939–1945*, s. 89. Gedenkstätte Plötzensee, Totenbuch, Hamšík Josef. Dostupné z: <https://www.gedenkstaette-ploetzensee.de/totenbuch/recherche/person/hamsik-josef> [cit. 18. 5. 2023].
- <sup>28)</sup> **Josef Žampach** se narodil 28. 11. 1913 ve Švihově. Po absolvování obchodní školy narukoval do československé armády, kde absolvoval letecký výcvik a následně sloužil u leteckých pluků. Vznik Protektorátu Čechy a Morava pro něj znamenal konec v armádě, kterou opustil v hodnosti poručíka. Poté nastoupil do civilního zaměstnání na pozici technického úředníka v podniku Českomoravská-Kolben-Daněk (ČKD). Zároveň působil v odbojové skupině Svazu letců RČS a významně přispěl k organizování odchodů československých letců do zahraničí. Rovněž shromažďoval vojenské zprávy ze závodu ČKD, jež byly prostřednictvím Josefa Hamšíka a Vladimíra Černého předávány do Budapešti Miloši O. Bondymu. Gedenkstätte Plötzensee, Totenbuch, Žampach Josef. Dostupné z: <https://www.gedenkstaette-ploetzensee.de/totenbuch/recherche/person/zampach-josef> [cit. 18. 5. 2023].
- <sup>29)</sup> **Josef Malý** se narodil do rodiny železničáře dne 20. 5. 1898 v Dubí u Kladna. Roku 1926 se stal tajemníkem Svazu letců RČS. Po nacistické okupaci českých zemí začal se svými kolegy ze Svazu organizovat ilegální odchody leteckých expertů do zahraničí. Na jaře roku 1940 se gestapo dostalo na stopu této jejich činnosti, a proto se v květnu po zatčení některých spolupracovníků rozhodl pro útek za hranice. Společně s dalšími pěti osobami včetně Ladislava Vosyky se vydal přes Slovensko a Maďarsko až na Balkánský poloostrov do jugoslávského Bělehradu. Zde se skupina setkala s Jaroslavem Hájičkem, který jim zprostředkoval cestu do Velké Británie, kam dorazili 26. 10. 1940. Po skončení války se v červnu 1945 vrátil do Prahy. Tam se opět shledal se svou manželkou a třemi syny, kteří byli kvůli jeho útěku z protektorátu internováni v táborech ve Svatoborčicích a v Plané nad Lužnicí. Josef Malý zemřel 13. 6. 1967 a v roce 1991 byl za své zásluhy in memoriam povýšen do hodnosti plukovníka. Václav BORO VAN, *Historie československého vojenského letectva 1914–1945*, Praha 1998, s. 80–81.
- <sup>30)</sup> ABS, f. 141, sign. 315-22, s. 11–12.
- <sup>31)</sup> **František Nepilý** se narodil 1. 12. 1892 v Dolním Přímu, okres Hradec Králové. Před Velkou válkou byl zaměstnancem rakousko-uherské státní dráhy. Následně byl povolán do rakousko-uherské armády, ale už koncem roku 1914 se dostal do ruského zajetí. V roce 1917 vstoupil do československých legií a byl přidělen k 8. střeleckému pluku. Po skončení války přešel do československé armády a svůj služební postup ukončil ve druhé polovině 30. let jako praporečnický štábní velitel v kanceláři II. oddělení generálního štábu. Již v roce 1939 se prostřednictvím Vladimíra Černého zapojil do činnosti

odbojové skupiny napojené na Miloše O. Bondyho. Gedenkstätte Plötzensee, Totenbuch, Nepilý František. Dostupné z: <https://www.gedenkstaette-ploetzensee.de/totenbuch/recherche/person/nepily-frantisek> [cit. 24. 5. 2023]. Legie 100, Seznam legionářů – Nepilý František, nar. 1892. Dostupné z: <http://legie100.com/krev-legionare/69598/> [cit. 24. 5. 2023].

<sup>32)</sup> **Josef Řečinský** se narodil 20. 4. 1894 v Hostouni, okres Kladno. Vystudoval obchodní školu a poté pracoval jako účetní. V srpnu 1914 byl odveden do rakousko-uherské armády, o rok později byl v Karpatech zajat. Poté se přihlásil do československých legií, kam byl v roce 1917 přijat a zařazen do 5. střeleckého pluku. Po návratu do vlasti vstoupil do československé armády, kde dosáhl hodnosti plukovníka. Již v roce 1939 se prostřednictvím Vladimíra Černého zapojil do činnosti odbojové skupiny napojené na Miloše O. Bondyho. Gedenkstätte Plötzensee, Totenbuch, Řečinský Josef. Dostupné z: <https://www.gedenkstaette-ploetzensee.de/totenbuch/recherche/person/recinsky-josef> [cit. 24. 5. 2023]. Legie 100, Seznam legionářů – Řečinský Josef, nar. 1894. Dostupné z: <http://legie100.com/krev-legionare/93349/> [cit. 24. 5. 2023].

<sup>33)</sup> **Artur Schwarz** se narodil 2. 7. 1893 ve slovenských Zlatých Moravcích. Do československých legií v Rusku byl zařazen až v prosinci 1919 a po návratu do vlasti pracoval jako dispečer v Legionářském záložním ústavu v Praze. Krátce po okupaci českých zemí nacistickým Německem byl zapojen do organizování útěků přes hranice. Rovněž k tomu obstarával nezbytné finanční prostředky. Kromě toho se podílel na předávání zpráv z protektorátu do zahraničí. Artur Schwarz byl zatčen 20. 3. 1940. Dne 21. 11. 1942 byl spolu s Jaroslavem Pohlem, Stanislavem Livečkou, Františkem Šelepou a dalšími deseti obžalovanými odsouzen Lidovým soudním dvorem k trestu smrti za přípravu velezrady a napomáhání nepříteli. Zemřel 16. 6. 1943 na popravisti věznice Berlín-Plötzensee. BArch, R 3017/14671, Urteil des Volksgerichtshofs gegen Artur Schwarz und andere, Bn. 8a J 244/40g – I H 172/42, Berlin 21. 11. 1942, s. 1–3. Gedenkstätte Plötzensee, Totenbuch, Schwarz Artur. Dostupné z: <https://www.gedenkstaette-ploetzensee.de/totenbuch/recherche/person/schwarz-artur> [cit. 18. 5. 2023]. Legie 100, Seznam legionářů – Schwarz Artur, nar. 1893. Dostupné z: <http://legie100.com/krev-legionare/98196/> [cit. 24. 5. 2023].

<sup>34)</sup> ABS, f. 141, sign. 315-22, s. 13–16.

<sup>35)</sup> **Rudolf Feistmantl** se narodil 26. 6. 1892 ve Vizovicích. Po dokončení studia na české vyšší reálce v Holešově pracoval na pozici úředního praktikanta. V dubnu 1913 nastoupil službu v rakousko-uherské armádě a na začátku Velké války odjel na východní frontu do Haliče, kde byl v září 1914 raněn. Po zotavení se znovu vrátil na východní bojiště, později byl nasazen také na italské frontě. Už na přelomu října a listopadu 1918 se přihlásil do armády nově vznikajícího Československa a v roce 1919 se na Slovensku zúčastnil bojů proti vojskům jednotkám Maďarské republiky rad. Mezi léty 1923–1925 studoval Válečnou školu, aby mohl posléze zastávat štábní funkce. V hodnosti majora pak od roku 1928 působil jako ředitel vojenských studií Vojenského jezdeckého učiliště v Pardubicích. Následně byl od roku 1931 profesorem taktiky pěchoty na Válečné škole. Do rozpuštění armády v roce 1939 plnil roli velitele praporu u 44. pěšího pluku a náčelníka štábu I. pěší divize. Po nacistické okupaci nastoupil do civilního zaměstnání na pozici administrativního rady u Zemského úřadu v Praze. Zároveň začal spolupracovat s vojenskou odbojovou organizací Obrana národa. V červenci 1939 z cesty do Velké Británie dokonce přivezl zprávy od Edvarda Beneše. Rovněž se podílel na ilegálních odchodech osob do zahraničí. Biografický slovník českých zemí 16, Praha 2013, s. 96–97, dostupné z: [http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/FEISTMANTL\\_Rudolf\\_26.6.1892-8.4.1943](http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/FEISTMANTL_Rudolf_26.6.1892-8.4.1943) [cit. 27. 6. 2023]; J. LÁNÍK – M. ČAPLOVIČ – J. RAJLIČ, *Vojenské osobnosti československého odboje 1939–1945*, s. 71. Gedenkstätte Plötzensee, Totenbuch, Feistmantl Rudolf. Dostupné z: <https://www.gedenkstaette-ploetzensee.de/totenbuch/recherche/person/feistmantl-rudolf> [cit. 18. 5. 2023].

<sup>36)</sup> **Stanislav Livečka** se narodil 5. 9. 1896 v Lipníku nad Bečvou. Za první světové války musel narukovat do rakousko-uherské armády, kde sloužil u 13. praporu polních myslivců. Dne 4. 6. 1916 padl do ruského zajetí, ze kterého se dostal díky přihlášce do československých legií podané v červenci 1917. Do jejich řad vstoupil již 17. srpna 1917 a byl zařazen k 8. střeleckému pluku. Po skončení války a návratu do vlasti v hodnosti nadporučíka se rozhodl zůstat v armádě. Během 20. a 30. let se vypracoval na plukovníka. Napsal několik učebnic věnujících se vojenské pedagogice. Po nacistické okupaci českých zemí v roce 1939 se zapojil do vojenské odbojové organizace Obrana národa, kde vykonával různé ilegální činnosti. Podobně jako další odbojáři nakonec doplatil na nedostatečnou konspiraci. Spolek pro vojenská pietní místa, Plukovník Stanislav Livečka (1896–1943). Dostupné z: <https://www.vets.cz/vpm/stanislav-livecka-1117/> [cit. 27. 6. 2023]. Gedenkstätte Plötzensee, Totenbuch, Livečka Stanislav. Dostupné z:

<https://www.gedenkstaette-ploetzensee.de/totenbuch/recherche/person/livecka-stanislav> [cit. 18. 5. 2023].

<sup>37)</sup> ABS, f. 141, sign. 315-22, s. 10–11.

<sup>38)</sup> **Karel Pajgr** se narodil 2. 11. 1897 v Humpolci. Po studiu na obchodní akademii byl roku 1915 povolán do vojenské služby v rakousko-uherské armádě. Bojoval na italské frontě, kde byl v září 1917 zajat a poté podal přihlášku do československých legií. Na jaře 1918 byl přijat a zařazen do 39. pěšího pluku. Od roku 1920 pracoval jako obchodní atašé čs. vyslanectví v Sofii a od roku 1932 na Ministerstvu zahraničních věcí v Praze. V lednu roku 1940 se zapojil do domácího protinacistického odboje. Kromě spolupráce s Obranou národa byl napojen na pražskou zpravodajskou buňku vytvořenou Milošem O. Bondym, pro kterou získával vojenské, hospodářské a politické informace z protektorátu. Gedenkstätte Plötzensee, Totenbuch, Pajgr Karel. Dostupné z: <https://www.gedenkstaette-ploetzensee.de/totenbuch/recherche/person/pajgr-karel> [cit. 28. 6. 2023].

<sup>39)</sup> Karel Pajgr byl v kontaktu s příslušníkem štábu Ústředního vedení Obrany národa plukovníkem Františkem Hiekem (1893–1984), který musel z důvodu odhalení jeho ilegální činnosti gestapem v prosinci 1939 uprchnout do zahraničí a působil pak v Jugoslávii pod krycím jménem Petar Stoj. Spolupracovníkem F. Hiekeho v odboji byl mimo bývalých příslušníků armády také Josef Jošt (1895–1942), kterému s pomocí Miloše O. Bondyho poslal z exilu zprávu. Její předání dostal na starost Alois Pacold, který se tak dověděl o J. Joštovi. Toho mezitím oslovil K. Pajgr a nabídl mu poskytování informací. Jošt poté oba jmenované seznámil a spolupracoval s nimi. ABS, f. 141, sign. 308-9, Rozsudek Lidového soudního dvora nad Josefem Joštem a dalšími obžalovanými, 8a J 246/40g – 1 H 199/41, Berlín 24. 4. 1942, s. 14–16.

<sup>40)</sup> ABS, f. 141, sign. 315-22, s. 17–19.

<sup>41)</sup> Tamtéž, s. 31–32.

<sup>42)</sup> BArch, R 3017/14671, Anklageschrift des Volksgerichtshofs gegen Artur Schwarz und andere, Bn. 8a J 244/40g, Berlin 15. 6. 1942, s. 10.

<sup>43)</sup> **Josef Jošt** se narodil 30. 9. 1895 v Praze. Po ukončení střední školy se od roku 1915 účastnil v řadách rakousko-uherské armády první světové války. V nově vzniklém Československu pracoval až do roku 1930 jako úředník pražského Poštovního šekového úřadu a v letech 1931–1940 působil jako redaktor Národních listů. Byl členem Československé národní demokracie a ve 30. letech zasedal jako zástupce této strany v pražské městské radě. Po německé okupaci českých zemí se od léta 1939 do dubna 1940 věnoval shromažďování vnitropolitických, hospodářských a kulturních informací, které získával pro bývalé armádní důstojníky z odbojové organizace Obrana národa, kde sám působil. Jeho široký dosah mu umožnil pomáhat mnoha lidem ilegálně opustit zemi, přičemž někteří z nich následně vstoupili do československé zahraniční armády. Tyto činnosti začaly být zanedlouho monitorovány gestapem a Josef Jošt se přesunul do úkrytu na Klatovsku, kde byl dopaden. Při zatýkání se neúspěšně pokusil spáchat sebevraždu. Gedenkstätte Plötzensee, Totenbuch, Jošt Josef. Dostupné z: <https://www.gedenkstaette-ploetzensee.de/totenbuch/recherche/person/jost-josef> [cit. 28. 5. 2023]; VÚA-VHA, Sběrka osobních spisů žadatelů o vydání osvědčení podle § 8 zákona č. 255/1946 Sb., spis Jošt Josef, nar. 30. 9. 1895, č. j. 74460/64.

<sup>44)</sup> **František Bednář** se narodil v Chrlcích u Brna dne 4. 10. 1904. Vystudoval učitelský ústav a poté vyučoval v Albrechticích a v Karpentné ve Slezsku. Po polské okupaci Těšínska v roce 1938 se vrátil na Brněnsko, kde učil v Sokolnicích, Telnici a rodných Chrlcích. Do protinacistického odboje se zapojil v květnu 1939, nejprve ve vojenské organizaci Obrana národa a posléze také v Petičním výboru Věrní zůstaneme. Zprostředkovával a podílel se na převádění osob do zahraničí přes polské a následně slovenské hranice. Od února 1940 začal být v hledáčku brněnského gestapa. Z tohoto důvodu odešel do ilegality a skrýval se v Ivančicích a Morkovicích. K jeho zatčení došlo 15. 11. 1942. V prosinci 1943 se stal konfidentem gestapa, aby o rok později na udání jiného konfidenta, Františka Šmída, že hraje dvojí hru, byl znovu uvězněn. Poté byl 8. 4. 1945 převezen z brněnských Kounicových kolejí do koncentračního tábora Mauthausen a tam 10. 4. 1945 zavražděn v plynové komoře. Internetová encyklopedie dějin Brna, Osobnosti, František Bednář (1904–1945), dostupné z: [https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil\\_osobnosti&load=5230](https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=5230) [cit. 28. 5. 2023]; Památník Terežín (dále PT), Databáze politicky a rasově pronásledovaných osob, František Bednář, nar. 4. 10. 1904, dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/ma-bednar-frantisek> [cit. 28. 5. 2023].

<sup>45)</sup> ABS, f. 141, sign. 308-9, s. 24; ABS, f. 141, sign. 315-22, s. 28–29.

<sup>46)</sup> ABS, f. 141, sign. 315-22, s. 27–29.

<sup>47)</sup> Tamtéž, s. 28.

- <sup>48)</sup> Tamtéž, s. 15, 28–30.
- <sup>49)</sup> VÚA-VHA, Sbírka osobních spisů žadatelů o vydání osvědčení podle § 8 zákona č. 255/1946 Sb., spis Kessler Jan, nar. 5. 9. 1892, č. j. 120529/47.
- <sup>50)</sup> ABS, f. 141, sign. 308-9, s. 15.
- <sup>51)</sup> ABS, f. 141, sign. 315-22, s. 15; J. GEBHART, *Miloš O. Bondy*, s. 58.
- <sup>52)</sup> ABS, f. 141, sign. 315-22, s. 1–6.
- <sup>53)</sup> BArch, R 3017/14671, Anklageschrift des Volksgerichtshofs gegen Artur Schwarz und andere, s. 1–6.
- <sup>54)</sup> VÚA-VHA, Sbírka osobních spisů žadatelů o vydání osvědčení podle § 8 zákona č. 255/1946 Sb., spis Jošt Josef, nar. 30. 9. 1895, č. j. 74460/64.
- <sup>55)</sup> Internetová encyklopedie dějin Brna. Osobnosti: František Bednář. Dostupné z: [https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil\\_osobnosti&load=5230](https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=5230) [cit. 8. 6. 2023]. Více informací ke konfidentské činnosti Františka Bednáře uvádí Vojtěch ŽAMPACH, *František Bednář – zrádce nebo hrdina odboje*, in: *Morava v boji proti fašismu*. Brno 2008, s. 217–244.
- <sup>56)</sup> V. BOROVAN, *Po zavátých stopách*, s. 115.
- <sup>57)</sup> Dnes se zde nachází památník Gedenkstätte Münchner Platz Dresden.
- <sup>58)</sup> BArch, R 3017/9015, Haftbefehl gegen Johann Kessler, Bn. 8a. J. 242. 40. g. – 556. 403. 40, Dresden 6. 3. 1941; VÚA-VHA, Sbírka osobních spisů žadatelů o vydání osvědčení podle § 8 zákona č. 255/1946 Sb., spis Kessler Jan, nar. 5. 9. 1892, č. j. 120529/47.
- <sup>59)</sup> BArch, R 3017/9015, Urteil des Volksgerichtshofs gegen Vladimír Černý und andere, s. 2–3.
- <sup>60)</sup> PT, Databáze politicky a rasově pronásledovaných osob, Karel (Karl) Bondy, nar. 7. 2. 1894. Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/zi-bondy-karel-3> – Židé, kteří neprošli ghettem Terezín, <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/mp-bondy-karl-2> – Policejní věznice v MP Terezín, <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/mp-bondy-karl> – Policejní věznice v MP Terezín, <https://www.pamatnik-terezin.cz/vezen/bu-bondy-karl> – KT Buchenwald [cit. 8. 6. 2023]. Jinou osobou byl odbojář JUDr. Karel Bondy (1906–1945).
- <sup>61)</sup> *Za Janem K. Kesslerem*, Národní osvobození, 1946, č. 83, 7. 4. 1946, s. 3.
- <sup>62)</sup> Tamtéž.
- <sup>63)</sup> PT, inv. č. A 30-2, dopis na rozloučenou napsaný Janem K. Kesslerem v den popravy sestřím Františkou a Marií, Berlín-Plötzensee 8. 4. 1943.
- <sup>64)</sup> VÚA-VHA, Sbírka osobních spisů žadatelů o vydání osvědčení podle § 8 zákona č. 255/1946 Sb., spis Kessler Jan, nar. 5. 9. 1892, č. j. 120529/47.
- <sup>65)</sup> Ústav pro studium totalitních režimů, Dokumentace popravených Čechoslováků za druhé světové války v Berlíně-Plötzensee. Dostupné z: <https://www.ustrcr.cz/uvod/popraveni-plotzensee/> [cit. 20. 6. 2023].
- <sup>66)</sup> Tamtéž. Dále viz BArch, R 3017/14671, Urteil des Volksgerichtshofs gegen Artur Schwarz und andere, s. 3.
- <sup>67)</sup> ABS, f. 141, sign. 308-9, s. 2.
- <sup>68)</sup> J. GEBHART, *Miloš O. Bondy*, s. 58; ABS, f. 141, sign. 315-21, Rozsudek Lidového soudního dvora nad Milošem Ottou Bondym, 12 J 107/40g – 1 H 136/42, Berlín 10. 8. 1942.
- <sup>69)</sup> Gedenkstätte Plötzensee, Gefangenenkarteikarten des Strafgefängnisses Plötzensee, Miloš Otto Bondy. Dostupné z: <https://www.gedenkstaette-plotzensee.de/haeflingskartei/recherche> [cit. 21. 6. 2023].
- <sup>70)</sup> PT, inv. č. PT 1136 (kapesník), PT 1177 (košile), PT 1180 (košile), PT 1187 (ponožky), PT 1188 (lýtkové podvazky), PT 1189 (plátěný obal od balíčku), PT 1190 (obvazový šátek), PT 1196 (spodky), A 30 (dva dopisy na rozloučenou napsané Janem K. Kesslerem v den jeho popravy).
- <sup>71)</sup> VÚA-VHA, Legionářské poslušné spisy, Jan Kessler, Pamětní deska gen. zdrav. služby MUDr. Janu Kesslerovi, Ministerstvo národní obrany – I. odbor, č. j. 27.950/1948 ze dne 16. 3. 1948. Spolek pro vojenská pietní místa, Pamětní deska Jan Konstantin Kessler. Dostupné z: <https://www.vets.cz/vpm/18079-pametni-deska-jan-konstantin-kessler/#18079-pametni-deska-jan-konstantin-kessler> [cit. 21. 6. 2023].
- <sup>72)</sup> Spolek pro vojenská pietní místa, Pamětní deska obětem 2. světové války, umístění: Praha 1, Na Poříčí 1061/37. Dostupné z: <https://www.vets.cz/vpm/2494-pametni-deska-obetem-2-svetove-valky/#2494-pametni-deska-obetem-2-svetove-valky> [cit. 21. 6. 2023].

**DR. JAN KONSTANTIN KESSLER,  
GENERAL OF MEDICAL SERVICES – FATE OF AN ANTI-NAZI  
RESISTANCE FIGHTER**

Summary

*Michael Michner, Terezín Memorial*

The article is devoted to the person of Dr. Jan Konstantin Kessler, the General of Medical Services. After a brief account of his youth the article traces in greater detail the period of the First World War and his activities in the Czechoslovak Legions in Russia where he had launched his career of an army surgeon. This is followed by a brief portrayal of Kessler's career advancement in the army in between the two World Wars, with some information on his private life. The paper then focuses on Kessler's role in the domestic anti-Nazi resistance movement, in the activities of the entire underground group and the organized intelligence network. The remaining chapters, describing his arrest, imprisonment, court proceedings and execution, are supplemented with information on his stay in the prison cells. The legacy of Jan Konstantin Kessler and his colleagues in the resistance movement is remembered by the memorial plaque hanging on the house where he had lived, and a commemorative plaque honoring the executed members of the leadership of the Union of Airmen of the Czechoslovak Republic.

## ZPRÁVY

### **Pobočky koncentračního tábora Flossenbürg na území cvičiště SS Böhmen – přehled a geneze pietních míst**

*Lubor Lacina, Severočeské muzeum v Liberci*

Pobočné tábory koncentračního tábora Flossenbürg v Hradištku a Vrchotových Janovicích (vrchotojanovický tábor byl později přesunut do Křepevic)<sup>1)</sup> patří v síti pobočných táborů a komand na území dnešní České republiky mezi výjimky. Zatímco většina ze čtyř desítek poboček KT Auschwitz, Flossenbürg, Groß-Rosen a Ravensbrück byla zřízena na území Říšské župy Sudety, v oblasti protektorátu vznikly pouze čtyři pobočky – jedna při Technické a policejní akademii SS v Brně,<sup>2)</sup> další v areálu zámku v Panenských Břežanech obývaného vdovou po Reinhardu Heydrichovi, zbylé dvě pak na cvičišti SS Böhmen jižně od Prahy. Tyto dva tábory – Hradischko (v Hradištku)<sup>3)</sup> a Janowitz (ve Vrchotových Janovicích)<sup>4)</sup> sloužily především jako rezervuár pracovních sil pro stavební práce na cvičišti SS.

Připomínka obou táborů je dnes součástí pietní péče věnované nejen vězňům, nýbrž také civilním obyvatelům násilně vystěhovaným z území, na kterém bylo budováno cvičiště SS. Tato opatření postihla více než sedmáct a půl tisíce lidí a přes sedm desítek obcí v oblasti zhruba mezi řekami Vltavou a Sázavou a městy Benešovem a Sedlčany. V prostoru cvičiště dnes nalezneme řadu pamětních míst, která neblahou minulost připomínají. Spolu s pietní péčí věnovanou obětem pobočných táborů jsou také předmětem tohoto textu.

#### **Pobočný tábor Hradischko v Hradištku**

Pobočný tábor Hradischko byl zřízen v listopadu 1943 pro přibližně 500 vězňů koncentračního tábora Flossenbürg a fungoval do konce dubna 1945, kdy byli vězňové zařazeni do evakuačního transportu. V posledním období existence tábora docházelo k masovým vraždám, které stály život zhruba 50 vězňů.<sup>5)</sup> Místa zločinů i lokalita pobočného tábora jsou dnes předmětem rozsáhlé pietní péče a válečné události zde jsou ve srovnání s jinými pobočkami koncentračních táborů na území dnešní České republiky veřejnosti poměrně dobře známy.

#### **Pamětní místo masakru vězňů – lokalita U Křížku**

Zřejmě prvním – improvizovaným – pamětním objektem věnovaným obětem masakru byl křížek vyrytý již někdy krátce po masakru do kůry stromu. Později byl patrně na stejné místo umístěn červený věžeňský trojúhelník s identifikačním označením F pro francouzské vězně.<sup>6)</sup>

Trvalé vzpomínkové místo na kraji lesa při ulici Benešovská směrem k osadě Závist dnes tvoří soubor pietních objektů – pamětní kámen, dřevěný kříž s trnovou korunou, smuteční zeleň, vlajkové stožáry a zastavení naučné stezky. Ústřední deska na pamětním kameni nese vyobrazení ruky s vavřínovou ratolestí a nápis:



Pomník v Hradištku na místě masakru vězňů. Archiv autora.

Monument at Hradištko installed on the site of the wartime massacre of the local inmates. Author's archive.



Zastavení naučné stezky Vystěhované Hradištko. Archiv autora.

Station on the educational trail "Evicted Hradištko". Author's archive.





Pomník v Hradištku s kamenem z flossenbürského apelplacu umístěný v lokalitě pobočného tábora. Archiv autora.

Monument at Hradištko with a stone from the Flossenbürg roll-call square, installed in the locality of the former branch camp. Author's archive.

*„Na věčnou paměť mučedníků zde povražděných v dubnu r. 1945 SS-manny daleko od svých rodných zemí.“* Kromě desky jsou na kameni dvě tabulky. Větší zobrazuje červený vězeňský trojúhelník s písmenem F a dvojjazyčný text: *„Kommando de Hradištko. – Ceux qui ont survécú n'oublent pas. Nous remercions les amis tchèques de perpétuer le souvenir. – Ti, kteří přežili, nezapomenou. Děkujeme českým přátelům, že zachovají tuto památku.“* Na menší tabulce je text ve francouzštině: *„Hommage de vos Camarades Drômois.“*

Pietní místo je předmětem setkávání a smutečních aktů, jichž se účastní také představitelé veřejné správy České republiky a zástupci velvyslanectví států, jejichž občané byli vězněni v Hradištku nebo se účastnili bojů v druhé světové válce. Například v roce 2002 se pietního aktu v Hradištku zúčastnili hejtman Středočeského kraje Petr Bendl a zástupci deseti velvyslanectví – Francie, Itálie, Německo, Polsko, Rakousko, Rusko, Spojených států amerických, Španělsko, Ukrajina a Velké Británie.<sup>7)</sup> O pět let později bylo na podobný vzpomínkový akt pozváno dokonce jedenáct ambasad – kromě výše uvedených ještě belgická.<sup>8)</sup> Dále byli přítomni zástupci místní samosprávy, organizací sdružujících bojovníky proti nacismu nebo průmyslových závodů z regionu.

### ***Naučná stezka Vystěhované Hradištko***

Naučná stezka Vystěhované Hradištko spojuje obce Hradištko a Štěchovice. Na desíti informačních panelech<sup>9)</sup> se věnuje obecně válečným událostem, specificky

se pak zaměřuje na dění v souvislosti s cvičištěm SS Böhmen a utrpením vězňů. Začátek stezky se nachází u zámku v obci Hradištko, zastavení 6 Dubnový masakr je v lokalitě popisovaného pietního místa.<sup>10)</sup> Základní text je v českém jazyce, dílčí



Pomník ve Vrchotových Janovicích na místě pobočného tábora. Archiv autora.  
Monument at Vrchotovy Janovice on the site of the former subcamp. Author's archive.



Hrob francouzského vězně na hřbitově ve Vrchotových Janovicích. Archiv autora.  
Grave of a French inmate in the cemetery at Vrchotovy Janovice. Author's archive.

texty také anglicky, francouzsky, německy a rusky. Pobočnému táboru Hradischko se věnují i dvě předchozí zastavení – při lesní cestě tabule 5 Trpěli na Hradištku a mezi zastavbou při ulici Pikovická v lokalitě, kde se pobočný tábor nacházel, zastavení 4 Koncentrační tábor.

### **Lokalita pobočného tábora Hradischko**

Na místě tábora Hradischko se kromě informační tabule naučné stezky nachází také pomník jeho obětem, který byl slavnostně odhalen 9. května 2010.<sup>11)</sup> Tvoří jej symbolický kámen z flossenbürského apelplacu obtočený ostnatým drátem a uchycený dvěma kovovými pásy k podstavci na kamenné podezdívce. Na přední i zadní straně podstavce jsou dvě stejné tabulky s textovým sdělením: „*Kámen z apelplacu koncentračního tábora Flossenbürg ať připomíná utrpení všech, kteří byli v letech 1943–1945 vězněni a mučeni v koncentračním táboře Hradištko.*“ Na boční straně podezdívky je pak umístěna francouzská pamětní tabulka „*Association des deportes de Flossenbürg et kommandos. In memoriam.*“<sup>12)</sup>

Informační tabule prošla dvěma podobami. První variantě výrazně dominoval archivní fotografický materiál a text, aktuální tabule byla přizpůsobena jednotnému a úspornějšímu grafickému provedení naučné stezky Vystěhované Hradištko. Mimo jiné jsou na ní popsány zachované stavební zbytky tábora: „*Podél hranice tábora je v trávě patrná betonová podezdívka oplocení, mezi chatami ještě stojí několik betonových sloupků. V příkopu u silnice si můžete všimnout betonových základů po strážních věžích. Stále stojí také budova marodky, dnes využívaná jako rekreační obydlí.*“

### **Pobočný tábor Janowitz ve Vrchotových Janovicích**

Zatímco pobočný tábor Hradischko byl situován při severním okraji cvičiště SS Böhmen, tábor Janowitz byl zřízen při okraji jižním ve Vrchotových Janovicích. Fungoval zřejmě od června 1944 do února nebo března 1945 pro zhruba 200 vězňů.<sup>13)</sup> Poté došlo k jeho přesunu – kvůli epidemii skvrnitého tyfu byly táborové baráky ve Vrchotových Janovicích opuštěny a vězňové přemístěni do Křepenic, kde byli drženi v některém z tamějších zemědělských objektů. Krátkodobě existující tábor Krepentitz není v přehledech flossenbürských poboček uváděn samostatně, nýbrž jako přechodné stanoviště tábora Janowitz.

### **Pamětní místa ve Vrchotových Janovicích**

Přibližně v lokalitě barákového tábora Janowitz, na severním okraji Vrchotových Janovic při silnici do Mrvic mezi místním zemědělským družstvem a Novým rybníkem, byl v roce 1982 odhalen pamětní kámen věnovaný památce vězňů.<sup>14)</sup> Mohutný objekt je obklopen smuteční zelení a od silnice k němu vede dlážděná cesta. Nese do kamene vytesaný nápis: „*Na paměť obětem koncentračního tábora ve Vrchotových Janovicích 1943–1945.*“<sup>15)</sup> Pod ním je do kamene pravděpodobně dodatečně vsazena pamětní tabulka „*Association des deportes de Flossenbürg et kommandos. In memoriam.*“ Jde o stejný typ, který jsme zmiňovali již v kapitole



Pamětní deska v Křepevicích připomínající přestěhovaný tábor Janowitz. Archiv autora. Memorial plaque at Křepenice commemorating the transferred Janowitz camp. Author's archive.

věnované táboru Hradischko. Samotná lokalita tábora není na místě konkrétně označena.<sup>16)</sup>

Druhým pamětním objektem v obci je hrob francouzského vězně Charlese Audiffreda (1905–1945) na vrchotojanovickém hřbitově s netypickou zasklenou vitrínkou obsahující texty: „*Association des deportés de Flossenbürg et kommandos a leurs camarades. In memoriam.*“ a „*A Yvon Tocquec ses camarades deportés du komando de Janovice.*“

### **Pamětní místo v Křepevicích**

Zmiňované přechodné stanoviště přestěhovaného tábora Janowitz v Křepevicích<sup>17)</sup> je připomínáno upraveným místem nad severním okrajem obce, ke kterému vede zhruba půl kilometru dlouhá odbočka modré turistické cesty. Původně byl na pamětním místě vztyčen kříž s trnovou korunou,<sup>18)</sup> dnes je řešeno jako oploceňný prostor osazený mohutným kamenem s tabulkou nesoucí text: „*Lidé bděte! Čest památce umučených v koncentračním táboře v letech 1944–45.*“ Flossenbüřští vězňové, kteří zahynuli v Křepevicích, jsou pohřbeni na místním hřbitově.<sup>19)</sup>

### **Pietní místa obětem masakrů**

S pobočnými tábory na území cvičiště SS Böhmen přímo souvisejí evakuační transporty či pochody, které sledované území buď míjely, nebo byly z táborů přímo vypravovány. Na několika místech při tom došlo k masakrům vězňů. Zde zmiňujeme ty, jejichž oběťmi se stali vězňové táborů Hradischko nebo Janowitz a jsou připomínány pamětními objekty.



Pamětní deska obětem masakru vězňů na budově nádraží v Olbramovicích. Archiv autora.  
 Commemorative plaque honoring the victims of the wartime massacre of prisoners, hanging on the building of the Olbramovice train station. Author's archive.

### **Pamětní objekty v Olbramovicích<sup>20)</sup>**

Dvě pamětní místa v Olbramovicích souvisejí s útoky příslušníků SS na účastníky transportu, do kterého zde měli být zařazeni také vězňové tábora Janowitz. Postupně bylo v Olbramovicích, poblíž Křešic a opět v Olbramovicích zavražděno 82 vězňů. Jejich společný hrob na olbramovickém hřbitově je opatřen pomníkem s textovým sdělením: „*Zde odpočívají: 82 politických vězňů, příslušníků různých národů, spojených společným bojem za svobodu, společným utrpením a společným hrobem v české zemi. Byli zastřeleni od Němců v poslední dny světové války roku 1945 v Křešicích a Olbramovicích. – Hospodine, uděl jim i nám stálý mír!*“ Níže je umístěna tabulka „*Association des deportés de Flossenbürg et kommandos. In memoriam.*“

Dalším místem v Olbramovicích připomínajícím masakr vězňů z transportu je vlakové nádraží, kde na fasádě směrem ke kolejišti sděluje pamětní tabule: „*Dne 3. 5. 1945 bylo v transportu smrti zastřeleno německými fašisty 82 synů a dcer Sovětského svazu, Polska, Maďarska a Francie. Nikdy nezapomeneme.*“ Nad textem je umístěno reliéfní vyobrazení tří zavražděných vězňů.

### **Pomníky obětem v Manělovicích a Křešicích<sup>21)</sup>**

Několik dalších pamětních míst souvisí s přesunem vězňů táborů Janowitz a Hradischko do Olbramovic na přelomu dubna a května 1945. Dne 1. května došlo v obci Křešice k masakru účastníků pochodu smrti, kteří se ve vesnici pokoušeli sehnat potraviny. Jejich ostatky pak byly pohřbeny v několika kilometrech vzdáleném lese nad obcí Manělovice. Hromadný hrob se nachází při žluté turistické stezce na



Společný hrob zavražděných vězňů mezi Manělovicemi a Libohoští. Archiv autora.  
Common grave of the murdered inmates situated between Manělovice and Libohošť.  
Author's archive.

vrchu Baba mezi Manělovicemi a Libohoští. Je formován jako rozměrný náhrobek s pamětním textem v češtině, ruštině a francouzštině: „*Zde je pohřbeno 24 synů a dcer národů Sovětského svazu, Francie, Polska, Jugoslávie, Rumunska a Československa, ubitých v dubnu 1945 německými fašisty. Nikdy nezapomeneme.*“ U hrobu jsou pravidelně organizována pietní shromáždění a o jeho dobrý stav se starají děti ze základní školy ve Vrchatových Janovicích.<sup>22)</sup>

Druhý pietní objekt obětem masakru v Křešicích se nachází na návsi ve jmenované obci – na zdejší zvonici je umístěna pamětní deska s textem: „*Památce 27 obětí nacistického teroru zavražděných v Křešicích za převozu z koncentračních táborů dne 1. května 1945 a ku výstraze budoucím, aby bránili svobodu, za kterou tyto zemřely.*“

### **Pamětní místa nuceného vystěhování**

Vystěhování více než 17 a půl tisíce civilních obyvatel z obcí na území cvičiště SS Böhmen souvisí s pobočnými tábory KT Flossenbürg jen nepřímou, do tohoto přehledu pietních míst však tematicky patří. Navíc počet pamětních objektů v terénu i muzejních expozicích postupně přibývá a pro širokou veřejnost jsou klíčovým prostředkem k seznámení se s tématy nuceného vystěhování i nacistických táborů v oblasti cvičiště SS Böhmen.



Památník nuceného vystěhování na náměstí Jana Heřmana v Neveklově. Archiv autora.  
Monument to forcibly evicted inhabitants, standing in Jan Heřman Square at Neveklov.  
Author's archive.

### ***Pomník v Neveklově***

Neveklovský pomník lze považovat za jeden ze dvou hlavních pamětních objektů věnovaných obětem nuceného vystěhování. Nachází se obklopen zelení na náměstí Jana Heřmana v centru města. Jedná se o plastiku zhruba ve tvaru koule umístěnou na podstavci. Na obvodu objektu jsou tři reliéfní vyobrazení objímajících se postav, z nichž jedno je doplněno textem: „*Na území Neveklovska bylo od 1. 9. 1942 do 31. 12. 1943 vystěhováno 17 647 obyvatel ze 71 obcí. Na rozloze 44 000 ha byla fašisty zbudována vojenská střelnice, 9 koncentračních táborů a 1 krematorium. Ohromné škody na budovách a polích nevyčísleny. Návrat občanů květen – prosinec 1945.*“<sup>23)</sup> U paty objektu jsou pak umístěny dvě tabulky, z nichž jedna nese upřesňující údaje k vystěhování i původu pomníku: „*Památník vystěhování Neveklovska během 2. světové války za účelem zřízení cvičiště zbraní SS od 15. 9. 1942 do 1. 4. 1944. — Vystěhování proběhlo v pěti etapách. Vysídleno bylo 71 obcí, 59 celých i s osadami a 12 částečně, na rozloze 44 000 ha mezi řekami Vltavou a Sázavou. Svě domovy opustilo 17 647 osob, 12 184 osob zůstalo na práci ve dvorech SS. Na území bylo zřízeno i několik koncentračních táborů. Památník byl odhalen 1. 10. 1983 na Mírové manifestaci k 40. výročí Vystěhování Neveklovska. Jeho autorem je sochař Petr Vitvar.*“ Pamětní objekt je pravidelně místem vzpomínkových aktů spojených s různými doprovodnými akcemi.<sup>24)</sup>



Sousoší Lidé bez domova na Sukově náměstí v Sedlčanech. Archiv autora.

Sculptural group called "People without Home" in Suk Square in Sedlčany. Author's archive.



Pomník ve Vysokém Újezdě připomínající násilné vystěhování zdejších obyvatel. Archiv autora.

Monument at Vysoký Újezd commemorating the forcible eviction of the local inhabitants. Author's archive.



### ***Pamětní místa v Sedlčanech***

Klíčovým pamětním objektem připomínajícím vysídlení z prostoru cvičiště SS Böhmen je také ikonické sousoší s názvem Lidé bez domova na Sukově náměstí v centru Sedlčan. Odhaleno bylo v roce 1978 a představuje odcházející rodinu, která přišla o domov – žena nese v rukou malé dítě a muž dva ranečky s veškerým majetkem, který si směli vzít s sebou. Sousoší doplňuje pomníková struktura ústící do chodníku a pamětní deska s textem: „*Sousoší Lidé bez domova připomíná násilné vystěhování Sedlčanska za druhé světové války v letech 1943–45. Břetislav Benda, Milan Benda, 1978.*“ Základní kámen k sousoší byl položen již o pět let dříve, 9. září 1973, v rámci tzv. Pionýrského putování Sedlčanskem, které vedlo vysídleným územím.<sup>25)</sup> Na místě sousoší Lidé bez domova byl od roku 1966 instalován pomník Josefa Suka,<sup>26)</sup> rodáka z nedalekých Křečovic, který je dnes umístěn v sedlčanské ulici Havlíčkova. Důležitost sousoší Lidé bez domova v historii regionu dokládá i fakt, že je zahrnuto do prohlídkového okruhu městem Sedlčany.

Téma násilného vystěhování reflektuje i stálá expozice Městského muzea Sedlčany, která tuto část historie regionu a související okolnosti zmiňuje na textových panelech a několika dochovanými trojrozměrnými předměty, například tabulkou z jednoho hospodářského dvora SS (SS-Hof).

### ***Další připomínky vystěhování***

Kromě dvou velkých pomníků v Neveklově a Sedlčanech lze v prostoru bývalého cvičiště SS najít i několik drobnějších památek. Ve Václavících u Benešova je v parčíku uprostřed obce na pomníku s křížem umístěna tabulka s veršovaným textem:

„1943  
Nám hoře srdce z hrudi rvalo,  
však víra v spravedlnost posílila,  
když jsme odcházeli donuceni.  
Byť utrpení věčně netrvalo,  
bratří krev přec v moře se slila,  
my věděli, ta oběť marna že není.  
Jejich kalvarie – národa vzkříšení.  
I my se vrátili zas, draze vykoupení.  
1945“

Ve Vysokém Újezdě u Netvořic je v zeleni při hlavní silnici umístěn pomník s textem: „*Na paměť násilného vystěhování obcí Krňany, Vysoký Újezd, Větrov, Teletín, Třebsín a Závist německými okupanty v letech 1942–1945. — 1942–1982 — 40. výročí.*“

Ve výčtu pamětních sdělení lze uvést i tematické výstavy. V roce 2013 byla v muzejních prostorách v Netvořicích instalována výstava k 70. výročí vystěhování obce.<sup>27)</sup> Ve špejcharu v Olbramovicích se roku 2017 konala výstava Transport smrti.<sup>28)</sup> Celá řada vzpomínkových a výstavních akcí pak byla uspořádána v roce 2012 v rámci projektu Ohlédnutí k 70. výročí zahájení vystěhování.<sup>29)</sup>

- <sup>1)</sup> Wolfgang BENZ – Barbara DISTEL (Hrsg.), *Flossenbürg. Das Konzentrationslager Flossenbürg und seine Außenlager*, München 2007.
- <sup>2)</sup> Andrea RUDORFF, *Brünn (Brno)*, in: Wolfgang Benz – Barbara Distel (Hrsg.), *Der Ort des Terrors*. Band 5. Hinzert, Auschwitz, Neuengamme, München 2007, s. 195–198.
- <sup>3)</sup> *Hradišchko (Hradištko)*, in: Wolfgang Benz – Barbara Distel (Hrsg.), *Flossenbürg. Das Konzentrationslager Flossenbürg und seine Außenlager*, München 2007.
- <sup>4)</sup> Monika SEDLÁKOVÁ, *Janowitz (Vrchotovy Janovice)*, in: Wolfgang Benz – Barbara Distel (Hrsg.), *Flossenbürg. Das Konzentrationslager Flossenbürg und seine Außenlager*, München 2007.
- <sup>5)</sup> Jana ŠMOLOVÁ – Jan KAŇA, *Hradištko*, in: *Za pomníčky*, projekt Památníku Terezín [online]. Dostupné z: <https://zapomnicky.pamatnik-terezin.cz/index.php/tabory/tabory/63-hradištko> [cit. 18. 5. 2023].
- <sup>6)</sup> Lucie HAŠKOVÁ, *Návštěva francouzské delegace*, Zpravodaj. Vydává obec Hradištko, podzim 2010, s. 16.
- <sup>7)</sup> ES., MZ. (Eva STUPKOVÁ – Marie ZOTHOVÁ), *Vzpomínka na oběti II. světové války*, Zpravodaj. Vydává Obecní úřad v Hradištku (pod Medníkem), č. 2/2002, s. 9.
- <sup>8)</sup> Milan VÁLA, *Jak proběhly květnové oslavy*, Zpravodaj obce Hradištko, podzim 2007, s. 3. – „*Jako každoročně uspořádala naše obec pietní vzpomínkový akt k uctění památky obětí 2. světové války a zejména pak obětí, které zaplatily svým životem v místní odbožce koncentračního tábora Flossenbürg. Na tento vzpomínkový akt, který se v letošním roce konal 6. května, jsou každoročně zváni zástupci ambasád vítězných mocností 2. světové války a zemí, jejichž národnostní příslušníci trpěli ve zdejších koncentračním táborech. Konkrétně se jednalo o Spojené státy americké, Ruskou federaci, Francii, Velkou Británii, Belgické království, Rakousko, Itálii, Spolkovou republiku Německo, Španělsko, Polsko a Ukrajinu. Naše pozvání přijali a pietního aktu s doprovodným programem se zúčastnili: Teri Gilbertová, zástupkyně velvyslanectví Spojených států amerických, Jean Pierre Biebuyck, rada velvyslanectví Belgického království, Matěj Huňka, rada velvyslanectví Polské republiky a rada velvyslanectví Ruské federace. Uvítali jsme rovněž delegaci Českého svazu bojovníků za svobodu, vedenou Bohuslavem Kosem, předsedu Okresního výboru Praha-západ a zástupce okolních obcí Štěchovic, Davle, Slap, Buše a Měchenic. Pietního aktu se rovněž zúčastnili i zástupci významných okolních podniků, např. ČEZ Vodní Elektrárny, Povodí Vltavy, ČMSCH, Naturalu a.s. a dalších. Přítomní v hojné míře byli i občané naší obce. Program proběhl obdobně jako v letech minulých zahajovacím uvítáním přítomných hostů ve slavnostní síni budovy obecního úřadu a následným programem u Památníku obětem 2. světové války. Nejdříve zazněla státní hymna ČR, následoval slavnostní projev starosty obce Antonína Mertý a následně zdravice přítomných hostů, z nichž velice krásně zapůsobilo vystoupení Teri Gilbertové. Poté proběhlo kladení věnců a kytic a celý program ukončilo kulturní vystoupení žáků naší základní školy, pod vedením paní učitelky Lenky Kostečkové.*“
- <sup>9)</sup> Přehled zastavení naučné stezky Vystěhované Hradištko: 1. Rozkvět za první republiky utnula německá okupace. 2. Ženijní škola Hradištko. 3. Jak a kde probíhal vojenský výcvik. 4. Koncentrační tábor. 5. Trpěli na Hradištku. 6. Dubnový masakr. 7. Abbé Gabriel Gay. 8. Archiv K. H. Franka. 9. Události na konci války. 10. Poválečná obnova obce. Viz *Naučná stezka Vystěhované Hradištko* (propagační skládačka). Dostupné z: <https://www.hradištko.cz/turista/turisticke-trasy/> [cit. 18. 5. 2023].
- <sup>10)</sup> Před zřízením naučné stezky se v lokalitě U Křížku nacházela jiná informační tabule. Viz Lucie HAŠKOVÁ, *Pietní akt*, Zpravodaj. Vydává obec Hradištko, léto 2010, s. 5.
- <sup>11)</sup> Blíže Antonín MERTA, *Náš pomník na Hradištku*, Zpravodaj. Vydává obec Hradištko, léto 2010, s. 4. Dále viz Lucie HAŠKOVÁ, 65. *výročí osvobození*, Zpravodaj. Vydává Obecní úřad Hradištko, jaro 2010, s. 4.
- <sup>12)</sup> Více viz L. HAŠKOVÁ, *Návštěva francouzské delegace*.
- <sup>13)</sup> Jana ŠMOLOVÁ, *Vrchotovy Janovice*, in: *Za pomníčky*, projekt Památníku Terezín [online]. Dostupné z: <https://zapomnicky.pamatnik-terezin.cz/index.php/tabory/tabory/68-vrchotovy-janovice> [cit. 18. 5. 2023].
- <sup>14)</sup> M. SEDLÁKOVÁ, *Janowitz (Vrchotovy Janovice)*.
- <sup>15)</sup> Nepřesná datace 1943 namísto 1944 vychází pravděpodobně z faktu, že už před zřízením pobočky KT Flossenbürg byli ve Vrchotových Janovicích drženi lidé z odlišné vězeňské kategorie a širší

veřejnost často považuje za koncentrační tábory také jiná nacistická represivní zařízení. Více viz J. ŠMOLOVÁ, *Vrchotovy Janovice*.

- <sup>16)</sup> Pietní akce u pomníku dokládají zprávy v obecním časopise Vrchotojanovický měsíčník, viz např. Josef ROHLÍK, *65. výročí ukončení 2. světové války*, Vrchotojanovický měsíčník, č. 5/2010, s. 2 (strany nečíslovány). Dle zprávy k z roku 2012 se pietní akt kromě lokality pobočného tábora konal také u hrobu francouzského vězně na vrchotojanovickém hřbitově, u hromadného hrobu na vrchu Baba a u pomníku obětem první světové války v Šebáňovicích. Viz *Pietní vzpomínka v roce připomínání 70. let od zahájení I. fáze vystěhování*, Vrchotojanovický měsíčník, č. 5/2012, s. 1–2 (strany nečíslovány).
- <sup>17)</sup> Jana ŠMOLOVÁ – Pavel STRAKA, *Křepenice*, in: Za pomníčky, projekt Památníku Terezín [online]. Dostupné z: <https://zapomnicky.pamatnik-terezin.cz/index.php/taboru/taboru/69-krepenice> [cit. 18. 5. 2023].
- <sup>18)</sup> Tamtéž.
- <sup>19)</sup> Tamtéž.
- <sup>20)</sup> Pavel STRAKA, *Olbramovice*, in: Za pomníčky, projekt Památníku Terezín [online]. Dostupné z: <https://zapomnicky.pamatnik-terezin.cz/index.php/olbramovice> [cit. 18. 5. 2023].
- <sup>21)</sup> Pavel STRAKA, *Manětovice*, in: Za pomníčky, projekt Památníku Terezín [online]. Dostupné z: <https://zapomnicky.pamatnik-terezin.cz/index.php/kresice> [cit. 18. 5. 2023].
- <sup>22)</sup> Blíže viz Yvona KOHOUTKOVÁ, *Jako na mnohých dalších místech po celé republice i ve Vrchotových Janovicích jsme si v květnu připomínali 68. výročí ukončení 2. světové války*, Vrchotojanovický měsíčník, č. 5/2013, s. 1–2 (strany nečíslovány).
- <sup>23)</sup> Informace o dalších nacistických represivních zařízeních na území cvičiště SS Böhmen, kterými se nezabývá v tomto článku, jsou uvedeny na internetových stránkách projektu Památníku Terezín *Za pomníčky* (vyhledávání podle mapy). Dostupné z: <https://zapomnicky.pamatnik-terezin.cz/> [cit. 18. 5. 2023].
- <sup>24)</sup> K pamětním akcím v Neveklově viz např. *Vzpomínková akce „Neveklovsko nezapomíná“*, Zpravodaj Neveklovska, září–říjen 2007, s. 5–6; Andrea PITELKOVÁ, *Vzpomínka na vystěhování*, Zpravodaj Neveklovska, listopad–prosinec 2018, s. 2.
- <sup>25)</sup> *Poklady z depozitáře: Lidé bez domova*, Radnice, zpravodaj města Sedlčany, prosinec 2019, s. 17 (strany nečíslovány). Text uvádí také záměr vybudovat ve druhé polovině 70. let v tehdejšímu muzeu na nedalekém zámku Červený hrádek trvalou výstavu nazvanou *Lidé bez domova*.
- <sup>26)</sup> *Z kroniky města – zápisky kronikářky Miluše Pákové*, Radnice, zpravodaj města Sedlčany, březen 2019, s. 17 (strany nečíslovány).
- <sup>27)</sup> Helena ČERNOŠOVÁ, *Muzeum*, Netvořický zpravodaj, č. 2/2013, s. 5.
- <sup>28)</sup> Jaroslava ZOULOVÁ, *Akce pořádané ve špejchaře*, Olbramovický občasník, červen 2017, s. 2 (strany nečíslovány).
- <sup>29)</sup> *Ohlédnutí. 70 let od zahájení I. fáze vystěhování obcí mezi Vltavou a Sázavou za II. světové války. Výběr vzpomínkových setkání k 70. výročí vystěhování Benešovska, Sedlčanska a obcí Neveklovska*, Zpravodaj. Vydává obec Hradištko, jaro 2012, s. 7.

## **Branches of the Flossenbürg Concentration Camp in the Territory of the SS Böhmen Training Ground – Overview and Genesis of Memorial Sites**

### Summary

*Lubor Lacina, North Bohemian Museum in Liberec*

The branch camps of the Flossenbürg concentration camp at Hradištko and Vrchtovy Janovice (the latter camp was later moved to Křepeňice) represent exceptions within the wartime network of subcamps and labor commandos established in the territory of today's Czech Republic. While most of the approximately four dozens of branches of the Auschwitz, Flossenbürg, Groß-Rosen and Ravensbrück concentration camps were set up in the territory of the Reich Province of Sudeten, only four subcamps were built in the Protectorate – one was attached to the SS Technical and Police Academy in Brno, another in the area of the manor house at Panenské Břežany, inhabited by the widow of Reinhard Heydrich, while the remaining two were situated in the SS Böhmen training ground south of Prague. There were two camps – Hradischko (Hradištko) and Janowitz (Vrchotovy Janovice) – that served primarily as a pool of labor for building activities in the SS training ground.

While mentioning both camps, we also seek to highlight the memory devoted not only to the inmates themselves, but also to the civilian population forcibly evicted from the area where the SS training ground was built. In fact, these measures had affected more than seventeen and a half thousand people and over seventy villages, situated roughly in between the rivers Vltava and Sázava and the towns of Benešov and Sedlčany. There are many memorial sites scattered in the former SS training ground as reminders of the ill-fated wartime events.

„Něco takového pochopíš jen tehdy, zažiješ-li to na vlastní kůži.“  
Svědkové z Westerborku – význam nizozemského svědectví o Terezíně

*José Martin, Herinneringscentrum Kamp Westerbork*

Sbírka Centra paměti Tábor Westerbork (Herinneringscentrum Kamp Westerbork) je velmi různorodá. Patří do ní dokumenty, dopisy, dopisnice, fotografie a nejrůznější předměty, které vyprávějí příběh o největším uprchlickém a tranzitním táboře v Nizozemsku za druhé světové války, ale přinášejí také svědectví z koncentračních táborů, které se staly cílem transportů z Westerborku, jako například z Osvětimi, Sobiboru, Buchenwaldu a také z ghetta Terezín. Pro rodinné příslušníky, potomky a ostatní dárce, kteří našemu centru poskytli písemnosti a další předměty svých blízkých, je navýsost důležité, abychom všechny tyto osobní příběhy zachovali pro budoucnost a předávali je jak generaci dnešní, tak i těm následujícím.

Pro ilustraci příběhu o Terezíně si naše centrum může vybrat z mnoha unikátních darovaných předmětů. Zvláštním příkladem je třeba křehoučká a zároveň velmi výmluvná miniatura palandy vyrobená v Terezíně, s mnoha doprovodnými detaily jako doručení poštovní balík, pantofle, matrace, polštáře nebo kufr. Na nich jsou jména, data narození a transportní čísla zhotovitele palandičky **Julese Cohena** (nar. 1921) a jeho manželky **Leny Cohen Nijstad** (nar. 1924), s níž se oženil v roce 1943. Oba odjeli 4. září 1944 transportem do Terezína, kde byli nakonec v roce 1945 osvobozeni. Jules si schovával nejrůznější písemnosti a předměty dokumentující život v Terezíně, kterých si po válce manželé přivezli do Nizozemska plný kufr. Jules Cohen zemřel v roce 1994, Lena v roce 2014. O rok později nám jejich dcera přinesla krabici plnou dokumentů a k tomu velmi vzácný model palandy z terezínského ghetta, který jsme po nějaké době vystavili jako mimořádný přírůstek do naší sbírky.

Nejrozsáhlejším zdrojem informací o životě v táborech jsou deníky. Posledním velkým přírůstkem do naší sbírky byl kufr plný různých předmětů a dokumentů včetně tří malých sešitů s deníkovými zápisky Židovky **Ellen Deitelzweig starší** (1907–1997). Ellen v táboře Westerbork pobývala od prosince 1942 a pracovala zde jako ošetřovatelka v táborové nemocnici. Začala si tu vést deník, který si pak vzala s sebou 4. září 1944 do transportu do Terezína. Odtud pak odjela 5. února 1945 transportem do neutrálního Švýcarska. Poslední zápis do deníku provedla 21. srpna 1945 během své zpáteční cesty do Nizozemska. Zápisky Ellen Deitelzweig starší byly vydány pod titulem *Něco takového pochopíš jen tehdy, zažiješ-li to na vlastní kůži*.

Tato osobní svědectví mají obrovský význam. Dopisy, korespondenční listky a poznámky jsou každodenními záznamy mimořádných a dramatických osobních zážitků a poskytují nám řadu podrobností o pronásledování, transportech a o životě v táborech, jako byly Westerbork a Terezín.

Tábor Westerbork byl vybudován v roce 1939 pro uprchlíky z Německa na prázdné pláni vřesoviště daleko ode všech a od všeho. První skupina utečenců



Model palandy vyrobený v Terezíně Julesem Cohenem. Herinneringscentrum Kamp Westerbork.

Model of a bunk bed made in Terezín by Jules Cohen. Herinneringscentrum Kamp Westerbork.



Předměty a dokumenty Ellen Deitelzweig starší. Herinneringscentrum Kamp Westerbork.

Objects and documents belonging to Ellen Deitelzweig Sr. Herinneringscentrum Kamp Westerbork.

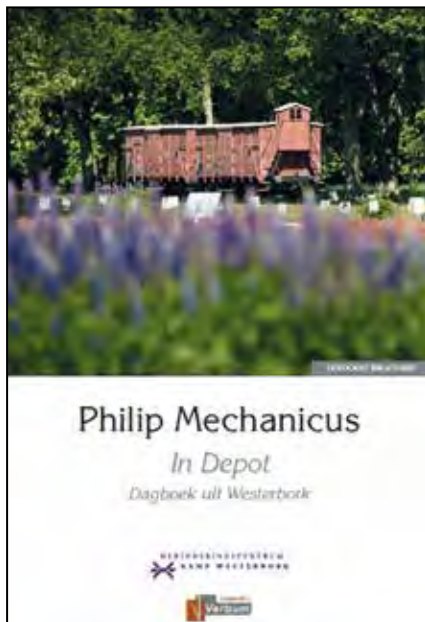
sem přijela 9. října téhož roku. Plánovaná kapacita uprchlického zařízení byla 2500 osob. Po německé invazi v květnu 1940 se zpočátku nic nezměnilo, avšak po rozhodnutí o takzvaném konečném řešení židovské otázky převzalo od nizozemského velitele 1. července 1942 vedení tábora SS. Uprchlický tábor byl rozšířen o rozsáh-

lé ubikace a přejmenován na Policejní tranzitní tábor Westerbork (Polizeiliches Durchgangslager Westerbork). Již existující vedení a správa tábora skládající se z větší části z německy mluvících židovských uprchlíků, kteří zde pobývali již delší dobu, se rozšířily. Nedaleká železniční trať byla prodloužena až do samotného tábora a téměř denně přijížděli další a další vězni, ať už samostatně, po menších skupinkách nebo po tisících najednou. Někteří tu zůstali jen několik dní, jiní několik let. Děti zde chodily do školy, zatímco jejich rodiče pracovali v táboře i mimo něj. V areálu se nacházela i velká nemocnice, v níž se lidem dostalo ošetření. Westerbork byl místem, kde lidé oplakávali úmrtí svých blízkých, kde se však konaly také svatby, slavily svátky a lidé mohli chodit třeba na kabaretní představení; vytvářely se tu jakési falešné naděje o normálním každodenním životě.

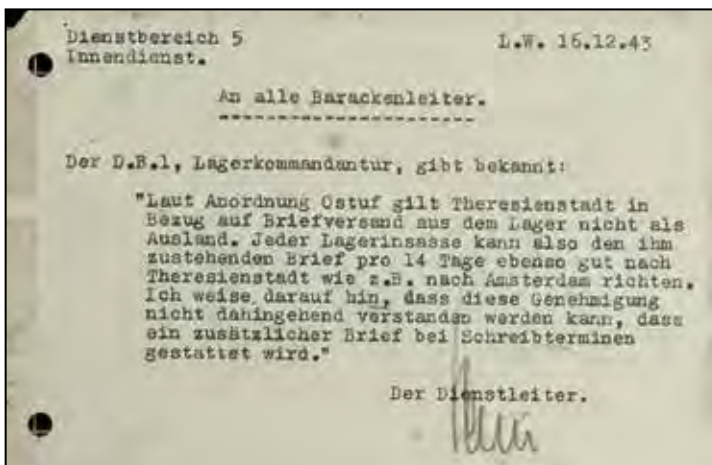
Westerbork však byl především nejdůležitějším táborem v nacistické mašinérii transportů v Nizozemsku, odkud byla deportována většina ze 107 000 nizozemských Židů odvezených na Východ – do Osvětimi, Terezína, Bergen-Belsenu a Sobiboru. Vrátilo se jich jen pět tisíc, z nichž většina prošla terezínským ghettem.

Co vlastně vězni z Westerborku věděli o cílových stanicích deportačních vlaků? Novinář **Philip Mechanicus** (1889–1944) o tom do svého deníku napsal: „*Muži a ženy se zastavují na cestách tábora a vyptávají se jeden druhého: ‚Kam jedeš? Odevšad znějí ty samé otázky a všude je slyšet: ‚Terezín, Terezín, Osvětim, Osvětim.‘*“ Mechanicus byl ve Westerborku vězněn od listopadu 1942 a každý den si zapisoval informace o tom, co v táboře viděl – o přijíždějících a odjíždějících transportech, o místním životě a útrapách, o naději a beznaději. Sám byl pak v březnu 1944 poslán transportem do koncentračního tábora v Bergen-Belsenu (o kterém se ve Westerborku mluvívalo jako o táboře ve „středním Německu“) a nakonec byl na podzim téhož roku zastřelen v Osvětimi. Jeho deník se zachoval a později byl vydán pod názvem *V depu* (In Depot). Jedná se o důležitý zdroj informací o životě v táboře Westerbork a pravidelně se v něm píše také o Terezíně.

Mechanicus i mnozí další věnovali pozornost složitému systému zakazů (Sperren), výběrů a zvýhodňování v táboře. Deportace do ghetta Terezín byla výsadou – toho si byl vědom každý. Do terezínských transportů byli zařazováni například veteráni první světové války, lidé, kteří „se zasloužili o vybudování a provoz tábo-

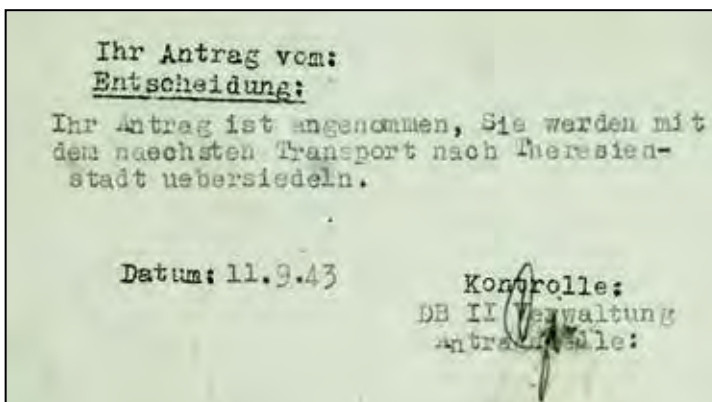


Philip Mechanicus: In Depot (V depu).  
Herinneringscentrum Kamp Westerbork.  
Philip Mechanicus: In Depot.  
Herinneringscentrum Kamp Westerbork.



Výzva k registraci pro svobodné osoby mladší 21 let, jejichž rodiče byli deportováni do Terezína. Herinneringscentrum Kamp Westerbork.

Call on single persons under 21 years of age, whose parents had been deported to Terezín, to register. Herinneringscentrum Kamp Westerbork.



Oznámení pro Henriho Vlese o schválení jeho žádosti o přesun do Terezína. Herinneringscentrum Kamp Westerbork.

Notification to Henri Vles on the approval of his application to be transferred to Terezín. Herinneringscentrum Kamp Westerbork.

ra Westerbork“ nebo rodiče těch, kteří „se zasloužili o odžidovštění Nizozemska a o tábor Westerbork.“

**Henri Vles** (1916–2006) byl zařazen do transportu vypraveného 12. října 1942 do Osvětimi, ale z nějakého důvodu zůstal ve Westerborku. Poté byl zapsán na seznam transportu do Terezína plánovaného na únor 1944, kterým však z neznámých důvodů neodjel a setrval v táboře až do jeho osvobození 12. dubna 1945.

Někteří, jako třeba **Joachim Pinkus** (1914–1982) a jeho manželka, obdrželi oznámení z kanceláře pro podávání žádostí (Antragstelle), že jejich žádost o pře-



Herrn Pinkus Joachim, geb. 1.7.1893 Baracke: 62  
 Sie stehen mit Ihrer Frau Pinkus Johanna, geb. 1.11.1893  
 und Ihrem(n) Kind(ern) \_\_\_\_\_  
 auf der genehmigten Theresienstadtliste.  
 Der Transport nach Theresienstadt wird am 14.9.1943 abgehen.  
 Sie können pro Kopf 50 kg Bagage mitnehmen.  
 An Geldmitteln darf bis zu dem Höchstbetrage von f 250.- oder einem  
 entsprechenden Betrag in Reichsmark pro Familie mitgenommen werden.  
 Genauere Anweisungen über die Abwicklung des Transportes werden noch  
 bekanntgegeben. Einzelauskünfte können nicht mehr erteilt werden.  
 Gesunde, um andere Familienmitglieder, als die Obenerwähnten, mitzu-  
 nehmen, sind zwecklos.  
 Lager Westerbork, den 10.9.1943. D.B. 2, Verwaltung

Oznámení o zařazení Joachima Pinkuse a jeho ženy do transportu do Terezína.  
 Herinneringscentrum Kamp Westerbork.

Notification on the assignment of Joachim Pinkus and his wife to transport to  
 Terezín. Herinneringscentrum Kamp Westerbork.

DIENSTBEREICH 5

Dienstbereich 5  
 Innendienst L.W., den 9.9.43

An alle Barackenleiter.

Der D.B.2 gibt folgendes bekannt:

Alle Personen bis 21 Jahre, deren Eltern in Theresienstadt sind, werden im  
 eigenen Interesse aufgefordert, sich heute abend von 20 bis 20.30 Uhr  
 mit Unterlagen bei der Verwaltung Baracke 34 (Herrn Askman) zu melden.  
 Ausgenommen hiervon sind verheiratete Personen.

Der Dienstleiter

Aushängen und sofort mehrmals mündlich bekannt geben.

Pokyny pro korespondenci vězňů mezi Westerborkem a Terezínem.  
 Herinneringscentrum Kamp Westerbork.

Instructions issued to inmates on their correspondence between Westerbork and  
 Terezín. Herinneringscentrum Kamp Westerbork.

sun do Terezína byla schválena. Současně dostali informace o povolené váze zava-  
 zadel (50 kg na osobu) a finanční částce, kterou si mohou vzít s sebou (250 guldenů  
 na rodinu). Dále jim bylo sděleno, že žádosti o zařazení dalších příbuzných do je-  
 jich terezínského transportu jsou bezpředmětné. Manželé Pinkusovi se v Terezíně  
 dočkali osvobození.

Mezi Židy z Nizozemska vězňenými v Terezíně a ve Westerborku probíhala  
 pravidelná korespondence. Z dochovaných pokynů tzv. vedoucího služby (Dienst-  
 leitera) určených vedoucím ubikací vyplývá, že Židé, kteří zůstali ve Westerborku,



Repatriace nizozemských vězňů. Herinneringscentrum Kamp Westerbork.  
Repatriation of Dutch inmates. Herinneringscentrum Kamp Westerbork.

měli povoleno komunikovat se svými rodinami a přáteli v Terezíně, který nebyl pokládán za cizinu, ale za součást Třetí říše. Dopisy bylo možné posílat ve čtrnáctidenních intervalech.

Ve srovnání s celkovým počtem 107 000 deportovaných nizozemských Židů však byli vězni převezení z Westerborku do Terezína jen malou skupinou. Jednalo se o necelých pět tisíc osob, z nichž téměř dva tisíce válku přežily. Nejvíce bylo těch, kteří nebyli zařazeni do žádného z transportů a osvobozeni v Terezíně, další odjeli už v únoru 1945 transportem do Švýcarska. Někteří vězni po deportaci do Osvětimi prošli selekcí, byli nasazeni na otrocké práce a dožili se konce války. Po návratu do Nizozemska byli přeživší jako repatrianti ubytováni ve velkých příjmacích střediscích, například v Eindhoven. Vraceli se nejen se svými zážitky, ale také s dokumenty a nejrůznějšími předměty.

**Dr. Emanuel Speijer** (1904–1999), učitel biologie a entomolog, přijel do Westerborku v září 1943. Vzhledem ke svým znalostem hmyzu byl zařazen do tzv. hygienické služby (Hygienischer Dienst), jeho úkolem bylo řešit problémy způsobené zamořením ubikací hmyzem a nemocemi. V září 1944 byl Emanuel Speijer převezen do ghetta Terezín, kde rovněž pracoval ve zdravotnické službě. Po válce byl těžce nemocný přepraven do repatriačního střediska v Eindhoven i s kufrem obsahujícím různé dokumenty z terezínského ghetta. O jeho obsahu později napsal: „Navzdory zuboženému stavu, v jakém jsem se nacházel, a mé mírně řečeno dost nejisté budoucnosti, jsem si byl zcela vědom velké historické hodnoty těchto dokumentů a vynaložil jsem veškeré úsilí na to, abych nasbíral co nejvíce materiálu a vláčel se s ním při všech svých stěhováních.“



Kufr Emanuela Speijera. Nationaal Archief, Den Haag – Algemeen Nederlandsch Fotobureau.

Emanuel Speijer's suitcase. Nationaal Archief, Den Haag – Algemeen Nederlandsch Fotobureau.

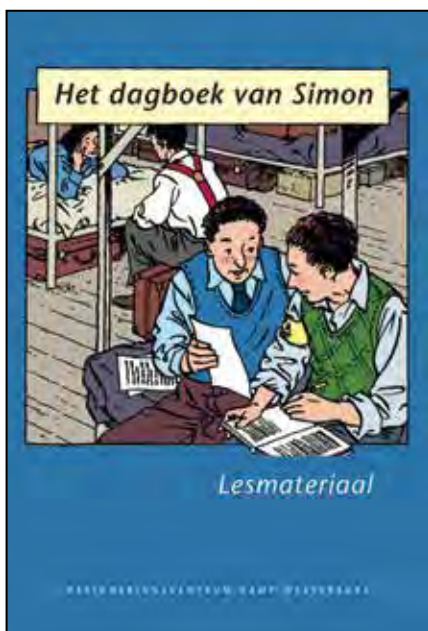


Kufr Hanny Kolhoff. Herinneringscentrum Kamp Westerbork.

Hanna Kolhoff's suitcase. Herinneringscentrum Kamp Westerbork.



Kresba Herty Metz-Baumgarten z terezínského ghetta. Herinneringscentrum Kamp Westerbork.  
 Drawing by Herta Metz-Baumgarten from the Terezín Ghetto. Herinneringscentrum Kamp Westerbork.



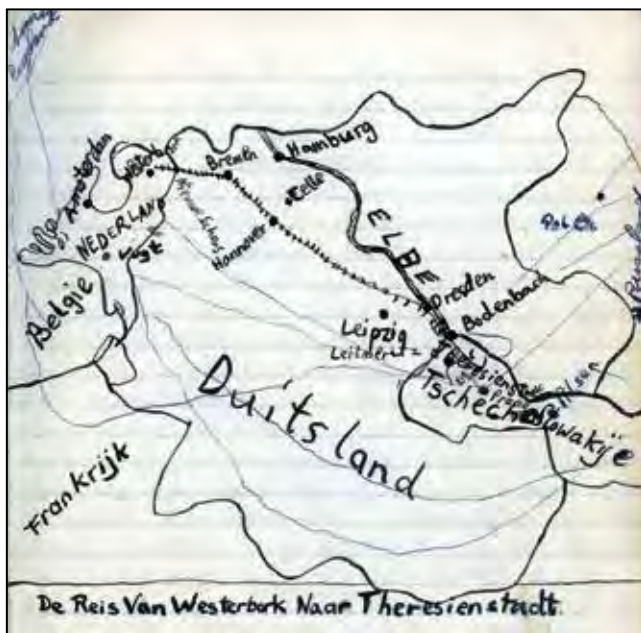
Vzdělávací materiál vytvořený podle Magnusova deníku. Herinneringscentrum Kamp Westerbork.

Educational material devised according to Magnus's diary. Herinneringscentrum Kamp Westerbork.

Speijer nebyl jediným nizozemským vězňem, který schraňoval písemnosti a předměty z terezínského ghetta. **Hanna Kolthoff** (nar. 1932) po válce zaznamenala vzpomínky na svůj pobyt ve Westerborku a v Terezíně. Její zápisky sice neobsahují příliš mnoho osobních zážitků, ale zařadila do nich početné dokumenty, terezínské peníze a plán Terezína. Také si zaznamenala řadu písniček, které se ve Westerborku a Terezíně naučila. Své zápisky a dopisy měla Hanna uložené v kufru, který získala ve Westerborku a poté s ním odjela do Terezína.

Velmi vzácný je i soubor kreseb od **Herty Metz-Baumgarten** (1895–1986), které zachycují každodenní život v terezínském ghettu.

Naprosto výjimečný je deník vytvořený **Simonem Magnusem** (nar. 1924). Jeho mladší bratr **Leon Magnus** (nar. 1926) napsal stručné texty, které pak Simon přepisoval do sešitu. Prostřed-



Mapa v deníku Simona Magnuse. Herinneringscentrum Kamp Westerbork.

Map in the diary of Simon Magnus. Herinneringscentrum Kamp Westerbork.



Lžíce Willema Schroota. Herinneringscentrum Kamp Westerbork.

Willem Schroot's spoon. Herinneringscentrum Kamp Westerbork.

nictvím tohoto deníku chtěl Leon vytvořit pro svého staršího neslyšícího a lehce mentálně postiženého bratra jakýsi životní řád a chránit ho. Leon se snažil být co nejdůležitější a nejinformativnější nejen při psaní textu samotného, ale i prostřednictvím kreseb a map, kterými text doprovodil. Proto je tento deník i nyní velmi vhodný pro děti a mládež. Kolegové ze vzdělávacího oddělení vytvořili ze Simo-



Motýlek Jozefa Isaäca van Praag Sigaara. Herinneringscentrum Kamp Westerbork.

Jozef Isaäc van Praag Sigaar's bow tie. Herinneringscentrum Kamp Westerbork.



Ria van den Brandt: *Ik was mijn houvast helemaal kwijt* (Úplně jsem ztratila půdu pod nohama). Herinneringscentrum Kamp Westerbork.

Ria van den Brandt: *Ik was mijn houvast helemaal kwijt* (I Had Totally Lost My Grip). Herinneringscentrum Kamp Westerbork.

nova příběhu komiks, který spolu s doprovodnými vzdělávacími materiály může pomoci učitelům přiblížit žákům informace o pronásledování a transportech přístupnějším způsobem. Zároveň je to i příběh o naději, protože oba bratři Magnusovi válku přežili.

**Willem Schroot** (nar. 1933) patřil ke skupině pokřtěných Židů. V květnu 1943 byl společně se svými rodiči a dvěma staršími bratry poslán do tábora Westerbork. Tam dostal od neznámého člověka lžici, kterou si vzal s sebou 4. září 1944 do transportu do Terezína a po osvobození ji přivezl zpět domů do Nizozemska.

Oranžový motýlek se zavíracím špendlíkem patřil **Jozefu Isaäcovi van Praag Sigaarovi** (nar. 1935) a připomínal mu konec války. Vyrobita ho jeho matka a v Terezíně ho nosil v den osvobození.

Kromě všech těchto předmětů, deníků a dokumentů jsou velmi důležitým zdrojem informací vzpomínky

přeživších. Jejich příběhy byly nahrávány již od vzniku Centra paměti Tábor Westerbork. Nejprve se pořizovaly jen zvukové záznamy, posléze byla natáčena i videa. Jedná se o unikátní, mimořádně působivé a dojemné záznamy, které byly v uplynulých letech použity v různých publikacích a při přípravě výstav a prezentací. Příběhy 44 přeživších z Terezína jsou zahrnuty do knihy nazvané Úplně jsem ztratila půdu pod nohama (Ik was mijn houvast helemaal kwijt), kterou ve spolupráci s naším centrem napsala Ria van den Brandt. Publikace je koncipována částečně chronologicky a zčásti podle témat, jako jsou práce v Terezíně, vzpomínky na kulturní život, transport do Švýcarska, osvobození a složitý návrat do Nizozemska.

Tento článek je pouze krátkým přehledem předmětů z bohaté sbírky Centra paměti Tábor Westerbork, které mají vztah k Terezínu. Její inventář bohužel zatím není dostupný online, v současné době se však na jeho zpřístupnění intenzivně pracuje. Pokud byste se na základě tohoto krátkého příspěvku chtěli s naší sbírkou blíže seznámit nebo byste měli zájem o její využití při vědeckém výzkumu, kontaktujte nás na adrese [collectie@kampwesterbork.nl](mailto:collectie@kampwesterbork.nl).

*Překlad z nizozemštiny Otakar van Gemund*

**“You Will Understand Something Like that Only If You Experience It Yourself.”**

**Witnesses from Westerbork – the Significance of Dutch Testimony on Terezín**  
Summary

*José Martin, Herinneringscentrum Kamp Westerbork*

Herinneringscentrum Kamp Westerbork (Memorial Centre Camp Westerbork) keeps in its collections a large amount of objects and written documents that are conducive to narrating the story of Terezín. The inmates kept in the Westerbork transit camp were aware of the names of several destinations of transports being dispatched from their camp – Auschwitz, central Germany (designation of the Bergen-Belsen concentration camp), and Terezín. They regarded the last-mentioned camp as a privileged place where the Nazis sent only special groups of selected inmates. This article offers a short overview focusing on documents and objects that can well serve in projecting an image of the Terezín Ghetto as seen by the Westerbork prisoners.



## **Malíř Otto Ungar v deníku Bedřicha Taubera**

*Jana Racková, Praha*

Během druhé světové války bylo z Brna vypraveno dvanáct hromadných transportů, kterými bylo odvezeno celkem 10 064 židovských obyvatel. První z nich směřoval do ghetta v Minsku, ostatní do Terezína. Konce války se dožilo jen 711 z deportovaných.

Bedřich Tauber (1907, Pohořelice – 1996, Brno) bydlel na začátku druhé světové války v Brně u své sestry Kateřiny. Po zahájení deportací židovského obyvatelstva byl zařazen do transportu K, kterým měl 5. prosince 1941 odjet z Brna do terezínského ghetta. Do transportu však nenastoupil a rozhodl se „zmizet“. Jeho katolická manželka, s níž byl od roku 1939 formálně rozvedený, pro něj spolu se syny z prvního manželství připravila úkryt v Blansku. V něm se po více než třech letech skrývání dočkal toužebně očekávaného konce války. V letech 1942–1945 si vedl podrobný deník, který je dnes uložen v Archivu Židovského muzea v Praze.<sup>1)</sup> Do ilegality odešla také Bedřichova sestra Kateřina Zbytkovská (nar. 1910). Po neúspěšném hledání vhodného úkrytu jí v době civilního výjimečného stavu po atentátu na Reinharda Heydricha hrozilo dopadení při některé z četných kontrol a domovních prohlídek. Proto uprchla do Vídně, odkud se dle zápisu v bratrově deníku chtěla dostat do Švýcarska. Nakonec se ale sama přihlásila úřadům a byla zařazena do transportu, který odjel 14. června 1942 z Vídně do vyhlazovacího tábora Sobibor. Zde byla pravděpodobně hned po příjezdu zavražděna.<sup>2)</sup>

Události z podzimu 1941, kdy probíhaly registrace a první transporty Židů z Brna, vylíčil Bedřich Tauber ve svém deníku:

*„Počaly registrace všech židů, bezohledně na to, zdali se jednalo o přestárlého čili nemocného. Židovská náboženská obec dostala rozkaz pracovat ve dne v noci, a tak byli židé vyburcováni každou denní i noční hodinu posly se zprávami. U nás byli 3 noci za sebou a vždy po půlnoci. Celý majetek se musel udat a již tenkrát byly na denním pořádku sebevraždy. Ale teror zuřil v nezmenšené prudkosti. V této době jsem ještě pracoval, avšak pouze s nasazením všech nervových a duševních sil, které jsem měl k dispozici. Tak uplynul celý říjen, pln špatných, děsivých zpráv a pln smutku.*

*4. 11. 1941 jsem byl u registrací. Seděli tam ‚páni od Gestapa‘ a tenkrát, když jsem tam v tom starobinci, kde jsme byli registrováni, uviděl tu celou bídu a nezměrný žal, zapřísahal jsem se, že udělám vše, co bude v mých silách, abych se s Boží pomocí mohl jednou zúčastnit ne pomsty, ale trestu na těch lidech, kteří bezdůvodně, ale zlovolně uvrhli miliony a miliony nevinných lidí do bídy i do smrti.*

*Sestra v tu dobu pracovala již na ‚obci‘ jako písárka. Je sestaven první ‚transport‘ do Polska. Prvních 1000 židů. Každý trne, koho to postihne. Naše podnájemnice, slečna ‚Frici‘, je mezi postiženými. Shání vše, co smí vzít s sebou. I my už sháníme pro každý případ. Stále se vyskytují zprávy, že transporty jsou odloženy, není to však nikdy pravda. Já také nemám kdy myslet na práci, a přece pracuji. Vždyť mám úmysl*

*právě prostřednictvím německých firem, u kterých pracuji, docíliti aspoň odložení zařazování do transportu!*

*13. 11. 1941. Jede 1. transport. Židé musí do školy na Merhautově třídě. Před tím je prohlídka zavazadel v templu! Gestapo prohlíží. Naše podnájemnice se s námi loučí. Uvidíme se ještě jednou? Vše v Božích rukou. Sotva 1. transport jest z Brna, sestavuje se druhý, a ježto páni od Gestapa před Vánoce jedou na dovolenou, sestavuje se zároveň třetí. V druhém transportu nejsem. Sestra ho sestavovala. Ale nemám vyhráno.*

*Středa 26. 11. 1941. Je večer, právě jsem přišel z kanceláře. Jsme na návštěvě u domovníků. Je 9 hodin. Jdeme domů. Na schodišti slyšíme někoho zvonit a poznáváme, že je to u nás. Skutečně, posel od obce. Sestra ihned nastoupit pro písemnou práci, sestavuje se 3. transport. Než odchází, říkám sestře, aby ihned se podívala, zdali nejsem v tom. Mám takové tušení. Sestra odchází – usínám a probudí mě úzkostlivý a ustrašený hlas sestry. Její slova mně zní dodnes v uších: ‚Fricku, seš tam.‘*

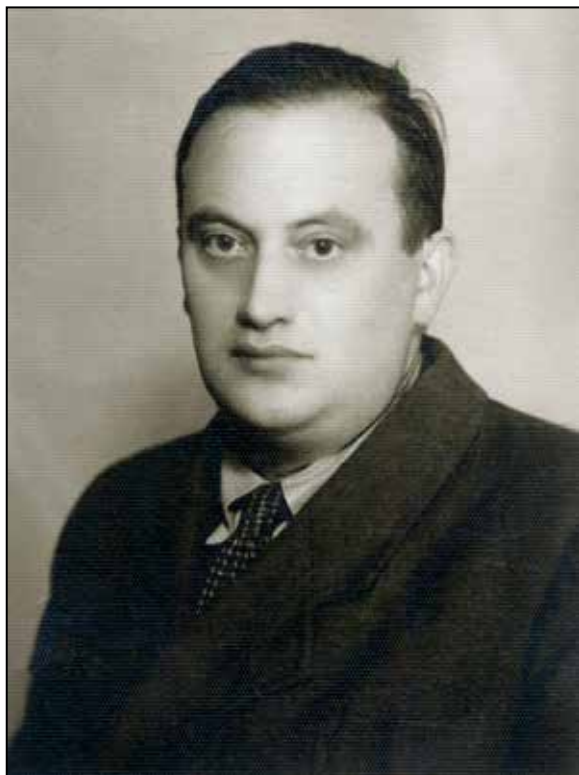
*Vím, co to znamená, je to ortel. Moje rozhodnutí však již bylo učiněno dávno pro tento případ. Nikdy se nesnížím tak, abych pro Hitlerovy katany dělal otrokářskou práci. Raději smrt. Zbývá jedna cesta – zmiznout!<sup>(4)</sup>*

Otto Ungar se narodil v Husovicích u Brna 27. listopadu 1901. Po maturitě na reálce studoval v letech 1921–1926 na Akademii výtvarných umění v Praze. Jeho malířská tvorba byla v meziválečném období známa hlavně úzkému okruhu jeho přátel a odborníků. V roce 1927 nastoupil jako profesor kreslení, deskriptivní geometrie a později i matematiky na Spolkovém židovském reformním reálném gymnáziu v Brně, kde působil až do uzavření školy v roce 1941. V lednu 1932 se oženil s Elfriede (Frídou) Zwickerovou (1904–1985).<sup>4)</sup>

Do Terezína byl deportován s manželkou a dcerou Zuzanou (1935–2004) dne 28. ledna 1942 transportem U vypraveným z Brna. V ghettu pracoval spolu s dalšími malíři v kreslírně Technické kanceláře v Magdeburských kasárnách. Kromě zhotovování plánů pro různé stavby a přestavby v ghettu byla hlavní náplní činnosti kreslírny tvorba grafů a ilustračních příloh ke zprávám terezínské židovské administrativy, které pak komandantura SS zasílala svým nadřízeným. Někteří z malířů ale kromě oficiální tvorby tajně vytvářeli i díla zobrazující skutečný život a utrpení vězňů ghetta s cílem pravdivě informovat svět za terezínskými valy a zanechat svědectví pro budoucí generace. Do této činnosti se zapojil i Otto Ungar. Vynášení výtvarných prací z ghetta zajistil sběratel umění Leo Strass, který udržoval prostřednictvím protektorátních četníků konajících službu v ghettu ilegální spojení se svými nežidovskými příbuznými. Některé z propašovaných kreseb se údajně dostaly až do neutrálního Švýcarska. Tato činnost však byla nacisty odhalena a 17. července 1944 následovalo zatčení L. Strasse a pěti malířů včetně O. Ungara. Po výslechu na komandantuře byli předáni i s rodinami do policejní věznice v terezínské Malé pevnosti a obviněni z „propagandy hrůzy a jejího šíření v zahraničí“. Všichni účastníci tohoto aktu protinacistického odporu si za svoji odvahu zaslouží úctu a uznání.<sup>5)</sup>

Fotografie Otty Ungara  
v deníku Bedřicha Taubera.  
© Židovské muzeum  
v Praze (Archiv ŽMP, sbírka  
Dokumenty perzekuce,  
inv. č. 79).

Photograph of Otto Ungar in  
the diary of Bedřich Tauber.  
© The Jewish Museum in  
Prague (Archive of the  
Jewish Museum in Prague,  
collection Documentation of  
persecution, inv. No. 79).



V Malé pevnosti nacisté Ungarovi zmrzčili pravou ruku, aby už nemohl malovat. Dne 3. října 1944 byl deportován do koncentračního tábora Auschwitz I, jeho žena a dcera byly o dva týdny později převezeny do tábora Auschwitz II - Birkenau. V lednu 1945 odjel Otto Ungar evakuačním transportem z Osvětimi do koncentračního tábora Groß-Rosen a odtud v únoru do koncentračního tábora Buchenwald. Zde se dožil osvobození, ale 25. července 1945 zemřel na tuberkulózu v sanatoriu v Blankenhainu u Výmaru. Jeho manželka i dcera věznění v Osvětimi přežily, ale bohužel už neměly možnost se s ním po osvobození setkat.<sup>6)</sup>

Bedřich Tauber a Otto Ungar byli bratřenci.<sup>7)</sup> Znali se už od dětských let z Husovic, kam jezdil Bedřich k Ungarovým pravidelně na prázdniny. V deníku vzpomínal na svého bratrance Ottu v březnu 1943 a v dubnu 1944:

*„16. 3. 1943. [...] Včera večer prohlížel jsem si fotografie; musel jsem toho nechat, poněvadž mě to duševně rozrušilo. Jsou to snímky pouze několik let staré a přece z jiného, lepšího světa. Dostala se mi do rukou fotografie mého bratrance Oty Ungara, s kterým mě od raného dětství spojovalo pevné a nerozlučné přátelství. Rozuměli jsme si takovým dokonalým způsobem, jak pouze dovede to vytvořiti čisté upřímné přátelství. Nejednou jsem Otu vyzýval, aby se mnou se pokusil o útěk. Nechtěl, lpěl asi na ženě a dítěti tak jako já; a snad ani mnoho nevěřil, že bych ve skutečnosti byl*

to provedl. O tom se nedá dnes rozumovat, taková rozhodnutí bývají dílem okamžiku. Poslední večer 30. 11. 1941 v Brně byl ještě u mne, a když jsem se s ním loučil, bránil se se mnou rozloučiti, pevně věříc, že německé firmy, u kterých jsem pracoval, si vymohou moje vyřazení z transportu. Já jsem však tomu nevěřil – a měl pravdu. Kdepak dnes po téměř 16 měsících Ota je? Možná, že už ne mezi živými, poněvadž jeho citlivá, umělecká povaha by rozhodně nesnesla odvezení do Polska. Nemám o něm žádných zpráv, ale neuplyne týden, co se mně o něm nezdá. Oto, příteli můj, jestli pak Bůh nám dopřeje, abychom se ještě na tomto světě shledali?!<sup>(8)</sup>

„4. 5. 1944. [...] Poprosil jsem v pátek ženu, aby při svém pobytu v Brně nenápadně zašla na Pražskou č. 26 a podívala se tam v průjezdě, zdali můj bratranec O. U. se svou rodinou tam ještě bydlí. Její zprávu jsem očekával s velkou nedočkavostí. Bohužel, zpráva mě vůbec neuspokojila. Nikdo již v tom domě nebydlí – byl to pouze jednopatrový starý dům, kde bylo nastěhováno několik židovských rodin – zvonky v průjezdě vytrhány, dráty přestříženy a okna špinavá. Tak nevím, co se s mým bratrance a nejlepším a nejmilejším přítelem stalo. Doufám tak pevně, že ještě žije a že se opět shledáme. Bože, když tak na vše vzpomínám, tak je mi smutno po něm, tak smutno, že není pro to slovo. Vlepím zde podobenku O. U. a to, co zde o něm napíše, nemá samozřejmě nic společného s nějakým nekrologem, nechci si ani nejjzdálenější myšlenkou připustiti, že by O. U. již nebyl mezi živými. Ale vzpomínkami si člověk mnohdy ulehčuje a píše tato slova, je mi, jako kdybych s O. U. hovořil a jsem jak mnohdy v myšlenkách s ním.

Bylo to přátelství, které vzalo svoje začátky již v mých dětských letech. O. U., o několik roků starší mne, byl synem sestry mé matky a velmi brzy se seznámil se sociálními a hospodářskými poměry, neboť jeho otec byl správcem sladovny v Husovicích, sám vykořisťován do úplného vyždímání svých sil až k zhroucení od svého skrz naskrz bezohledného kapitalistického zaměstnavatele. O. U. tak nabyt již v raném mládí poněti o tom, co je sociální ‚spravedlnost‘. To bylo ještě před a za první světové války. Když přišel převrat a s ním i sociální zlepšení, našla nauka o marxismu a komunismu v jeho mysli dávno již připravenou půdu a posléze se stal O. U., podporován mimo to ještě vlastním nedostatkem za svých studií na Umělecké akademii v Praze, nejen obdivovatelem a ctitelem SSSR, ale přívržencem komunismu. Studoval v Praze malířství na Umělecké akademii a byl skutečně naprosto prodchnut umělectvím, svým malířstvím a bohémstvím.

Ale narážel všude na nepochopení a sociální bídu, třebaže i přes to se dopracoval dobrých úspěchů. Avšak byl nucen najíti si výnosnější zaměstnání a stal se profesorem na Židovském reálném gymnasiu v Brně, ale myslím, že ne tolik tato okolnost ho brzdila v malířství, spíše jeho nešťastné rodinné poměry. Vzal si ženu, která byla pravým opakem jeho, zjištná a vypočítavá, nejevíce ani v nejmenším pochopení pro jeho snahy a jeho práci. Nemohl od ní odejít, neboť miloval svoje dítě nadevše a došlo to tak daleko, že se svou ženou skoro vůbec nehovořil, že prostě jako žena pro něho přestala existovati. Musím zde poznamenati, že O. U. si jen velmi, velmi zřídka stěžoval, a když, tak pouze své matce a jen několika slovy. Avšak věděl, že má dvě osoby, které mu rozumí – beze slov a dokonale – svou sestru a mne. Samozřejmě, co

se týče pochopení, bylo to vzájemné. Není na tom nic divného. Od svého útlého mláďá jsem strávil mnoho prázdnin v Husovicích, později za svých studií jsem u tety byděl. O. U. a jeho sestra Berta to byli, kteří mi vštěpovali první dojmy a pojmy v těžké hudbě, o divadle, o krásných knihách a umělectví, zkrátka poznal a čerpal jsem u nich kulturu. Nechci tím snad zmenšovat vliv mých rodičů, otec velice rád četl a oba milovali hudbu; avšak základ k tomu všemu jsem získal vlivem O. U. a Berty a vše, co dnes tak miluji v hudbě, v knihách, můj názor na umělectví a umění, je jejich zásluhou a jim za to děkuji.

Ale O. U. se ještě jinak se mnou sblížil, svým humorem a svou veselou povahou; v tom jsme byli vždy úplně zajedno a posléze jsme si v tom tak nenapodobitelně rozuměli, že nebylo vůbec třeba slov, abychom svým vystupováním obveselovali celou společnost. Stávalo se tak ještě v roce 1941! Během let se naše povahy tak sblížovaly, že nakonec byly až na bohémství O. U. skoro stejné. Mohu říci, že od roku 1939 do konce listopadu 1941, v těchto těžkých dobách, jsme společně sobě i druhým připravovali přes všechna trápení mnoho veselých chvil. Kolik bylo jen těch procházek za tato léta, sami dva spolu dlouhé hodiny a v roce 1940 a 1941 skoro denně a nikdy nevázl rozhovor. Obyčejně byla na přetřesu válka a politika. Kolikrát jsem O. U. musil svým neochvějným optimismem potěšiti, vytrhovati ho z chmur, do kterých někdy upadal; vždy se mi to podařilo. Vzpomínám jen na okamžik, kdy Francie kapitulovala, jak jsem myslel, že Hitler už je vítězem nad světem, nebo na doby, kdy po vypuknutí tažení na Východě Rudá armáda stále ustupovala. Přesně si vzpomínám, jak si houževnatě byl přál – bylo to při procházce dne 24. 8. 1941 a byla to neděle – aby už nastala v Rusku zima, která by zastavila německý postup, a jak jsem mu vypočítal, kolik neděl do toho okamžiku ještě uplyne. V jednom se mi stále obdivoval, že totiž tak neochvějně věřím v porážku Třetí říše; vím, že i on věřil, ale tak, jak nemocný chce býti stále utěšován svým uzdravením, tak on rád slýchal moje názory a důvody.

Co o tom všem mnoho hovořiti? Rozuměli jsme si tak dokonale, jako jenom dva přátelé si rozuměti mohou, a jen já vím, co O. U. mi byl a co, dá-li Všemohoucí, mi opět bude. Chtíti vysvětliti, jak dokonale jsme jeden druhého pochopili, znamená uvésti toliko, že slovo a pojem „čistého přátelství“ je pro to slabým výrazem. Když se dověděl, že mám odejeti do Polska, věřil, že moji zaměstnavatelé mi pomohou a že docílí aspoň odklad. Ještě v neděli večer dne 30. listopadu 1941 přišel za mnou a touto možností mě potěšoval. A když odcházel a já se chtěl s ním rozloučiti, odmítl, protože nevěřil v můj odchod, anebo – chtěl se vyhnouti tomu rozloučení z důvodů pro nás oba až příliš pochopitelných? Kdož ví?! Neviděl jsem ho již od toho večera; uvidím O. U. ještě v tomto životě?! Snad, žije-li, bude mu, mysle na mne, poněkud útěchou, že jsem do Polska nejel a „zmizel“. Neboť O. U. byl zasvěcen do mého plánu.

Až žena příště pojedje do Brna, pokusí se telefonickým dotazem na Židovskou obec náboženskou doptati, zdali O. U. je ještě v Brně a nebyl poslán transportem do Polska. Byl bych klidnějším, kdybych se tu dozvěděl něco kladného, třebaže vím, jak těžko on asi snáší nynější poměry. Ale domluvili jsme se s ženou i v tom směru, že dovědět se jeho bydliště, by se mu snad mohlo nějakým způsobem pomáhati. Uvidíme.<sup>49)</sup>

- <sup>1)</sup> Martin ŠMOK, *Holocaust a lidské chování. Videozáznamy výpovědí svědků z archivu USC Shoah Foundation*. Výpověď Bedřicha Taubera. Publikováno na internetových stránkách projektu Naši nebo cizí? Židé v českém 20. století, dostupné z: [http://www.nasinebocizi.cz/dokumenty/vypovedi\\_usc\\_sf/holocaust-a-lidske-chovani/](http://www.nasinebocizi.cz/dokumenty/vypovedi_usc_sf/holocaust-a-lidske-chovani/) [cit. 10. 5. 2023]. Archiv Židovského muzea v Praze, sbírka Dokumenty perzekuce, inv. č. SHOAH/DP/19/79/061, Deník Bedřicha Taubera z ilegálního úkrytu (dále AŽMP, Deník B. Taubera), dostupné z: [http://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object\\_id/3450](http://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/3450) [cit. 10. 5. 2023].
- <sup>2)</sup> AŽMP, Deník B. Taubera, s. 49–53. Památník Terezín, Databáze politicky a rasově pronásledovaných osob, Zbytkovsky Käthe (nar. 1. 2. 1910), dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/databaze> [cit. 10. 5. 2023]. V databázi rakouských obětí šoa je sestra Bedřicha Taubera uvedena se zkomoleným příjmením jako „Käthe Zbytevsky“ a nesprávné příjmení „Zbytowsky“ má i v transportním seznamu. Viz Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes, dostupné z: <https://www.doew.at/personensuche> [cit. 10. 5. 2023]. Součástí záznamu je i odkaz na snímek příslušné strany transportního seznamu.
- <sup>3)</sup> AŽMP, Deník B. Taubera, s. 2–3.
- <sup>4)</sup> Otto Ungar, in: Internetová encyklopedie dějin Brna, dostupné z: [https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil\\_osobnosti&load=10852](https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=10852); Helena MIKEŠOVÁ, *Almanach Spolkového židovského reformního reálného gymnázia v Brně*, článek na internetových stránkách Židovské obce Brno, dostupné z: <https://www.zob.cz/almanach-zidovskeho-gymnazia/>; Alena MIKOVCOVÁ, *Židovské osobnosti Brna 20. století*, článek na internetových stránkách Židovské obce Brno, dostupné z: <https://www.zob.cz/vzdelavani/zidovske-osobnosti-brna-20-stoleti/> [vše cit. 10. 5. 2023].
- <sup>5)</sup> K činnosti kreslířny Technické kanceláře a k tzv. aféře terezínských malířů viz např. Arno PAŘÍK, *Výtvarné umění v terezínském ghettu*, in: *Kultura proti smrti. Stálé expozice Památníku Terezín v bývalých Magdeburských kasárnách*, Praha 2002, s. 51–56; Leo HAAS, *Aféra terezínských malířů*, in: *Anděla Bartošová, Umění v terezínském ghettu*, Praha 1992, nestránkováno; Památník Terezín, inv. č. A 4985, *Vzpomínka Elfriede (Frída) Ungarové z října 1969*. Dne 17. 7. 1944 byli z terezínského ghetta do policejní věznice v Malé pevnosti předáni Bedřich Fritta s manželkou Johannou a synem Tomášem, Leo Haas s manželkou Ernou, Otto Ungar s manželkou Elfriede a dcerou Zuzanou, Ferdinand Bloch s manželkou Antonií, rozvedený Norbert Troller a sběratel Leo Strass s manželkou Zdenkou.
- <sup>6)</sup> Památník Terezín, Databáze politicky a rasově pronásledovaných osob, Ungar Otto (nar. 1901), Ungarová Elfriede (nar. 1904), Ungarová Zuzana (nar. 1935), dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/databaze> [cit. 10. 5. 2023]; Arolsen Archives, International Center on Nazi Persecution, Ungar Otto (nar. 1901), dostupné z: <https://collections.arolsen-archives.org/de/search> [cit. 10. 5. 2023].
- <sup>7)</sup> Jejich matkami byly sestry Růžena Tauberová, rozená Franklová (1875–1930), a Johanna Ungarová, rozená Franklová (1865–1944).
- <sup>8)</sup> AŽMP, Deník B. Taubera, s. 173.
- <sup>9)</sup> AŽMP, Deník B. Taubera, s. 411–412.

## **Painter Otto Ungar in the Diary of Bedřich Tauber**

### Summary

*Jana Racková, Prague*

This article reprints the recollections of Bedřich Tauber of his cousin, painter Otto Ungar (1901–1945). During World War II Ungar was kept in the Terezín Ghetto and later in the Auschwitz, Groß-Rosen and Buchenwald concentration camps. He had lived to see his liberation but he died of tuberculosis as early as on July 25, 1945. Because of his Jewish origin Bedřich Tauber (1907–1996) lived underground from December 1941 until the end of the war. In his hiding place he kept a diary out of which the published memories had been selected.

## Odborná knihovna Památníku Terezín

*Hana Procházková, Památník Terezín*

Od první myšlenky na založení odborné knihovny Památníku Terezín uplynulo šedesát let. V usnesení vlády ČSSR z 30. března 1962 bylo uvedeno, že pro potřeby studia a propagace bude sloužit jednak vlastní instalace prostorů koncentračního tábora, dále pak archiv, knihovna a grafická sbírka. Od slov ale vedla ještě dlouhá cesta k realizaci a samotnému založení knihovny. Zřizovatelé Památníku národního utrpení a následně Památníku Terezín i jeho vedoucí pracovníci si plně uvědomovali, že je nezbytné vytvořit studijní knihovnu, která by byla kvalitní podporou pro vědeckou práci, stále častěji žádanou jako odborný výstup památníku. Od druhé poloviny šedesátých let byla opakovaně zmiňována potřeba ukotvit i naši instituci tak, aby po odborné stránce plně zohledňovala postupy moderní muzejní, archivní a historické práce. Tyto snahy ale nebyly vždy korunovány úspěchem. Za šest dekad své existence se knihovna v mnohém proměnila. Prošla jí řada odborně vzdělaných knihovníků, z nichž každý zanechal více či méně významnou stopu. Knihovna je od svého vzniku umístěna v Malé pevnosti v přízemí správní budovy Památníku Terezín (tzv. Panský dům), nikdy se nestěhovala do jiných prostor.

Rozvoj knihovny byl pochopitelně vždy úzce spojen s vývojem Památníku Terezín jako takového. Ve svých počátcích sloužila jako depozitum pro publikace, které se dostaly do Památníku darem, případně šlo o knihy nalezené v jeho prostorech. Ve svých počátcích neměla kvalifikovaného knihovníka, který by se jí plně věnoval. Často byl správcem knižního souboru odborný muzejní pracovník, jenž měl tuto činnost pouze jako doplněk své pracovní náplně. Až na začátku 70. let se dostává deponovaným publikacím náležitá péče. Právě v této době si vedení Památníku plně uvědomilo, že nejen sbírkové předměty musí být odborně zpracovány, ale i knihovní fond si zaslouží náležitou péči. Byl tedy vznesen požadavek na novou pracovní pozici – odborně vzdělaného knihovníka či knihovnici. Soubor knih se postupně přetvářel v knihovní fond a začal být zpracováván podle obecně platných knihovnických pravidel. Na počátku 70. let tak již můžeme hovořit o knihovně, nikoli jen o úložišti knih.

Obsahově je knihovna tvořena zejména publikacemi, které se zabývají dějinami druhé světové války. Další popisují vznik a genezi jednotlivých nacistických represivních zařízení nejen na našem území, ale v celé Evropě. Beletristickou část zastupují tituly, které jsou reflexí války v krásné literatuře, popřípadě vznikly přímo v průběhu válečného konfliktu. Menší část je věnována odborným publikacím všeobecného zaměření, historii obecně, politologii, diplomacii a oborům, které jsou nezbytné pro dotvoření celkového obrazu doby. Součástí fondu je rovněž část věnovaná periodickým seriálovým publikacím. Pokud jde o jazykovou strukturu, je knihovní fond z poloviny tvořen česky psanými tituly. Ve značném množství jsou zastoupeny publikace německé, anglické, polské, ruské a francouzské. Margi-



nálně se ve fondu nalézají i knihy v jiných jazycích, například i v čínštině. Nesmíme zapomenout ani na publikace vydané v hebrejštině či jidiš.

Knihovna a její zázemí zaznamenaly v průběhu let různé dynamický vývoj. Byli zde ředitelé, kteří velmi dbali na to, aby i tato část dokumentačního oddělení nebyla jen popelkou a formální součástí odborného celku. Nutno si ale přiznat, že tu byli i tací, kteří onu popelku v knihovně spatřovali, a proto k ní tak i přistupovali. Přes všechny tyto nesnáze knihovna pevně zakotvila ve struktuře odborných útvarů Památníku Terezin. Nejdynamičtější vývoj však zaznamenala v posledních pěti letech.

Ne vždy ale knihovnu potkaly jen dobré věci a pozitivní změny. V roce 2002 vtrhla do značné části naší země ničivá povodeň, jejíž devastující síla si vybrala svoji daň na mnoha kulturních památkách v různých místech republiky. Město Terezin nebylo výjimkou. Velká voda poničila stálé expozice Památníku Terezin a nevyhnula se ani správní budově v Malé pevnosti. V knihovně bylo tehdy přes půl metru vody a došlo k zatopení části knihovního fondu. Ihned po opadnutí vody byly zahájeny práce k nápravě škod. Zasažené svazky byly odvezeny do mrazíren, kde byly uchovány v hluboce zmrazeném stavu. Díky včasné reakci byly všechny publikace po vysušení a očištění vráceny na své místo do konce roku 2003.

Nová doba klade vysoké požadavky na modernizaci všech knihovnických procesů. Fond knihovny se za posledních pět let rozrostl o více než tři tisíce knihovnických jednotek a k 30. září 2023 měl 19 861 svazků. Stávající kapacita knihovnického systému již nedostačovala, a proto bylo první velkou a dlouho očekávanou změnou zakoupení nového automatizovaného knihovnického systému Tritius, který je přímým nástupcem předchozího systému Clavius. Jeho zprovozněním došlo k významné modernizaci. Prvořadým přínosem je rozšíření licence na knihovnický fond do 50 000 svazků. Další výhodou je fakt, že Tritius je vytvořen jako webová aplikace. V praxi to znamená, že přístup do knihovnického systému je možný odkudkoli, licence a program nejsou pevně svázány s konkrétním počítačem. Nejen pro obsluhu knihovny, ale zejména pro její čtenáře a uživatele nastal příjemnější čas. Ze svých počítačů a mobilních zařízení si mohou sami spravovat čtenářské konto a provádět rezervace či prolongace výpůjček. S možnostmi, které nový systém nabízí, zahrnula knihovna do svého katalogizačního procesu i zpracování seriálových publikací a také článků z periodik formou analytického popisu. Tato novinka umožňuje uživatelům komfortnější hledání informací k tématům, která jsou předmětem jejich zájmu. Katalog knihovny je dostupný na internetové adrese <https://pamatnik-terezin.tritius.cz/>.

V kontextu nově přijatých legislativních změn bylo nutné upravit i knihovnický řád a modernizovat smluvní vztah mezi knihovnou a jejími uživateli. Sběr a uchovávání údajů o čtenářích se nyní provádí v souladu s novými právními předpisy o ochraně osobních údajů (GDPR).

Nový automatizovaný knihovnický systém spravující všechny knihovnické procesy není jediné, co se za posledních pět let v knihovně změnilo. Průběžně probíhá rekonstrukce a restrukturalizace knihovnického fondu, který byl kvůli lepší orientaci



Jedna z místností knihovny po povodni v roce 2002 s mokřými zdmi a vytrhanou podlahou. Památník Terezín, foto Jana Nováková.

One of the library rooms after the 2002 flood, with wet walls and ripped floor. Terezín Memorial, photo: Jana Nováková.

obsluhy i uživatelů nově rozdělen do více částí. Jednou z nich je příruční knihovna, jež má pevné a jednoznačné označení i v online katalogu pro čtenáře. Další novou částí fondu je knihovna dobrovolníků čítající asi dva tisíce knihovních jednotek, které budou trvale deponovány v prostorách vzdělávacího oddělení. Tento poměrně rozsáhlý knihovní soubor je tvořen knižními dary různých organizací pro zahraniční dobrovolníky pracující v Památníku Terezín. Jsou v něm zastoupeny především německojazyčné knihy, které tematicky patří do okruhu našeho zájmu. Často jde o různé brožury, sborníky z konferencí a další tiskoviny, které se nikdy nedostaly do běžné obchodní sítě. Najdeme zde ale i publikace vydané v angličtině a francouzštině a také zhruba dvě desítky titulů psaných česky. Výše popsaný celek je v současné době katalogizován a dále zpracováván. V katalogu ho čtenáři poznají podle prefixu D před signaturou svazku.

Knihovna bývá čas od času obohacena i rozsáhlejšími přírůstky, jakými jsou pozůstalosti. V současné době máme do knihovního fondu začleněnu knižní pozůstalost Miroslava Kárného, dlouholetého spolupracovníka Památníku Terezín a především bývalého vězně nacistických represivních zařízení. Ten za svůj život shromáždil velmi bohatou osobní knihovnu, která byla věnována naší instituci, následně zapracována do fondu a v letech 2013–2015 prošla katalogizačním procesem. Významná je také knižní pozůstalost bývalého ředitele Památníku Terezín Jana Munka, i když se nejedná o tak komplexní celek jako v předchozím případě. Jde hlavně o publikace, které v průběhu svého téměř třicetiletého působení v reditelské funkci získal darem nebo je používal při práci. Řada z těchto knih obsahuje dedikace a podpisy autorů či dárců, které daný soubor zhodnocují.

Knihovna dostala do své správy také další knižní celek, a to takzvaný Jenštejn-  
ský fond. Jde o soubor více než 550 titulů, které Památník Terežín v roce 2019 pře-  
vzal od Židovské obce v Praze. Jedná se o knihy, jež byly více než sedmdesát let  
uloženy na půdě pražské Jeruzalémské synagogy a poté v depozitáři v Jenštejně.  
Řada z nich byla v době druhé světové války součástí knihovny terežínského ghet-  
ta, a tak se vlastně po mnoha letech vrátily zpět do Terežína. Samotné publikace  
jsou cenné nejen svojí historií, kterou jejich majitelé často zaznamenali na před-  
sádky a předeštlí. Najdeme v nich i vložené a po dlouhá léta ukryté lístky, na které  
si vlastníci knih zaznamenávali významné životní události i poznámky ke každo-  
dennímu dění. Význam tohoto souboru zvyšují také vpisky s informacemi genea-  
logického charakteru, které mnohé ze svazků obsahují. Na jaře a v létě 2023 byly  
tyto knihy odborně dezinfikovány a mechanicky očištěny v Národní knihovně  
ČR. Následně projdou digitalizací na novém knižním skeneru CopiBook. Zamýš-  
leným výsledkem digitalizace těchto titulů je jejich budoucí začlenění do projektu  
Kramerius. Poté bude následovat zpracování, katalogizace a zařazování jedno-  
tlivých knih do fondu knihovny Památníku Terežín.

Knihovna, která má v současné době nakročeno do digitálního věku, je ale  
především o lidech. Ti, kteří knihovnou prošli a zanechali v ní stopu, ji posunuli  
tam, kde je nyní. Knihovna jako taková však má především sloužit lidem. Ta naše  
by měla být v první řadě branou do husté informační sítě historických poznatků.  
Měla by poskytovat kvalitní informační servis k nejrůznějším historickým téma-  
tům a provést své uživatele onou džunglí možných zdrojů informací. Velmi bych si  
přála, aby knihovna byla vždy pevně zakotvenou a odborně spravovanou součástí  
dokumentační, historické a muzejní práce Památníku Terežín.

## Chronologický přehled o činnosti Památníku Terezín v roce 2022

### Leden

27. 1.

U příležitosti Dne památky obětí holocaustu a předcházení zločinům proti lid-  
skosti proběhlo v kinosále Muzea ghetta veřejné čtení z knihy Romana Cílka Ho-  
locaust – slepá kolej dějin. Ukázky četli pracovnice Památníku Terezín Eliška  
Dubcová (česky) a autor německého překladu knihy Werner Imhof (německy).



Německý historik Werner Imhof čte ze svého překladu knihy  
Romana Cílka Holocaust – slepá kolej dějin.

German historian Werner Imhof reading from his translation of  
Roman Cílek's book Holocaust – A Blind Track of History.



Pietní akt na popravišti v Malé pevnosti při vzpomínkové akci  
„Pocta Bedrníkovi aneb modrá krev v protinacistickém odboji“.

A commemorative rally held at the execution ground in the Small  
Fortress during a memorial event “Homage to Bedrník or Blue  
Blood in Anti-Nazi Resistance”.

## Únor

### 7. 2.

Vzpomínkový pořad v předsálí kina Malé pevnosti s názvem „Pocta Bedrníkovi aneb modrá krev v protinacistickém odboji“ připomněl osudy Zdeňka Bořka-Dohalského a dalších účastníků protinacistického odboje z řad české šlechty. Akci připravil Památník Terezín ve spolupráci s Ústavem pro studium totalitních režimů a Plzeňskou filharmonií.

### 9. 2.

Návštěvu Památníku Terezín vykonal velvyslanec Lucemburského velkovévodství v České republice Ronald Dofing.

## Březen

### 3. 3.

V předsálí kina Malé pevnosti byla otevřena výstava „Respekt – plakáty z ateliéru Fakulty umění a designu UJEP v Ústí nad Labem“.

### 8. 3.

U příležitosti odhalení pamětní desky rakouským obětem holocaustu vězněným v terezínském ghettu navštívili Památník Terezín předsedkyně Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky Markéta Pekarová Adamová a předseda Národní rady rakouského parlamentu Wolfgang Sobotka.

### 10. 3.

V předsálí kina Muzea ghetta byla zahájena výstava německé výtvarnice Esther Glück s názvem „Dopisy pravicovému radikálovi“.



Instalace „Navzdory všemu tvořit“.

Installation “To Create Despite All the Odds”.

### 24. 3.

Ve výstavních prostorách IV. dvora Malé pevnosti proběhla vernisáž instalace „Navzdory všemu tvořit“ francouzsko-české umělecké skupiny Rés(O)nances, která otevření doprovodila zvukově-vizuální performancí. Instalace byla realizována pod patronací Českého centra Paříž.

### 29. 3.

Velvyslanectví Slovenské republiky v Praze a Slovenský institut v Praze ve spolupráci s Památkem Terezín uspořádaly ve Wieserově domě v Terezíně vzpomínkový večer s názvem „Zabudnutí znamená nechať ich znova zomrieť“. Akce se konala u příležitosti 80. výročí prvního transportu ze Slovenska do koncentračního a vyhlazovacího tábora Auschwitz-Birkenau v Osvětimi. Zúčastnilo se jí několik zástupců diplomatických sborů v České republice včetně velvyslance Slovenské republiky Rastislava Káčera a velvyslankyně Státu Izrael Anny Azari.



Izraelská velvyslankyně Anna Azari při prohlídce expozice v Muzeu ghetta s ředitelem Památníku Terezín Janem Roubínkem.

Ambassadress Anna Azari of Israel visiting the exhibition in the Ghetto Museum, accompanied by Terezín Memorial Director Jan Roubínek.

### 30. 3.

Do Památníku Terezín zavítala předsedkyně lotyšského parlamentu Ināra Mūrniece.

Byla vydána Výroční zpráva Památníku Terezín za rok 2021 v českém a anglickém jazyce.



Předsedkyně lotyšského parlamentu Ināra Mūrniece při návštěvě Památníku Terezín.

Speaker of the Latvian Parliament Ināra Mūrniece during her visit to the Terezín Memorial.

## **Duben**

### **28. 4.**

Před modlitebnou z doby ghetta v Dlouhé ulici proběhlo u příležitosti dne památky obětí povstání ve varšavském ghettu Jom ha-šo a ha-gvura (Den šoa a hrdinství) tradiční veřejné čtení jmen obětí holokaustu z řad vězňů terezínského ghetta. Pietní akt hudebně doprovodil dětský pěvecký sbor ze Základní školy Brozany nad Ohří.

### **28. 4.**

V den úmrtí Gavrila Principa navštívila Malou pevnost delegace Srbské republiky.

## **Květen**

### **2. 5.**

Položením věnců na bývalém popravišti v Malé pevnosti a na Národním hřbitově v Terezíně byla uctěna památka obětí poslední popravy v terezínské věznici gestapa dne 2. května 1945.

### **6. 5.**

U příležitosti 75. výročí vzniku Památníku národního utrpení (nyní Památník Terezín) se v Muzeu ghetta uskutečnilo shromáždění za účasti stávajících i bývalých pracovníků Památníku Terezín, zástupců sdružení bývalých židovských vězňů Terezínská iniciativa, Ministerstva kultury České republiky a řady dalších hostů. Součástí programu bylo vystoupení houslového virtuosa Jaroslava Svěčeného.

### **8. 5.**

Památník Terezín navštívili účastníci zasedání výkonného výboru Světového židovského kongresu (World Jewish Congress), které se konalo v Praze.

## 15. 5.

Na Národním hřbitově se konala tradiční Tereziánská tryzna jako ústřední vzpomínková akce k uctění památky obětí nacistické perzekuce. Zúčastnili se jí bývalí vězni a jejich příbuzní, čelní ústavní činitelé a další politici, zástupci velvyslanectví řady států a široká veřejnost. Hlavní projev přednesl Miloš Vystrčil, předseda Senátu Parlamentu České republiky. Za přeživší promluvila paní Hana Sternlicht, bývalá vězeňkyně tereziánského ghetta žijící v Izraeli.



Tereziánská tryzna 2022, kladení věnců na Národním hřbitově.  
Terezín Commemoration 2022, a wreath-laying ceremony in the National Cemetery.



Tereziánská tryzna 2022, hlavní projev Miloše Vystrčila, předsedy Senátu Parlamentu ČR.  
Terezín Commemoration 2022, a keynote speech delivered by Miloš Vystrčil, Speaker of the Senate of the Parliament of the Czech Republic.



### 31. 5.

Na tiskové konferenci Památníku Terezín byl vyhlášen vítěz mezinárodní architektonické soutěže na rekonstrukci budovy Muzea ghetta a jeho stálých expozic, do které bylo podáno celkem 22 návrhů. Z pěti finálových projektů odborná porota jednomyslně vybrala návrh ateliéru Skupina pod vedením architektky Marcelly Steinbachové, která přizvala ke spolupráci významného amerického architekta Stevena Holla.

Na přelomu května a června byla otevřena nová expozice s názvem „Soukromý život dozorců za zdmi Malé pevnosti“, která je umístěna v prostorách bývalé kantine SS z doby věznice gestapa v Malé pevnosti Terezín.

## Červen

### 2. 6.

Ve výstavních prostorách IV. dvora Malé pevnosti se konala společná vernisáž dvou výstav připravených k 75. výročí vzniku Památníku Terezín. Výstava „Památník Terezín v proměnách času (1989–2022)“ přiblížila vývoj památníku v těchto letech a výstava „Přírůstky do sbírky Památníku Terezín z let 2017–2021“ představila nově získané sbírkové předměty.



Vernisáž výstav k 75. výročí vzniku Památníku Terezín.

Preview of the exhibitions marking the 75<sup>th</sup> anniversary of the foundation of the Terezín Memorial.

### 9. 6.

V kinosále Muzea ghetta se uskutečnilo slavnostní vyhlášení výsledků 28. ročníku literární a 26. ročníku výtvarné soutěže pro děti a mládež – Memoriálu Hany Greenfieldové na téma „Malovat a přežít“. Obě soutěže každoročně vyhlašuje Památník Terezín ve spolupráci s Terezínskou iniciativou. Na organizování výtvarné soutěže se v roce 2022 podílely také České centrum Paříž a pařížský Mémorial de la Shoah a byly do ní zaslány i výtvarné práce z Francie. Součástí vyhlášení výsledků bylo otevření výstavy soutěžních prací v předsáli kina Muzea ghetta.



Jedna z prací oceněných při vyhlášení výsledků 26. ročníku výtvarné soutěže pro děti a mládež Memoriál Hany Greenfieldové.

One of the entries awarded during the presentation of the results of the 26th art competition for children and youth – the Hana Greenfield Memorial.

## 16. 6.

V předzáří kina Malé pevnosti byla zahájena výstava „Jaroslav Král – Kresby“, která připomněla osmdesáté výročí malířovy smrti v Osvětimi.



Plakát k výstavě „Jaroslav Král – Kresby“.  
Poster to the exhibition “Jaroslav Král  
– Drawings”.

**17. 6.**

Památník Terezín navštívila velvyslankyně Gruzie Mariam Rakviashvili.

**27. 6.**

V pamětní síni v objektu bývalého Krankenrevíru v Malé pevnosti proběhl pietní akt u příležitosti 72. výročí popravu Milady Horákové a Dne památky obětí komunismu. Současně byla v prostorách Krankenrevíru otevřena výtvarně-dokumentární výstava o Miladě Horákové Dětského zastupitelstva Základní školy T. G. Masaryka Milovice.

## **Červenec**

**12. 7.**

Návštěvu Památníku Terezín vykonal velvyslanec Korejské republiky Tae Jin Kim v doprovodu dalších korejských diplomatů.



Velvyslanec Korejské republiky Tae Jin Kim na Národním hřbitově v Terezíně.

Ambassador Tae Jin Kim of the Republic of Korea at the National Cemetery in Terezín.

## **Srpen**

**26. 8.**

Do Památníku Terezín zavítala skupina účastníků 26. generální konference Mezinárodní rady muzeí (ICOM), která se konala v Praze.

## **Září**

**8. 9.**

V předšálí kina Muzea ghetta byla otevřena dokumentární výstava „Kurt Epstein – roudnický rodák a významná osobnost židovské komunity“. Tento vodní pólista židovského původu reprezentoval Československo na letních olympijských hrách v letech 1928 a 1936. Za druhé světové války přežil věznění v ghettu Terezín a v koncentračních táborech Auschwitz a Groß-Rosen.



Skupina účastníků generální konference Mezinárodní rady muzeí (ICOM) konané v Praze na exkurzi v Památníku Terezín.

Group of delegates to the General Conference of the International Council of Museums (ICOM), held in Prague, during their visit to the Terezín Memorial.



Hudební vystoupení na vernisáži výstavy „Kurt Epstein – roudnický rodák a významná osobnost židovské komunity“.

Musical performance at the preview of the exhibition “Kurt Epstein – a Native of Roudnice and a Great Personality of the Jewish Community”.

### **15. 9.**

V předsálí kina Malé pevnosti proběhla vernisáž výstavy výtvarných prací členů umělecké skupiny „Sedm v říjnu“, která během krátkodobého působení v letech 1939–1941 svojí tvorbou reagovala na začínající válku.

### **18. 9.**

V předvečer židovského Nového roku Roš hašana se u krematoria na Židovském hřbitově v Terezíně a na pietním místě u řeky Ohře konala tryzna Kever Avot k uctění památky obětí nacistické genocidy Židů z českých zemí.

## **Říjen**

### **17. 10.**

V Muzeu ghetta začal projekcí filmu Transport z ráje filmový festival „Za hradby“, který zahájila vzpomínkou Eva Lustigová, dcera Arnošta Lustiga.

### **24. 10.**

Na pietním místě u Síně prstí v Malé pevnosti proběhlo vzpomínkové shromáždění k uctění památky obětí heydrichiády. Konalo se v den 80. výročí hromadné popravu rodinných příslušníků a spolupracovníků atentáčníků vykonané v Mauthausenu záhy po jejich převezení z terezínské věznice gestapa.

### **27. 10.**

Na návštěvu do Památníku Terezín přijel ředitel Nadace saských památníků Markus Pieper.

## **Listopad**

### **4. 11.**

Památník Terezín navštívila ministryně kultury a médií Spolkové republiky Německo Claudia Roth. Do památníku tento den zavítali i další účastníci konference k výročí Terezínské deklarace, která se konala v Praze.

### **15. 11.**

V rámci filmového festivalu „Za hradby“ se uskutečnilo v kinosále Muzea ghetta promítání dokumentárního filmu DFC – Legenda se vrací, který připomíná historii fotbalu v terezínském ghettu.

## **Prosinec**

### **6. 12.**

U příležitosti 80. výročí prvního vydání časopisu Vedem, vydávaného chlapci vězňými v terezínském ghettu, bylo uvedeno v kinosále Muzea ghetta divadelní představení Gymnázia Přírodní škola v Praze Návštěva z pravěku na motivy stejnojmenné knihy a životního příběhu redaktora časopisu Petra Ginze, který byl v roce 1944 zavražděn v osvětimské plynové komoře.

#### 8. 12.

V předsálí kina Muzea ghetta byla veřejnosti zpřístupněna výstava s názvem „Architekti pro Muzeum ghetta Terezín“, na které byly prezentovány návrhy na rekonstrukci budovy Muzea ghetta a jeho stálých expozic, které postoupily do závěrečného kola mezinárodní architektonické soutěže.



Záběr z výstavy „Architekti pro Muzeum ghetta Terezín“.

View of the exhibition “Architects for the Ghetto Museum Terezín”.

#### 14. 12.

U příležitosti odhalení pamětní desky obětem terezínského ghetta pocházejícím z Turecka navštívil Památník Terezín velvyslanec Turecké republiky Egemen Bagis.

Byly vydány Terezínské listy č. 50/2022.

*Sestavila Dagmar Holzhammerová, Památník Terezín*

**TEREZÍNSKÉ LISTY 51/2023**

**SBORNÍK PAMÁTNÍKU TEREZÍN**



Řídí redakční rada ve složení:

doc. PhDr. Vojtěch Blodig, CSc.; Mgr. Michaela Dostálová; Miroslava Langhamerová;  
PhDr. Marek Poloncarz; Mgr. Tomáš Raichl; PhDr. Ivana Rapavá, Ph.D.; Mgr. Tomáš Rieger;  
PhDr. Jan Roubínek; Mgr. Jan Špringl; Mgr. Jan Vajskebr.

Grafická úprava: Petr Osvald s použitím obálky Milana Janáčka

Překlad resumé a popisků do angličtiny: Jan Valeška

Překlad z polštiny: Marek Poloncarz

Překlad z nizozemštiny: Otakar van Gemund

Výkonný redaktor: Tomáš Raichl

Vydal Památník Terežín v roce 2023

Realizace Helena Osvaldová – Nakladatelství OSWALD, Praha

Náklad 450 kusů

ISBN 978-80-88052-36-4

© Památník Terežín, 2023

ISBN 978-80-88052-36-4



9 788088 052364